

STÁDIUM

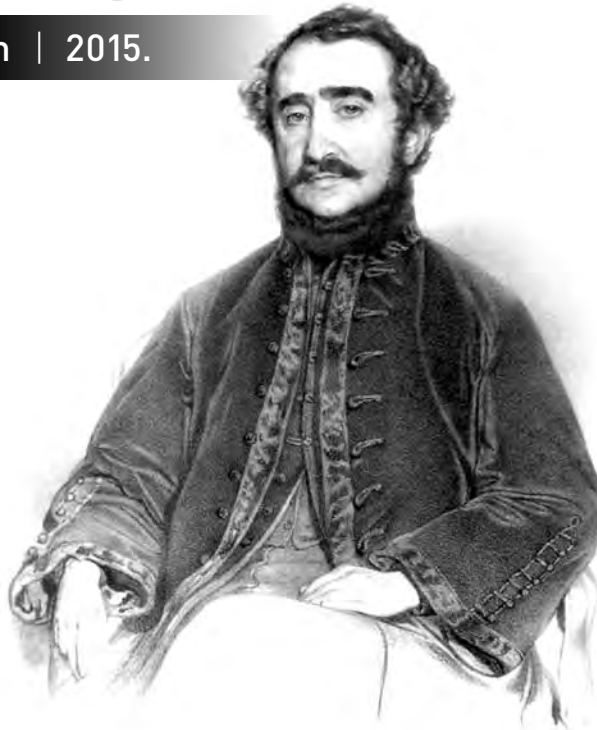
Stádium Társadalmi és Kulturális Hírlap IV. évf. 2. szám | 2015.

„A Vihar előtt lovai és a kocsis is,
az Őszi szántás lovai és a szántó ember is
én vagyok. ... S az összes ló, amit valaha
festettem, én vagyok! Mert az általuk
megtestesített tulajdonságokkal, helyze-
tekkel, gondolatokkal azonosulok.
A sorsukkal, amely a magam és a fajtám
sorsa is.” (Holló László)

A TARTALOMBÓL

- Holló Lászlóra emlékezünk
- Arany Lajos monográfiája Jókai Mórról (II. rész)
- Czigány György, Bakó Endre, Borbély László és Vitéz Ferenc írásai
- Hétvári Andrea és Kiss Tamás versei
- Holló László rajzai

Ára: 300 Ft

IRODALMI ÉVFORDULÓK

Bakonyi István

Örömmel fogadtam a felelős szerkesztői felkérést: írjak egy fajta vezércikket ebbe a számba. Eszembe jutott, hogy különös a sorsa mifelénk ennek a publicisztikai műfajnak. Mondjuk Kossuth Lajostól a régi Népszabadságon át napjainkig. Nem állíthatjuk, hogy a vezércikk igazából virágzó megszólalási forma lenne manapság. Úgy tanítjuk és tanuljuk, hogy egyszerre mutatja föl szerzőjének és a lapnak a profilját. Hát, nézzünk akkor egy témát! Legyen az az irodalmi évfordulók ügye!

Sokszor elmondtuk már, hogy mifelénk, Magyarországon az évfordulóknak, a kerek születésnapoknak különös jelentőségük van. Nincs ez másképpen az irodalmi életben sem. És tulajdonképpen ez jól van így. Jól van, mert úgyis könnyen felejtünk. Valaha agyon ünnepezt szerzőkről alig esik szó, sokan áldozatai az éppen aktuálisnak tartott irodalmi „kánonnak” is. Nem kivétel akár Németh László, Illyés Gyula vagy éppen Déry Tibor életműve sem. Sajnos. Vagy olvasnak-e az emberek mostanában Ottlik Gézá, Kassák Lajost vagy éppen Füst Milánt. És a sor sokáig folytatható lenne.

Így hát valóban örvendetes, ha az évfordulókon ébresztjük a sokak által feledésre ítélteteket. Milyen jó volt pl. január elején a kilencvenöt esztendővel ezelőtt született Csanádi Imrere, a jeles költőre emlékezni szülőfalujában, a Fejér megyei Zámolyon. A reformátusok gyülekezeti termében az unokahúg Török Rózsa jóvoltából nyílt egy kis kiállítás a poétának, az ukrainai hadifogságból hazaküldött, és most a családi relikviák közül előkerült leveleiből. Ezekkel a páratlan kordokumentumokkal majd székesfehérvári folyóiratunk, a Vár júniusi számában is foglalkozunk. A levelezőlapok és a levelek természetesen magukon viselik a hadifogságbeli cenzúra nyomait, a tartalmi és nyelvi szépítés torz szüleményeit. De így is megrendítő dokumentumok. Miként az ország is megünnepelte nem rég a másik zámolyi születésű költőt, a nyolcvanöt esztendő Csoóri Sándort a Petőfi Irodalmi Múzeumban. „A nemzet rebellisé”, ahogy Vasy Géza róla szóló könyvének címlapján olvashatjuk.

És az év folyamán szűkebb hazánkban és másutt is folytatódna a megemlékezések. Persze nem a meggyhatárokon belüli írókra, költőkre gondolunk csak. A veresseretők nem feledhetik a huszadik századi líra óriását, Nagy Lászlót sem. A kilencvenedik születésnap évében a székesfehérvári Vörösmarty Társaság a társszervekkel közösen emlékülést rendez az életműről. Május 29-én 15 órakor a Társaság Kossuth utcai székházában neves irodalomtörténészek, Vasy Géza, Tarján Tamás, Jánosi Zoltán és Kódoböcz Gábor tartanak előadást, Bobory Zoltán

pedig verset mond. A „versben bujdosó” költő folyamatos ébren tartása is kívánatos lenne.

Sajnos, Bella István sincs már közöttünk, pedig még csak 75 éves lenne augusztusban. Már április 18-án adóztunk a Székesfehérváron született és Sárkeresztúron nevelkedett Kossuth-díjas költő emlékének, hajdani gimnáziumában, a jelenlegi ciszterben (a régi Józsefben), egy megyei versmondó verseny keretében. Ezúttal a fiatal fiúk és lányok kerülhettek közel ehhez a gyönyörű költészethez. Szeptemberre is terve-

zünk egy Bella-estet a Vörösmarty Társaságban. Akkorra várjuk majd a Hetek elnevezésű költői csoport még élő három tagját, Ágh Istvánt, Buda Ferencet és Serfőző Simont, hogy emlékezzenek társukra.

És itt van József Attila 110 esztendeje is. Vajon, mennyire él a köztudatban az ő életműve? Néhány felszínes ismereten túl mit tudnak róla ifjak és vének? Annak idején mit a „Döntsd a tőkét!” költőjét ismertük meg az iskolában, a korszak egyoldalú kultúrpolitikájának megfelelően. Persze akkor is ott voltak a kötetben mindenfajta

versei, a forradalmiak mellett az istenesek, a tájlíra mellett a belső tájakra elvezető költemények. Most már sokkal teljesebb (lehet) a kép róla. A költőről, aki a század mindenféle szellemi irányát megismerte, s aki az ifjúkori Trianon-élményt éppúgy átélte, mint a baloldalinak nevezhető szellemiséget. Volt ő forradalmár és egzisztencialista, volt ő hazafiás és egyetemes. És azt sem feledhetjük, hogy a moszkvai, már nevében is sokat ígérő Sarló és Kalapács c. lapban egyszerűen lefaszírták moszkovita kortársai. Ugye ismerős az efféle megbélyegzés?...

Lenne bőven még tisztázni való vele kapcsolatban. Mint ahogy a tisztázó szándék vezethetne jobb utakra bennünket, ha szellemi és közéletünk mérgeit kiiktatnák a tudatunkból. Az ilyen évfordulók is segíthetnének talán. A feledékeny országban. Serfőző Simon már a nyolcvanas években megírta Feledésből az emlékmű c. nagy versét. Azóta persze tűntek el fehér foltok, ha nem is eléggé. Igen, az irodalom sokat tehet a feledés ellen. Bár, mikét az imént megjegyeztem, a klasszikus alkotókat is gyakran fedi homály. Mintha nem is léteztek volna. Olyanok is közéjük tartoznak, akiket életükben folytonos ünneplés övezett.

S ha már itt tartunk: nem régen jelent meg Székesfehérváron a Vörösmarty Társaság gondozásában a Farkasszélben c. antológia – igaz, most éppen kerek évforduló nélkül –, amelyben a Don-kanyar tragédiájára emlékező prózai és lírai művek olvashatók. A vállalkozás mögött újra az a Bobory Zoltán áll, aki a fent emlegetett Serfőző-vers hatására kezdett zarándokutakat szervezni a Donhoz, és az ő kitartó munkája eredményezte azt is, hogy jó két évtizeddel ezelőtt egy fiatal építész, Szabó Tamás álma is megvalósult: azóta áll a pákozdi Mészeg-hegyen az az emlékkápolna, melyhez egész évben jönnek a zarándokok, és ahol minden év januárjában ökumenikus istentisztelettel és tűzgyújtással emlékeznek „második Mohácsunkra”. Az antológia pedig tartalmazza azt a régebbi összeállítást is, amely a Püski Kiadó gondozásában jelent meg Ének a Don hőseiért címmel. Ez az anyag egészült most ki egy pályázat szép eredményeivel. Jó lenne, ha az országban minél többen megismerkedhetnének ezzel a műves kiadvánnyal.

ELVÁGYÓDÁS ÉS EXODUS

Arany Lajos

II.

A PARADICSOM PARÓDIÁI. Érzelmi ambivalencia kíséri Jókai Mór századvégi életét és írói világát. A *Hortobágy*-útirajz és a *Sárga rózs*a ideje az író érzelmi vákuumának ciklusa: Lukanics Otília, Noémi modellje, Jókai hervenes évek eleji szerelme rég nem él már; 1886-ban eltávozott felesége, Laborfalvi Róza is, s néhány évvel innen van a költő a Nagy Bella-szerlem bimbózásán.¹ Művészetét is árnyalta ez a várakozás-állapot, amint a századvég hangulata, „az ellentétek országa” magyar valósága. A reményekkel élés, egyszerűs mind a lehangoltság ideje ez: a „millennium rózsaköde”² éppúgy jellemzi, mint az ezzel feleselő borúlátó, blazírtos hangulat- és érzéskomplexum. Verlaine *Szőkőkútjának* lehangoltsága – „a romlás vagyok, a hanyatlásvégi Róma” – a magyar ég alatt élőkre is igaz; ám Jókai alkotói világában nem az elfáradást hozza. Ihletforrásul szolgál.

A jelzett kétértékűsége része, hogy „zavaros, kapkodó” a tematika, amely egyszerűs mind utal a kor tövosságára, „a századvég tarkaságának tükré is”.³ Ekkorra az író műveiben mindenesetre „a régi tündérvilágnak vége, komor, kesernyős hang váltja fel az anekdoták humorát”, s „a mítosz átadja helyét a szatírnak”.⁴ Közvetlen élmények is forrásul szolgáltak e hangnem, stílusárnyalat művekre váltásában. Jókai empátiája s élés szeme mindig segítette írói munkáját, ez időben „tudatosan figyelte kora eseményeit, fiatalabb kortársaihoz hasonlóan észrevette az élet esettjeit, a semmibe hulló, reménytelen kisembereket”.⁵ Példa erre *A gazdag szegények*. A benne szereplők közül nemcsak a századvégi Pesten élő komáromi jómódúak, a felső tízezerbe tartozók közül fűzte többhöz is személyes ismeretség, a külvárosi szegény bérházlakókhoz is. Utóbbi élményforrás nemcsak ismeretségen alapult, hanem személyes tapasztalatokon is: az író maga is lakott ilyen közegben, a Külső-Józsefvárosban (az 1860-as évek végétől a ’80-asok elejéig). 1889 késő tavaszán pedig belefeledkezett a hortobágyi pusztá nyújtotta látványba, személyes benyomásokat, élményeket szerzett.

„A Jókai-regények leplezett menekülés-szerű jellege ebben a korszakban végképp nyilvánvalóvá válik – a *Tégy jót* hőse a halálba menekülnek, *A gazdag szegények* grófkisasszonya egy külvárosi házban találja meg nyugalmát, a Capitano [az *Abol a pénz nem isten* c. regényben] pedig a Déli-tenger valamelyik névtelen sziklacsoportján. A »Senki« szigetének ábrándja éled föl ezeken a menedékhelyeken, s a romantikus elvágyódás helyébe egy lélektelen, embertelen társadalom elleni lázadás lép.”⁶ *A gazdag szegények*ben a felső társadalmi rétegek „léhaságával és erkölcselenségével” a szegények „igazabb boldogsága” feszül szembe.⁷ Így ez is „Jókai elvágyódásának szülőtte”⁸; „szegényember-erkölcsöt” vizsgáló⁹ – s példának állító – mű: „az eseteket közösségi érzése, embersége lépten-nyomon megnyílatkozik a cselekmény folyamán s a komisz életet elviselhetővé teszi”.¹⁰ (Hasonló tárgyról, a szegénység méltósággal teli megélésének lehetőségeiről, esélyeiről gondolkodik később Márai ironikus s tanulságos maximafüzetében, *A szegények iskolájában*.) A századutó Pest-jét bemutató regény „proletárromantikájában, a Zöld Paradicsom idilljében ismét csak a maga osztályának körein túl keresi azokat az erényeket, melyekről lemondani sohasem tudott. Menekülés *A gazdag szegények* is, akárcsak a *Sárga rózs*a, és ez a menekülés ismét csak a csalódás beismerése, azé a csalódásé, mellyel romantikájának utolsó főlzárnalásaiban mégis csak megpróbál dacolni Jókai”.¹¹

A *Hortobágy* tollrajzelemeket felvonultató útirajzában idillje éppúgy – személyes és művészeti – „sziget”, exodus, mint volt

a „Senki” szigete. Jól mondta Herczeg Ferenc: „Ha akarom: »Senki« szigete maga a költészet”.¹² Hasonló értelmű kivonulás a *Sárga rózs*a-beli róna. Egyszerre lázadás ez a fin de siècle nemesi életformája, modus vivendi-je, attitűdje, egyszerűs mind a tarkán kusza századvégi atmoszféra, spleen ellen, s kivonulás a pusztá egyszerű, eszes, egyszerűs mind nyakas, öntörvényű pásztora, kétkezi munkát végző embereinek körébe, közegebe. A benne megjelenített érzelmi kollíziók sorát a századutóra – és az új, a 20. század elejére – jellemző, számos szépirodalmi alkotásban is megjelenített világfájdalmas, nemritkán morálisan amortizálódott, fülledten zárt (nagy)városi miliójából áthelyezi a róna friss, tiszta, levegős, tengersík, végtelen világába, annak potenciális idilljébe.

A kettős lázadás mint menekülés mellett hol keres még kivonulási lehetőséget? Például egy modern ezeregyéjes történetében, az örült szenvedélyek félelmetes fantáziavilágában: az *Aki a szívét a homlokán hordja* a kor unott közönyét megelőgelve tett kirándulást a történetében. A vadromantika és a „realisztikus” jelleg ismét felbukkant kettőssége jelképesen ugyancsak tükré a századutó végtelen korának. Az író nevének halála után alkotott regényt a szakirodalom is szinte elhallgatta – talán merész szerelmi betéteket tartalmazó képei okán –, az olvasók körében pedig máig csaknem ismeretlen. Tragédiába torkolló, vezegtes szerelmi szenvedély „természetragez” bontakozik itt ki, s ennek az elragadtatásnak „nem csupán »természetes«, de egyrészt természetellenes (mert hisz testvérszerelmeről szóló), másrészt pedig szinte természetfeletti (mert szenvedő hőstét emberfeletti tettekre sarkalló) erejét ábrázolja”.¹³ A szinte a korai műveket idézően vadromantikusan fantázia a keleti tájak, szertartások, viseletek naturalisztikus aprólékosággal, életrépekben megjelenített valóságával találkozik, s „modern ezeregyéji mesében”¹⁴ egyesül. A nemiségnek a századutóra alaposan megváltozott felfogására, a párkapcsolat érzelmi felszabadultságára is utaló szerelmi szenvedély mellett lázadás ez a mű a közönyös kor ellen. S kivonul a társadalomból *A lélekidomár* Lándoryja és Médeája: „attól a perctől fogva, amikor Lándory fel segítette öltöni az esőköpenyét, és ő [Médea] elnevelte magát erre a gondolatra: »mi most szökiünk!«, egészen megváltoztak előtte a fogalmak. / Igen: szökiünk egy világból, amely méltó a gyűlöletre. / S aztán talált egy világot, amely arra való, hogy szeressünk benne lakni.”

Tiltakozás a fin de siècle idejének fásultsága, közönye, a másakra oda nem figyelő ridegsége ellen az anyai szív mindent lebíró erejének, szenvedélyének ábrázolása is. A századforduló Jókai tollából olyan művet is olvashatunk, amely – folytatva mintegy az anyaszív rejtelmeinek *A kőszívű ember fia*iban megkezdett elemzését, nagy megjelenítő erejű ábrázolását – az anyai szenvedély apoteózisát írja, rátekintve a história egy egészen más időt idéző – s hazai – szeletére: visszatérve a Rákóczi-szabadságharc korába. A fiáért harcoló – s érte életét áldozó – anya, a debreceni kálvinista asszony történeti forrásokon alapuló, krónikás története már színekadóchés címével – *Egetvívó asszony* – is sokat mond; Baranyi Katalin alakja mint (*A fehé*r rózsához hasonlóan) a hűség és tisztaság jelképe, újabb megfontolkodtató erkölcsi példa a századforduló idején.

A századutóra a „Senki” szigeten „oda-hagyott” paradicsom már szóhasználati tekintetben is ironikussá vált. „Az *Aki a szívét a homlokán hordja* egyik fejezetének (*A paradicsomban* címűnek) végén, közvetett tagadásaként e végletekben élő kor hedonizmusának, a pusztá erotika minősül „tökéletesített paradicsom”-nak. „*A gazdag szegények* – már nevében is iro-

nikus – „Zöld Paradicsom”-a sem idilli táj, hanem egy lelakott, omladozó külső-józsefvárosi bérház szatirikus-parodisztikus neve. A ház bemutatása a „tetetés” eszközeinek mesteri alkalmazása: „*Az első Adám az igazi paradicsomban aligba gyűjtöbített maga körül vegyesebb társaságot, mint amilyennel Kapor Adámék körül voltak véve a »zöld paradicsomban«.*” A tulajdonos adóbevallási ívének aprólékos – ugyan-csak rejtett gúnyval való – részletezése után pedig ez áll: „*A bevallott összegből látható, hogy a zöld paradicsom elég jól jövedelmez.*”

Egyfelől igaz tehát, hogy keserű, komor idillé sivárosodott a századutóra Garanvölgyi méhesének világa vagy a „Senki” szigetének rózsakertje. Ám jelezve, az író soha nem adta fel a végső otthonra lelés örök reményét, ekképp határozzák meg identitásukat a lakók az *Abol a pénz nem isten* c. alkotásban, Jókai utolsó regényében: „Sziget az országunk a népek tengerében”; „hazát tartunk fenn, azt boldoggá, hatalmassá, örökkévalóvá törekszünk, mert a szabadságért lelkesedünk”.¹⁵ Keserűsége persze az a derűlátás, mert az is igaz e furcsa testamentumra: „Az utolsó mondat tömör utalása a »hihetetlen álom-ra óhatatlanul fölidézi álom és valóság elkerülhetetlen szembeliállítását is, mint ahogy úgy is érthető, hogy a sziget világának valószerűtlensége tükör mivoltából fakad: az emberektől tönkretett Teremtés bizonyos elemei tűntek föl ennek az álomnak a tükrében, így szembesítvén bennünket a Történelem korrigálhatatlan kénszerpályáival.”¹⁶

TISZTA IDILL: A KEZDET BEN ÉLNI. Jókai is elmondhatta volna Németh Lászlóval: „Én mindig az »exodus« embere voltam. Sohasem tudtam mást szervezni, csak a jobbik kivonulását.”¹⁷ E kivonulás mintája a művészsors minden hanyattatását megelő Jényő Kálmán pályája: míg a kiegyezés „kortársa”, Berend a tudomány, ő a – szintén a kiegyezés kora elé állított, ám a reformkorból merített példaképként – a literatura világában lel azilumra. S maga az író, mint láttuk, a történelemben éppúgy kivonult, mint a költészet lélek- és szellemkuckójába, a természetben éppúgy kereste otthonát és önazonosságát, mint a belső emigráció világában. S mint Arany János a Margitsziget „független nyugalmába”, elvonult ő is a Svábhegy, illetve Balatonfüred egyedi hangulatába, azilumába, oda, „ahol a dal megfoghat”, miképp Herczeg Ferenc Badacsonytördemire, Babits Esztergom-Előhegyre, később Kodolányi Balatonkarattyát, Illyés Gyula Tihanyt, Németh László Sajkodat választotta alkotói magánya menedékhelyül.

S kivonult földrajzi s egyszerre eszmei értelemben is, a Hortobágyra, annak idilljébe. Negyven évvel korábban Petőfi is elragadtatott, felkiáltás értékű, metaforikus kijelentéssel élt a pusztára tekintve: „Hortobágy, dicső rónaság, te vagy az isten homloka.”¹⁸ Jókai idilli útirajzban festi a róna esszenciáját: „Sziget, mert körül van véve a civilizált világ tengere által: partjai népes városok, tanyákkal megrakott, jól művelt gabonaosztó földek, dobánytelepek, ültetett erdők, kertek; maga pedig egy ősi pusztá, amit ekevas föl nem hasogatott soba.” Sziget és ősi pusztá. Kézenfekvő a visszautalás: a „Senki” szigete és paradicsom, ősi, háborítatlan közeg tehát. Civilizáció előtti. Az aranykor. Legszebb a tétlő: „*Tavasszal legéredesebb a Hortobágyot meglátenteni, amikor még minden üde zöld...*” Örök itt az idill, a délibábbal: „*ez a tiündéri játék így folyik napestig: mentől egetőbb a napsütés, annál tümeményesebben. / Azt hiszem, hogyba ide a Hortobágyra egy várost építenének, ott senki sem dolgozna soba: minden ember az ablakában ülne, s a délibábot nézné egész nap, ahogy nézi most a puszták pásztornepe.*” További tünemény a hajnal: „*A pusztai élet azt*

kívánja, hogy korán fekjüdjünk, mert korán kel a nap. Pedig amit meg kell látni, az a napfelkölte a hortobágyi pusztán.” Az idill világa: csend, a „zavartalan nyugalom és mozdulatlan béke”, az idill az aranykor, s idill az, ami „nem ismer hiányt”, ami „teljesen tökéletesen befejezett, hiánytalan”¹⁹ – ez valósul meg a zavartalan pusztai napfölkelte nyugalmában. A festés evokatív ereje az olvasó számára is átélhetővé varázsolja a leírás: „*A derült ég tele van még csillagokkal: ottan ragyog a kasszás csillag, az isten szemével. A csoportos fiastyúk, a lefelé forduló göncöl szekere. A csillagsereg között a fogytán levő bold ezüst sarlója világít; a keleti szemhatáron pedig már világosodik az ég.*”

Az újságíró Jókai remeklése a Hortobágy-tollrajzok²⁰, útirajzok élménydokumentációja; minden szavában valóság, azaz riport. „A pusztai benyomásokat maga az író már a helyszínen vázlatzerűen rögzíti noteszkönyvében.”²¹ Ezek egy részét Jókai beszerkeszti a *Sárga rózs*ába. Például a napfelkelte látványosságának megtekintésére való – idézett – felhívás a tollrajzban (a publicisztika műfajisága okán) közvetlen, ám a regényben (szintén a műfaj jellemző jegyei miatt) közvetetté válik: „*Az elsőnek a festőművész örült előre: meglátni a napfölkeltét a pusztán, amiről annak, aki azt élő szemével nem látta, még csak sejtelve sínc.*” Ez is tanújele tehát, hogy a *Sárga rózs*a mint szépirodalmi alkotás, fikciós mű is tartalmaz nonfikciós élménydokumentációt, riportelemeket!

A SZERELEM – A MEGTALÁLT, AZ ESZMÉNYI EGY – MEGÖRZÉSÉNEK REMÉNYE ÉS BIZONYTALANSÁGA. A SZÁZADUTÓ ATMOSZFERÁJÁNAK ALLEGORIKUS METAFORÁJA: A SÁRGA RÓZSA VESZÉLYEZTETETT IDILLJE. Exodus tehát a *Sárga rózs*a is. Kivonulás az ez idő tájt nemritkán morálisan züllött nagyvárosi világból, annak zárttságából a tiszta s egyszerű emberek végtelennek tetsző világába, Petőfi „tengersík vidékére”: a kivonulást tehát nemcsak a másféle milió óhaja sugallja, ihletforrása és jellemzője a másféle emberek társaságának vágya is.

Írója itt, „mellőzve a romantikus hatás-keltés minden eszközeit, szigorú önfegyelemmel és a művészet puritán eszközeivel”²² élt. E művét alkotva „nem szertelen fantáziájára hallgatott, hanem beérete a valóság egzotikumával”. Figyelmét „a valóságos táj és a valóságos emberek érdekesítő világa ragadja meg, s ennek visszaadásával tud halhatatlant adni”.²³ S a hortobágyi pusztá, „ez az önálló, zárt életet élő terület, melynek élettörvényei annyira különböznek a másutt – a nagyvilágban érvényesektől – ez az önelvű társadalom, mely sziget az országban: kissé a »Senki« szigetének megfelelője is. A romantikus elvágyódás kelti fel az író érdeklődését a csikósok és gulyások e külön világa iránt; ebben az elvágyódásban éppúgy az ősi társadalmi formák keresése a fontos, mint a »Senki« szigete ősközösségi képletében. A Hortobágyra lokalizált tiszta szenvedélyek és tiszta jellemek bemutatásában ott érezzük a menekülést is; most már nem a Jókai-hős »emigrál« – hanem: maga az író.”²⁴ A Jókai-hős »emigrál« – hanem: maga az író” – írja Sötér István.²⁵ Egyetértve jelezük: a *Hortobágy-riport és a Sárga rózs*a egyaránt az író kivonulása, ám utóbbi annyiban a hősöké is (akik paradox módon ott élnek), hogy a számukra szokott világból megkísérelnek egy még szebb, szerelemmel teljes világba „kivonulni”. Ezért: az íróé, hőseié – és az olvasóé is a *Sárga rózs*a kettős (földrajzi s lelki) exodusa...

Kivonulás ez a regény a társadalmon kívülre, újabb „szigetre”, egyszerűs mind valami egyediesen magyar megélésének óhaja fűti; kései büszkeségérzés és újra

meg újra megélni kívánt önazonosság... „Kirándulás” egy speciálisan magyar vidékre. A magyar népköltészet (népdalok), az esztétikust és praktikust harmóniába hozó viseletek, a népi szokások, köztük a gulyaugrasztás, továbbá a napi háromszori csordaitatás nehéz munkamozzanatainak vagy akár a paprikás hal főzésének, pusztai elkészítésének miliójébe; ez mind-mind **nemzeti jellegesség**. S e mű mindezt számba veszi, ismeretterjesztő szépséggel, egyszerűs mind néprajztudományos alaposággal mutatva be a magyar pásztoréletet, a csikósok, gulyások, pásztorok napi kemény munkáját, szokásait, köztük a botpárbajt²⁶, a pusztai fiainak makacs, hajthatatlan, öntörvényű jellemét („a hortobágyi legény »vastagnyakú«; nem ismer se babonát, se félelmet”). A hortobágyi pásztorélet rajzát és a csikós alakját „minden tudományos leírásnál pontosabban megőrizte az utókor számára.”²⁷ **Nemzeti értékeket** vett számba, egy századvégi **igazi magyar jellemet, egyenes lelkű pusztai legényt** is bemutatva. Ez idő tájt az író szintén tudományos aprólékosággal mutat be egy másik dicső rónai világot is: „földrajztudós is megirigyelhetné azt a részletes és szemléletes leírást a Kiskunság homokbuckáiról”²⁸, amellyel *A béka* c. elbeszélés eseményei elkezdődnek.

Láttuk: az 1893-ban írott *Sárga rózs*a cselekményét az író – annak ellenére, hogy a regény megírásánál mindössze néhány évvel korábban, 1889-ben szerzett személyes impressziókat a Hortobágyon – időben emberöltőnyivel korábbra helyezte. Utal erre pl. olyan „finom célzásokkal” is, mint hogy a nép visszavárja Kossuthot. „Így a szerelmi történet elégius kizengéséhez még történelmi melankólia is járul”.²⁹ Ennek eszmei-érzelmi hátterében az állhat, hogy Jókai a pusztai regény írásának idején, ekkori kiábrándulásának periódusában „valamilyen elvont, időtlen nemzeti hivatást, közös osztrák–magyar birodalmi politikát ünnepel”.³⁰ E magatartás közvetlen lenyomata a regény lapjain, hogy az osztrák vendégek ámulnak a pusztai természet csodáin, közvetetten pedig az egész művet áthatja az örök nemzeti misszió, gondolat. Decsi szerint „*a magyar gulyával csak a magyar gulyás tud bánni*”; a számadó gulyás – aki mint a számadó csikós, szintén „*kíváló példánya a pusztán lakó magyarnak*” – a Morvaországba induló, az eladott marhákat kísérő keresztfiának, Laczának – „pásztori bölcsességéből fakadt, költői tanácsok sorát adva útravalóul”³¹ – lelkére kötötte, hogy „*a magyar nyelvet el ne felejtse, a hitét el ne hagyja* [..], *a gyermekeinek magyar nevet adjon*” stb.

Érzékelhető a sorok mögött az író ekkori, említett érzelmi vákuuma; társvágyó szereplői tettein, beszédén, sorsában az ő saját, magányából következő partnervágya is. Ez a kettős érzés, a századvégre egyébként is jellemző melankólia, melabú és a vágy, az eszmény kettőssége szól a keserűdes kisregényből. A magyar fin de siècle több korabeli költője, köztük az Ady-előd Telekes Béla, érzékeltesen, a festett világra átkot kiáltva fejezték ki a kor blazírtágát. Ez a hangulat a *Sárga rózs*a lapjain is jelen van, már a nyitányban. A zavartság és fásultság tanújele, hogy Ferkó háromszor is elveszíti, s újra és újra keresnie kell a rózsát.

Micsoda finom ironia rejlik ebben az intonálásban! S micsoda széles asszociáció-mezőre nyit teret! Lacza megszolgálja a sárga rózsát, méghozzá: „*nagy gyönyörűséggel*” – a narrátor rögtön megjegyzi zárójelben: „*pedig annak nincs is rózsallata*” (Az ironiához ismeretterjesztés társul: Jókaiból kiszól a kertészkedő, rózsamániás³² botanikus. Továbbá megfigyelhető itt a tárcaregény egyik jegye: a tárcaműfaj jellemzője az olvasóval való potenciális párbeszéd, azaz a kikacsintás a mű

befogadjára.) Az írói „tettetés” további célpontja a már említett inonáció: Ferkó elveszíti a becses sárga rózsát, amelyet Klárikától, az ugyancsak becses és egyedí virágtól („sárga rózsától”) kapott... S „megtér a rózsáját keresni a tenger fűben” – itt kettős értelmű a virág. Dúdolja a nótát, amelynek tárgya szintén a keresés, kettős értelemben (virágé – lányé): „Hol nyílik a dupla szegfű? / Hol terem a hü szerető?” Aztán újból „elveszti a rózsáját”. Megint keresi, s egy bogáncsban leli meg: „Hogy összerugdossa cszmasarokkal azt a bogáncsot! Még az mer az ő rózsájával csokolózni!” A ritmikus népmesei cselekvéssor (elvesztés, keresés, dalolás, megtalálás, keresés) a „bűnös” büntetésének „realisztikus”, s a büntetőn ironizáló, rajta mosolygó, sőt őt kinevető mozzanattal kerül kölcsönhatásba. Az írói fantázia a pusztai legénynek olyan tetsorát teremt meg, amelyen a narrátor is sajnálkozva somolyog, mint a műbefogadó; e nevetések együthathatása letérli a hamvát e „szerelemnek”, közvetetten jelezve: az érzéken aligha túlnövő vonzalom a Laczáé. Gúnyal ér fel e narrátor közt: „sok időt eltarisznyázott a megszereléssel, talán még többet a rózsza megszerelésével”. Szinte vészjósló jel ez a gulyásbojtr csak vesztegeti az idejét. Mint oly sokan a fin de siècle korában...

Átjárja a sorokat a századvégi melankólia: Decsi „a falnak vette a báját, s [...] rákézdé [...] a mélabús dallamú nótát [...]”. Másutt egy dal citálása („Kocsmáros! Nekünk halat süssék kend! / Azután meg citronyos bort adjék kend! / Szolgálját esztársára állítsa kend! / Ha zsandár jön, nekünk bírul adja kend!) után a narrátor kettős érzést közvetít. Egyfelől: „Valami megragadó rokonszenves nóta ez a pusztáról, melynek dallamától az ember maga előtt látja a végtelen síkságot, délibábos látókörrel.” Nyomban hozzáfűzi azonban: „Kiballasztik belőle a mélabúzó tilinkó, a búslakodó tárogató.” Pars pro toto: miképp ez az ambivalencia, az egész mű egyszerre szépséges és merengő-szívifájdító. Másutt: „A csikós elbúsultan dörmög: – Verje meg az Isten, veretlen ne bagyja, ki a más rózsáját magának szakasztja! Mert ha én megverem, tudom, hogy az anyja is megsiratja.” A századvég jellemző borús érzéseinek miniszótára készíthető el az idézett szövegek szókészletét vizsgálva: mélabús; mélabú; búslakodó; elbúsultan dörmög; verje meg; megverem; megsiratja. E kor atmoszférája s beszédmódja köszön vissza – érzékletes írói dikciótérmetés által – Decsi és Klárka dialógusaiban: érzelmileg felszabadult, nyíltan vagy ironikusan szemrehányó, olykor udvariatlan, nyers megnyilvánulásaik a századközpre, ill. annak jóval illedelmesebb párbeszédű szövegire még aligha voltak jellemzők. S a test e kisregénybeli érzéki megjelenítései pl.

negyedszázaddal korábbi Jókai-művekben szinte elképzelhetetlenek lett volna. Itt a csikós fizikai alkatához tartozik a „tökéletes szépségű száj”; a pár évődő párbeszéde elején Decsi – érthetően – hűvös „Jó reggelt kisasszony!”-ával egyszerre verbális és nonverbális, erotikus töltetű mozdulatok kísérték reflexió nyelvel: „– Me-e! – mond erre a leány, piros nyelve begyét kidugva a szájából [...], két csipőjét jobbra-balra riszálva [...]”.

S habár a közege, a pusztá csodavilága, az anyatermészet paradicsomi, „az Éden ott van az ember előtt, látszólag egy hajszál választja el tőle, de épp ez a hajszál az, amit nem léphet át, mert ez az emberi természet”.³³ Klári és Sándor elbeszélnek egymás mellett. Többször szándékkal teszik ezt, a másikat és ezáltal önmagukat is, illetve önmagukat, ezáltal a másikat is gyöttrőn, kínzó; sértett hiúságukban végül talán már nem is akarják megérteni egymást. Pedig nagyon is értik. Sándor és Klárka érzelmi kollíziója mintha Móricz – a hortobágyi pusztához ugyancsak közeli milióban játszódó – Pillangója (1925) hőseinek, Hitves Zsuzsikának és Darabos Jósikának önkínzó, egymást is bántó, pedig a szív és lélek mélyén igencsak szerelemtől fűtött párbeszédeit vetitné előre a pusztai pár dialóg- és monológosra. A nagy szerelmek biológiája-kémiája, a másik iránti odaadás óhaja és testi vágya is kölcsönösen erős náluk. Ráleltek egymásban a Szerelemre, az eszményi Egyre. De a meg nem értés gátat, falat emel köztük. Főleg Sándor önmagát és kedvesét gyöttrő konoksága, megátalkodottsága miatt: sértettsége dac; nem hajlik a lánynak sem szép szavára, sem játékos csipkelődésére, érte haragvó iróniájára (az „érted haragszom” érzése kölcsönösen igaz rájuk). A közöttük kialakult konfliktus forrása elsősorban ő: a lányt, igaz, „híven és mélyen szereti, de jövőendő egybekelésük feltételeként egyértelmű lekötöttséget, hűséget követel tőle”; a lány pedig a feltételeket szabó fiút „feltételeket nem ismerő szenvedéllyel láncolja magához”.³⁴ Nyakasságának, makrancosságának megélése persze neki éppoly gyötrelmet okoz, mint szerelmének. Férfiúi hiúságból, büszkeségből, daczból áll ez a hajthatatlanság, a fájdalom gyötrelme, a teljes szerelmi kizárólagosság vágya fűti ezt a kérlelheterlenséget; a fiú csaknem a Semmiért egészen Szabó Lőrinc-i modernségű szerelemfelfogását éli, a maga módján és nyelvén lényegében ő is ezt mondja Klárikának: „Mutasd meg a teljes alázat / És áldozat / Örömet és hogy a világnak / Kedvemért ellentéte vagy”.

A Sárga rózsában tehát szó nincs már „betyáromantiká”-ról, ezt „a Horto-

bágy festői vidéke” miliójében „a csikós és a gulyás szerelmi vetélkedése”, s „a hitelességre törekvő lélekrajz” váltja.³⁵ A regény erénye a hiteles közegbeli modern lélekábrázolás, az úgynevezett új ember, a mai ember konfliktusának szépírói elemzése.

Az egy héten át tartó cselekmény történelmi ideje tehát a 19. század ötvenes-hatvanas éveit, szereplői pedig a századutón megismert modellek. Láttuk: szerelemértelmezésének és képi világának fénytörésében Jókai jelenkora tűnik elénk, s atmoszférája is a századvégé. Már az 1960-es évek irodalomtörténet-írása hangsúlyozta ezt a korszerűséget: „Egy új, szenvedélytől átfűtött, modern paraszti romantika lehetőségei tűnnek fel e kisregényben.”³⁶ Igen, „modern életképekből építkező, erős drámaiságú” mű ez.³⁷ Barta János pontos tömörséggel világította meg a téma, a stílus és a műfajosság összefüggését: az író e kisregényben, kései korszakának legértékesebb művében „a realizmusnak új, népi, csaknem balladai változatát” alkotja meg; a Hortobágyi végtelen pusztaságában „balladai hatású, elemien egyszerű feltékenységi drámát”³⁸ ábrázol a két pusztai legény és a lány közt.

Konfliktusvilága műnem-szintézisben nyilvánul meg: az epika, a líra, a dráma jejei is felismerhetők benne. Több műfajú: a pillanatkép lírai szépségével, az életképek, adomák és anekdoták „realisztikus” vonásait tartalmazó, riportelemekkel elegy, balladai hangulatokat, jelleg (drámai menet, metaforizált nyelv, lírai monológok s tömör, feszült hangulatú párbeszéd, a végzetüket jellemükben hordozó szereplők, a tragikum veszélye) is hordozó, drámai erejű és feszültségű – kollíziós párbeszédet teremtő – kisregény.

S mint Az arany ember, a Sárga rózsza is rejtetten vallomámos, lélektani, társadalmi és „egzotikus” regény. Benne „a táj, a pusztá valamiképpen állandóan jelen van, a pusztá maga késő tavaszi sajátosságaival kíséri a regény eseményeit”.³⁹ Nem mindennapi allúzió a kiegyezés Magyarországon, a Millenniumhoz közeledve, hogy a magyar tájat és a pusztai értékeket mily ámulattal bámulják az osztrákok: sehol másutt nincs ilyen – csodálkoznak rá a bécsi vendégek. S amint ők a szépségcsodákat rendre észreveszik és ennek hangot is adnak, az itthoniak kevéssé. E más-más nézőszög érzékelteti: ez a milió, a természeti ember közege szép és igaz egyszerre, tündökletes és reális, a szépség és a munka színhelye is. Az idill tehát gyakran csak látszólagos. Bármi, ami kívülről a nyugalom tündéri síkjának sejkik, belülről

kemény munka terepe. E kettős szemléletet finom iróniával, kedélyes humorral teli dialóg jeleníti meg: „– Milyen hangulat! Milyen színegység! Mily felséges harmónia az ellentétekben! – rajongott a művészet fölkenjtje. / – Még mostan megjárja – mondá rá a gazda –, amíg a bögyölök és szűnyogok elő nem támadnak. / – Ez az üde pázsítszőnyeg, azokkal a sötét oázokkal! / – »Tocsogó«-nak hívják azokat erre mifelénk.” Miért ez a relatív szemlélet? „A pusztán élők számára a táj minden varázsával együtt hétköznapi és megszokott, inkább nehéz életük küzdőtere és otthona, s ilyen minőségében ismertetik meg azt azokkal, akik felkeresik őket”. Ezekben az „ellenpontozott részletek”-ben, így az osztrák festő és a debreceni civis említett párbeszédében „az esztétikai értékelésre a kiábrándító gyakorlati, gazdasági vagy egészségügyi ítélet felel a táj egyazon jelenségéről”.⁴⁰

A fizioiogiát-biologikumot megjelenítő szövegekben is pontos, „naturalisztikus”, századvégre jellemző nyílt szöveg pl. Decsi betegségének, a szervezet méreggel való küzdése folyamatának leírása, illetve a szereplők külsejének érzékeny érzékletes jellemzése. Vagy Klára vendégvárra készülő mozdulatsorának leírása: „A leány leereszti a gyomlálánsál feltűrt tarka víganóját, felbúzza a pillangós cipőit; megmossa a kezét a gyomlálás után az öntözőkanállal, aztán megtörli a felső kötélyében, azt leveti, van alatta tiszta kétszél kötény, annak a korcában lóg a söntés kulcsa; a tarka kendőt levezi fejéről, a megnyálazott tenyerével a halántékához simítja a baját, de előbb leszakít egy rózsát arról a mindig nyitóról, s a füle mellé tűzi.” Ugyancsak aprólékosan pontos, érzékletes, a maga közvetlen valóságának megfelelően hű az itatás, a vásárolás agy bika csordából való kihajtásának leírása. Jellemzi az író e korszakait ez a dolgokat nevének „realisztikus” jelleg, gazdag árnyalás, mondhatjuk: áperte beszéd⁴¹ (nyíltan, kerekén történő beszéd). Akad persze példa a Sárga rózsában a szöveg – jellemzés célját szolgáló, szándékolt – kifejejtetlenségére, az egyszerű emberek szótakarékos, egyszersmind allúziós beszédére is. („Isten jó nap, cimbor! De korán ebredtél! Tán nem is aludtál? – / Fogadj Isten, pajtás. Hát volt, aki elaltatott, volt, aki fölébresztett.” Vagy: – Ejha! De szép sárga rózsza van a süveged mellett, cimbor! – Hát van annak, aki megszolgálja. – No, csak aztán meg ne bánja, aki megszolgált.”) S „akárcsak Az arany ember hajós-halászképeiben, úgy itt is a használati tárgyak stb. valóságos néprajzi lajstromára van szükség ahhoz, hogy ezt a sajátos és távoli világot megérthessük”.⁴²

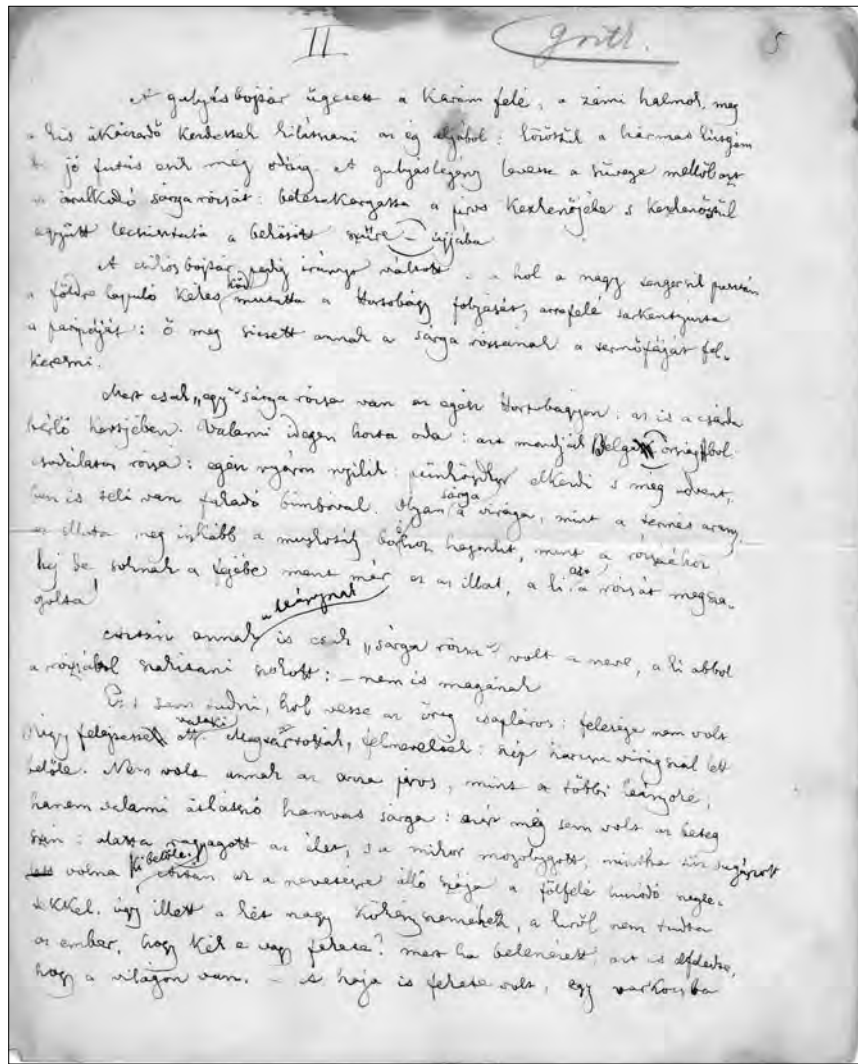
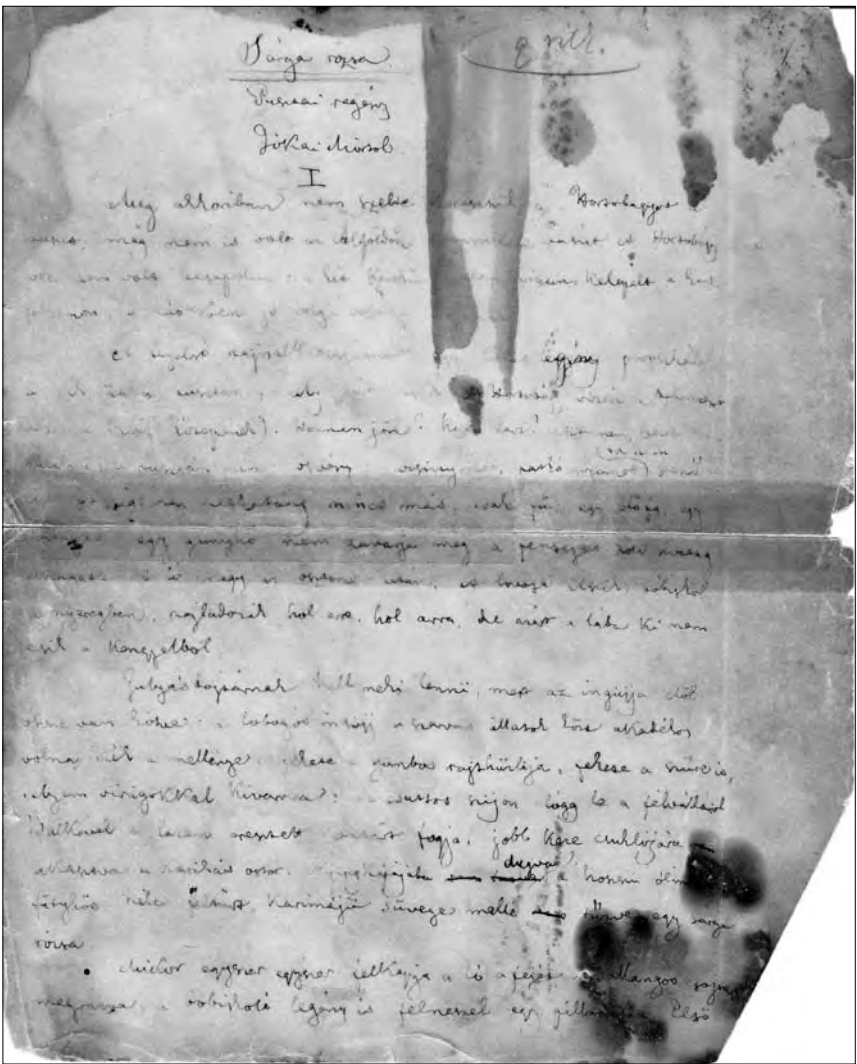
Mivel a leírásba szinte belefeledkező aprólékosággal, a pontos és gondos, rend-

kívül árnyalt fogalmazással egyaránt megjeleníthető a rúttság és a szépség, ez az írói módszer is lehet egy fajta exodus. A nyelv világába, az irodalomba, a költészetbe. S Jókai családított periódusaiban az irodalom, az írás mentsvárat nyújtott neki. Mint majd Szerb Antal életpályáján, akinek számára „a világ közepe a Könyvtár volt”.⁴³

Történt, hogy... – beszél el s írja le Jókai – pontos leírás és elbeszélést nyújtva – néhány anekdotában, azaz valóságos, valóságmagvú eset színes felidézése során. Ilyen – a csárda evokatív, hangulatos leírásával⁴⁴ összefüggésben – a nevezetes kilencyukú kőhidről szóló tömör anekdota: „Az országút nem messze a csárdától egy monumentális kőhidon víz kereszttül, mely kilenc boltozatos ívszlopon nyugszik. A debreceniek azt állítják, hogy azért olyan szilárd az a hid, mert az építéshez való meszet tejjel ojtották meg; az iryiekek ellenben azt mondják, hogy a debreceni bomokszölök borával lett az a mész megojtva, az búzta úgy össze.” Az anekdotikus történeteket mulatságos karakterrajzoló adomák⁴⁵ színezik, így például az árvtözeg kábító füstjének hatásait taglaló kis elbeszélések. (Ez a két műfaj Jókai utolsó három évtizedében háttérbe szorul, de mindvégig jelen van; pl. a némi túlzással akár hatalmas anekdota- és adomafüzérnek is felfogható Egy magyar nábobhoz képest jócskán lecsökken a számuk Az arany emberben vagy a Sárga rózsában.)

Érzékletes, szellemes, humorral átszőtt magyar életképek egész sora (a gulyásbojtr bemutatása a nyitányban, a csikósbojtr érkezése a csárdaudvarra, vásárolás, étel- és italkészítés, gulyaugrasztás, ménesitatás) jelenik itt meg, láttató erővel, plasztikusan, zsánerképfestői mód színes, egyszersmind néprajztudományi pontossággal. Emellett nem marad el a honi pusztán sem a vallomás a magyar nyelv gazdag szépségéről: „A karántól, a pusztá közepéről, egész a kerek égláig nem látni mást, mint legelő lovat. Van ott mindenféle színű, amilyen csak a magyar nyelv gazdagsága képes kifejezni: pej, szürke, fekete, bóká, kesely, almás, babos, szeplős, rézderes, vasderes, sárga, fakó, meg fehér is (ami ritkaság fiatal csikóban). Bizonyosan ezért a tarka vegyületért híjják «cifra» ménesnek. A »nemes« ménes megint más! Ott csak egyfajta, egyszínű ló van.” Így fonódik össze egy nagy magyar nemzeti érték – ma már a világörökség része – szépséges megjelenítése az anyanyelv gazdagságának – egy másik nagy értéknek – az érzékeltetésével.

A kisregény „díszletét”, miliójét az író visszavetíti ugyan az ötvenes-hatvanas évekre, egyszersmind természetesen az 1889-ben megfigyelt, azaz a századvégre is jellemző magyar értékek, népszokások sorát rajzolja meg a munkás és idilli szépségű pusztá kincseiben, képében. Egyben örök nemzeti értékek megörökítése, részben ma is létező szokások művészi s tudományos igényű számbavétele ez. Íme, egy tömör jellemzés a két pusztai legényről: „Mind a kettő valóságos ősmagyar arctípus, noha egymástól merőben különböző. Ilyenek lehettek az első magyarok, mikor Ázsiából idekerültek.” Szemben a „sikeres törtető” Laczával, Decsi „kérlelhetetlen idealista”.⁴⁶ Egyenes lelkű, igazi büszke magyar jellem, férfieszmény, mint a szabadságharcos hősök. Például Baradlay Richárd, aki a regény egyik pontján „valami nemes dac keletkezett érezt szívében, melynek első neve: az üldözöttek iránti bajlam”. Másutt pedig „a harag és katona büszkeség dacával veté oda” Ödönnek: „– [...] gyáva vagy te is, mint minden civilista!” Vagy az eredendő galambszelidségű, büszke, dacos hássé válásában azonban az apa „rettentő szívé” megöröklő Jenő. Vagy a volt honvédtiszt Berend mérnök, midőn „felhangolt kedéllyel zárköztöt be vegytani műhelyébe; azzal a büszkeséggel lépett ostromlott szellemei elé, amivel egy győztes hadvezér kéri fel az utolsó ostromlott várat a feladásra”. Ez a Babits által Adyra írtett magyar dac⁴⁷ fontos faculté mértékének része Decsi egyéniségének. Amint az öreg táblabíró Garanvölgyi Ádám-nak, tekintve „dacos magyar flegma”⁴⁸ attitűdjére. „Decsi Sándor az én nevem”

– vágja oda a csikósbojtár Klárikának, válaszként arra, ahogyan a „sárga rózsza” enyhíteni próbálja a csikós sértődött keserűségét, amelyet a lány Laczával való kacérokodása miatt érez, s ahogyan Klárika lebontani igyekszik a falat, amelyet Decsi büszkesége kettejük közé húzott. Ezt a mondatot Petőfi nyájas büszkeséggel szóló hősének („Kukoricza Jancsi becsületes nevem”) századvégi rokona röpti a puszta tágas légterébe.

A századforduló – szerelmi – poétái (Szilágyi Géza, Telekes Béla, Ignotus és mások) nemcsak a kor blazírtságát fejezték ki érzékletesen. Ihletetten újat hozón álmodták versbe az *Egy* álmát, a századvég szerelmi tematikájának egyik vezérlő életérzését. S a *Sárga rózsza* szerelemeszménye Telekes *Káprázatok* (1895) c. verskötetében, a századfordulós, század eleji Ady-líra szerelemkonfúziójának ütemelőző⁴⁹ alkotásában megszólaló szerelemeszményének, az *Egy keresésének* – időben is – társa. „Az örök egy reménye [...] mindvégig él” itt. Pl. a *Ki tudja merre...* című versben „az emóciókra beállítottod lélek a halálig hajtó reményben tündökölhét, igazulhat meg: lehet önmaga, válhat részesévé egy olyan típusú identifikációs folyamatnak, ami önmaga birtoklását a magával való értékképzőben stabil szembesülést a ráció és emóció kettősségében élheti. [...] Telekes e versének alapszituációja: a remény, a mégis létező egy puszta létének kiküzdött reménye.” Közeli rokonságban áll e versfutammal a századforduló lírájában Ignotus *Ha te úgy szeretnél* c. költeményének a vágya: „Mindig értem sírnál, / Mindig enyem várnál!” Ez az óhaj már *A Léda angyal-szobora* Adyjának abszolutizáló szerelemélményét előlegezi.⁵⁰ Vesztés szerelemlátás a Decsié, de kizárólagos és igaz; drasztikus őszinteségében semmiféleképp nem a századközép, egyértelműen a századvég, sőt korát előzően a századelő említett lírai futamaival rokon. Sőt, a regény szerelemkonfúziójának kizárólagosságában előrevetülni véljük egészen Szabó Lőrinc szerelmi verseinek kemény, szinte kegyetlen, de őszinte világáig.

Amint az említett lírikusok egyazon világán belül a spleent, a melankóliát váltja az a tiszta, kizárólagos szerelemvágy, amelyben olyan őszinte – s erotikával is áthatott merészségű – szenvedély szól, mint Jókai ez időszakában pl. még az *Aki a szívét a bomlokán borbja* c. regényben, Klárikának a **szerelemért való egetvívó harca** (Sándor szinte tényleg naturalisztikusan leírt betegsége idején) hasonló szenvedélyű, mélységű és tüdő, mint a nemzeti történelemben helyzetet pályazáró regény, az *Egetvívó asszonyszív* főhősének a gyermekéért folytatott önfeláldozó szeretetküzdelmé, az anyai agapéérzés csúcsa. Klárika lelkében persze a szeretetet szimbioziszba kerül a szerelemmel.

A mű szerelemfilozófiájának része a kemény, férfias, bátor, ezzel összefüggésben sem a munka, sem katonai élet megpróbáltatásaitól meg nem riadó, egyszersmind egyenes jellemű Decsi kulcsmondata: „*Nem fordul rá a nyelvem a hazugságra.*” S a Klárával folytatott párbeszéde mindvégig az érzések tiszta őszinteségét firtatja. Decsi minden értelemben hazugságmentes életet él, nem ismeri a fortélyokat. Semmilyen tekintetben. Munkában sem, életvitelben sem, szerelemben sem. Szinte animálisan ősi őszinteség az övé: „*Semmit sem utálok úgy, mint a hazugságot. Azt mondják, »hazug kutya«! Pedig a kutya nem hazudik. [...] A kutyában van becsület. Csak az ember tud hazudni.*” Ő sem tudott hazudni, a mint a katonaság alól gyorsan kibívót talált Lacza: „*az ráállt a fortélyra*”; „*azt hazudta magára, hogy süket, mint a fekete föld, a trombitaszót se hallja meg*”.

Mikor a babonából jó szándékkal adott (ám mérgezőnek bizonyuló) szer ledönti a lábáról Sándort, Klárika az ágyban

fekvő fiú mellett így szól a doktornak: „*De én innen el nem megyek. Ez a nyögés, amit az ajtón keresztül hallok, jobban megköt engem, mintha kezem-lábam békóba volna verve. Engedje meg, doktor úr, az Istenre kérem, hadd legyek mellette, hadd ápoljam, hadd borogassam a fejét, hadd igazgassam a feje alját, hadd törülgessem az izzadó arcát.*” A fízziológiailag szintén érzékletes, pontos szóhasználat során felbukkan e beszédben a bűn és bűnhődés-motívuma is. Amikor Klárika a famulustól megtudta, hogy Sándornak a betegségtől eltorzult az arca, folytatódik az orvoshoz intézett bűnbánó monológ: „*A szép piros színe helyén szederjes foltok ütöttek ki rajta, szép fehére bomlokán balálszeplők vannak, az orcája fénylik hideg verítéktől, két szeme karikára felnyitva olyan meredt, mintha üvegből volna, ajkait összekummva tartja, s ha felnyitja, tajtékzanak, és amellett nyög, erőltet, csikorgatja a fogait, s karjait feszíti, derekát hátratóri, hogy azt látni, ballani gyötirelem. De hát legyen ez az én büntetésem! Hadd legyenek az ő nyögései, nyavalygásai éles kések, amik a szívemen keresztüljárnak. Ha nem látom a szememmel, ha nem hallok a fülemmel, jobban látom, jobban hallom, mintha igazán ott volnék.*” Ma úgy illethetnénk azt az érzés, amelyet e két monológyszerű, a formailag dialóg mellett önvádától terhes monologikus belső beszéd – maga elé és magába néző megnyilvánulás – vezérel, hogy „működik közöttük a kémia”. (Ellentéte ez annak, amit Németh László az Izsonyban Kárász Nelli szavával elmond egy, a nőtől jóval kevéssé vágyott férfi, a beteg Takaró Sanyi ápolása során.) Decsi is ugyanezt érzi Klárika iránt; két különböző jelenetben, még féltékeny keserűségében, illetve dühében, haragjában is megérinti a lányt: „*a legény felállt az asztal mellől, s a makrapipáját a kalapja magas karimája mögé tette. Aztán átvette a leánynak a vállát, úgy beszélt a szeme közé nézve.*” Illetve: „*Amint a leány ott sertepértelt körülötte, csak átvette egyszer a derekát.*” (Jókai szava persze közvetett kifejezésű s átesztétizált Móricz nyersen szókimondó, egyszersmind persze gyönyörű nyelvű szövegéhez képest: „Nem volt neki szép a legény és nem volt csúnya. Nem látta magas, vállas termetét, sem keléss elcsúfított arcát, de ha lépés közben megérintette, meglökte öklével, karjával, combjával, tiszta izzótűz futott végig rajta, és majdnem eleredt benne minden nedvesség.”)

„*Bolondok vagytok mind a ketten*” – mondja a bíró, miután Sándor (életében egyszer), féltve szerelmét, s hogy megmentsse Klárikát, a büntetéstől, hazudik. A lány pedig, Sándor lelki üdvét féltve, nem akarja, hogy a fiú hamisan esküdjön Istenre, védi őt, tudván tudva, őerte tanúskodik hamisan. Azaz mindketten, magukat nem kímélve, a másikat mentve beszélnek és viselkednek „bolond” módjára. Azért illeti a bíró őket e jelzővel, mert szokatlannak, a normálistól eltérőnek itéli a viselkedésüket. Klárika tisztasága e ponton megkérdőjelezhetlenné válik. Hamvas Béla, magyarázva e jelenséget, az igaz szerelem lényegét önti szavakba: „Amíg Rómeó a csinos Rózába szerelmes, egy kicsit érzékeny, de pontosan úgy viselkedik és úgy beszél, mint a többi. Abban a percben, amikor Júliát megismeri, elkezd félrebeszél. Szokatlan szavakat mond és azokat furcsa értelemben használja. [...] A többi a maga nyelvét gyanútlanul tovább használja, Rómeó [...] badarságait rosszállóan hallgatja. De bennünket, akik a drámát pártatlan helyről látjuk, ez már nem tud megtéveszteni. Egészen jól tudjuk, hogy Rómeó [...] beszél helyesen és a többi beszél félre és mellé.” Mégpedig azért használ szokatlan szavakat furcsa értelemben, azért gyárt szójátékot, „mert, mint Shakespeare mondja, a világ kizökkent” és nyelve „mintha egy óktávval magasabbra ugrott volna”. Azaz, a többihez képest ő az létező!⁵¹ Itt is: Sándor és Klárika a normális, mert szerelemben él, ők beszélnek helyesen. A többiek pedig csak mondják a magukét...

A modern művekre jellemző belső monológ nemcsak Klárika, Sándor részéről is elhangzik: a lovával folytatott, pártatlan szépséggel megírt virtuális párbeszéd⁵² formájában, a döntő párbaj előtt: „*Ilyen a leány! Kívül arany, belül ezüst. Mikor igazat mond, annak is fele hazugság, mikor hazudik, annak is fele igaz... Sobasem tanulja azt ki senki... Te tudod, hogy milyen nagyon szerettem!... [...] Terád nem gondoltam, csak ötlet szerettem. / [...] Azt is tudod, hogy ő mennyire szeretett engem!... Rózsákat tűzködőt a füled mellé, pántlikába fonta a sörényedet, cukros kaláccsal etetett a tenyeréből... Hányszor visszabúzott az ölelésével, mikor már a nyeregben ültem? Meg-meg átvette a nyakadat, hogy még ott maraszson. / [...] Amíg ez az átkozott betyár [...] el nem lopta szívűnek felét! Lopta volna el hát egészen! [...] Ne hagyta volna itt félig idvességnek, félig kárbotzatnak.*” Mintha Ady *Ruth* és *Delilájának* korai prózai előhangja szólna itt! A „látlak angyalnak és ördögnek” kettőssége. A teljes szerelem megvalósulását kizáró, „félig idvesség, félig kárbotzat”: összetett kép, mely már a szintén modern Madáchnál (*Az ember tragédiája* VIII. színében) is előfordul, Ádám szózatában (a bűnös kort okolva): „Minő csodás keverce rossz s nemesnek / A nő, méregből s mézből összeszűrve...” Később Adynál pedig, az imént hivatkozott versében, immár a nemek harcaként köszön vissza: „Látlak életnek és halálnak, / Tornak, gyásznak, áldásnak, bálnak, / Látlak mindenkinek.” Ennek előzménye tehát a *Sárga rózsza* szerelem szemlélete.

„Angyal vagy ördög – ez a dilemmája Jókai regényeiben sok asszonyhősnek. Hogy mivé válnak, nem rajtuk múlik, hanem a körülményeken: a férfitől függ, kihez életrüket kötik, melyik enjüket ébreszti fel” – mondja összefoglalva Bori Imre⁵³. Részben e műre is igaz gondolat, itt persze nem tudjuk meg az eredményt... S töprengésre készítő, korszerű gondolat ez is: a nő (s általában, az ember) mint rejtelme, titok: „*Sobasem tanulja azt ki senki...*” – itt Jókai szól ki Decsi szavaival. „Maradjon Szent alányoknak Ő, / Maradjon mindig újnak” – folytatja majd Ady (*A könnyek asszonya*).

Hamvas kézvezetésével értelmeztük a Rómeó és Decsi viselkedése közötti kapcsolatot. Klárika cselekedeteivel összefüggésben is találunk olyan shakespeare-i, kétszeres, allúziós intertextuális párhuzamot, amelyben szerelem a gasztronómiával, a babona a vágyakkal jár karöltve. Szinte a *Rómeó és Júliá*ból marad itt ez a kép: Klárika szívdobogva emlékezik a kártyavető cigányasszony „bizodalmas tanácsára”: „*Ha egyszer a szeretődnek a szíve hideg lesz irántad, s azt akarod, hogy lángra kapjon, [...] adj citromos bort neki, s abba a borba áztasd bele azt a gyökereket, amit úgy hívunk, hogy 'nadrágyjas emberke': ettől úgy felforr annak a szerelem, hogy még a falat is keresztülüssa érted.*” A narrátor hozzáfűzi: a „hajdani világban” a mesék része volt, hogy „*Circe bódította el Ulysses útítársait örült szerelemre*”. Utalva a 19. század végén meglehetősen merész szexualitás jelzésére. Az „örült szerelem” majd tíz év múlva, Adynál bukkan fel újdonságként, szintén átesztétizáltan, a citált sorok már előlegezik a *Vad szirttetőn állunk*, a *Tüzes seb* vagyok erotikus tartalmait.

A Decsi és Klárika közötti párbeszéd felelő hangneme a tüskés, a sértett szerelem jele: „*A leány összebúzza a szemöldeit. A visszautasítás megszegeyenté. Valami forrott a szívében. Erőltette a nyájasságot, szelídsegét. Pedig inkább-inkább harag és szerelem forrott a szívében. Harag a szerelem miatt.*” Harag a szerelem miatt. Ez már ugyan csak az Ady-féle nemek harcát előlegező kettős szerelemérzés. S különleges lélektani érzékre és megjelenítőképességre, modern emberábrázolásra vall, ahogyan az író a végtelenül keserű, párbaj előtti Decsi váratlan jókedvét ecseteli. S mint aki pontosan tudja gyökerét, tisztában van saját írói tiszta forrásainak egyik fő medrével, hozzá is fűzi nyomban a népi

megfigyelést: „*Még másnap is olyan jókedve volt, reggeltől napestig; azt szokták mondani, olyan nagy kedve van, mint aki vesztit érzi.*”

A pusztai regény Sótér szerint is „idill, de nem érzélgős vagy édeskés – az írói hitelesség és szabatoság remek példája”.⁵⁴ Veszélyeztetett idill. Mert idill az, hogy a „férfi a nőt magába visszaveszi, érte helytáll, magát felelőssé teszi, a nőt fedezi, betakarja, megvédi, gondja-iba veszi, a nő a férfiba visszatér és bele visszánő, benne megnyugszik, virágzik, és kiteljesedik és magából kibontja az arany kedélyt”.⁵⁵ Veszélyezteteti, megzavarja, eleve mérgecseppekkel tölti az idillt a pusztaiak megrögzött konoksága, csökönyössége, amely jellemvonásuk magukban hordozza a végzetüket, mint a balladákban, s a tragikum közelébe sodorja az eseményeket. S idillveszélyeztető a Lacza hazugsága. Szintén az a lány **végtré is ártatlan, de felelőtlen, kacér(nak mutatkozó, látszó) viselkedése s ennek elbagatellizálása, a teljes igazság elhallgatása** szerelem előtt („– *Hát ez az aranyfüggő hogy került a füledbe? – A leány elnevette magát. – Ó, te buksi! Hisz ez tulajdon az az ezüstfüggő, amit te hoztál nekem, csakbogy én megfuttattam arannyal az ötvösnél Újvárosban.*”) Mert tényleg nem biztos, hogy elegendő **tisztának lenni: makulátlannak is kell látszani...** Máskülönbén az ember eljátszhatja boldogságát!

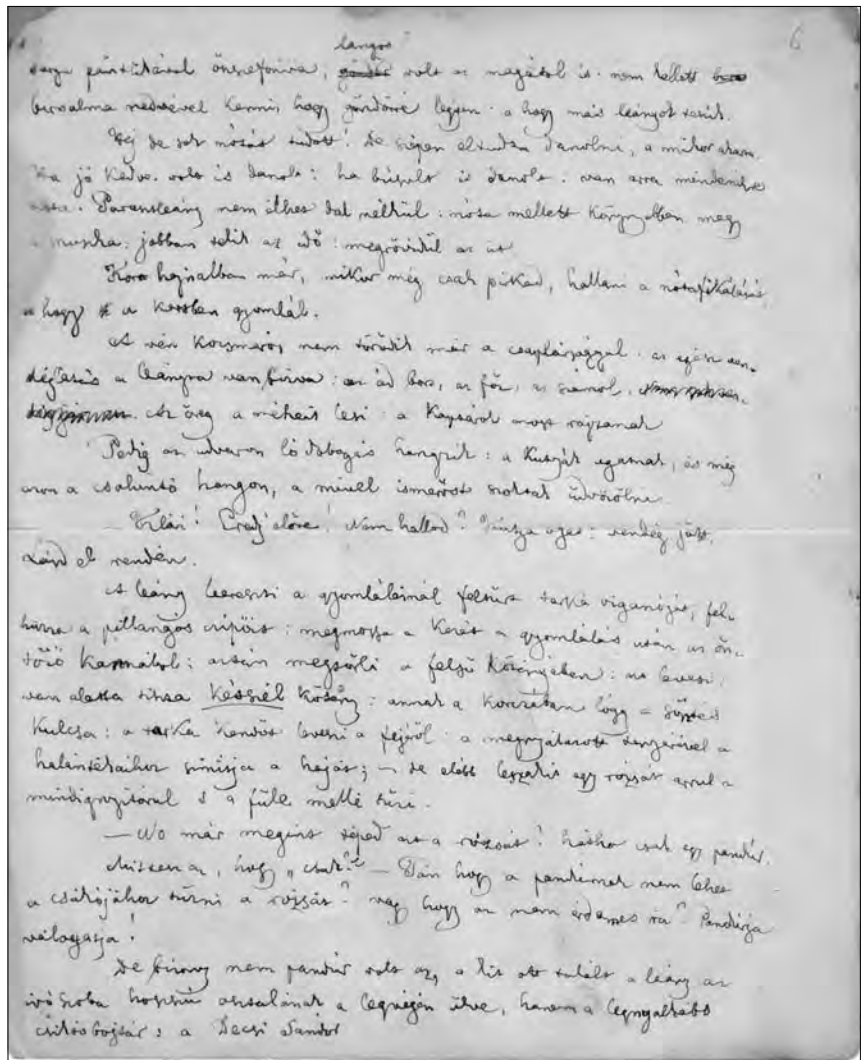
S mérgezi az idillt, a szerelmet az ártalmas növényi szer és a harag, Decsi megbocsátani nehezen vagy nem is képes, szintén a balladák komor, sötét hangulatát idéző **rendkívüli felindultsága**, hiú büszkesége. Zavarja tehát az idillt maga az embertermészet. S kifejezi ezt a **(meg) zavart, megmérgezett idillt** a drámai módon tömör és feszült párbeszédék világa. A **tragikum közelében** jár a történet azzal is, hogy érzékelteti a veszni látszó nagy szerelem **értékpusztulását**, legalábbis az elvesztés veszélyét, a lírai futamok tömörségével elbeszél, súlyos drámaiságú eseménysor. A szerző végül nyitva hagyja a megoldást, nem tudjuk, gyümölcsözök-e valaha is Decsi és Klárika szerelme; a **megtalált Egy, a Szerelem megőrzése** tehát **bizonytalan**. Decsi végeredményben nem tudja magát túltenni imádoztója (vélt) őszintétlenségén: valójában ártatlan flörtjén, pontosabban: nem hisz már neki igazán.

Az exodus embere ő is. Nemcsak abban az értelemben, hogy úgy tetszik, a megtalált szerelem egy szebb világba térés

felemelő reményeként, menedékként él szívében – csakúgy, mint Klárikában. Kivonul Decsi abból az eredendő idillinek látszó világból, amelyet mérgecseppékként változtatott antiidillé a föllentés, a hazugság. Előbb is a Laczáé, aki igaztalan tette nyomán egészségesként is megúsza a sorozást. Egyszer-smind – paradox módon – Decsinek a szerelem számára újabb mérgecseppé vált őszintesége: becsületessége nyomán állt katonának, s Klárikától való távolléte, azaz hiánya volt az, ami miatt más (Lacza) számára is megközelíthetővé vált a fiatalos s szépsége teljében levő lány. Mindez az egymással összefüggő két tényező már magában hordozta a majdani konfliktus csírát.

A Jókai-művekben „a mese környezete, a természet, élőlények és élettelen tárgyak mintegy átszellemülnek, hogy méltóképpen társulhassanak az ő lelki embereinek cselekvéseihez”.⁵⁶ A végzetes párbaj előtti éjszakán a lélek e háborgásának tükre, allegóriája-metáforája a hortobágyi természet, amint a másnapi vihar érzékletes, expresszív erejű leírása is. A természet és a lélek együttes játékába más érző lényeket is beavat a narrátor. Decsi párbaj előtti éjén: „*A közel nádasban a bölömbika bűg, mint valami elvadult lélek [...]. Fenn a magas égből panaszhang, búcsúvétel hangja kiáltog alá: vándor ludak, darvak szállnak rendes sorban [...]. Egy-egy sűrű gomoly szúnyog [...]. Végigbűz a légben: az is olyan hang, mint a kísértetengész. Közbe-közbe hangzik egy-egy lönyvertés.*” S közvetlenül az összecsapás előtt: „*A zivatar rohanva közelgett ezalatt. A forgószél megelőzte a fergeteget, fakó porfelbővel takarva el eget, földet. A balászmadarak vijjogva repkedtek a Hortobágy fölött, fecske, verébsereg sietett eresz alá. Hangzott a nagy zúgás a pusztában.*” Sajátos jókais beszédmódot, ún. szabad függő beszédet is megfigyelhetünk (később Mikszáth is gyakran él vele, pl. az *Az a fekete folt* elbeszélésében): ebben szerelemlemezhetlenné válik a narrátor megszólamlása és a szereplő belső beszéde: „*Máskor olyan jó alvó voltál, szegény csikósbojtár, amint a fejedet letetted a nyeregbe, mindjárt elaludtál: most meg csak úgy nézed a sötétkék eget, s szólítgatod a csillagokat, ahogy megtanított a nevekre a vén körorstapád. / [...] Mi haszna neki a csillagokat nézni, ha nem tud velük beszélni? Valami nagy teher úgy nyomja a szívét, valami nagy sebben úgy vérzik a lelke! Tán ha kiönthetné azt a nagy keserűséget, ha elpanaszolhatná, megkönnyebbülne utána. De amilyen nagy a pusztá, olyan üres.*”

A szájon egyszer kiröppent hazugság – visszavonható. De mert Decsi mégis

szereti a lányt, s viszont, érzelmi csapdászituáció, emocionális pathhelyzet alakul ki. Keserű harag ébredt a fiú szívében, a lány pedig a fiú hidegsége ellen védekezik föllobbanással, harapós kedvvel. Igen, a harag, az embertermészet a szerelem kibontakozásának gátja. De mindkettjükben ott él a lélek, a szív mélyén a szerelem. Tímárhoz hasonlóan Decsi belvilágában, s az ő daca nyomán végül Kláríka lelkében is kialakul az önszembesülés konfliktusa. A hazugság irreverzibilis. Decsi ezt úgy éli meg: valami immár visszavonhatatlan: többé már nem lehet makulátlan – az ő értékrendjében – ez a szerelem. (Még akkor se, ha megbocsát Kláríkáknak.) Decsi magával ütközik, önmagát nézi le hazugsága okán. Ütközik, mert jó ügyet szolgáló hazugságot követett el. S megveti magát, mert hazugság az övé akkor is, ha szerelmet véd, sőt embert ment (a büntetéstől). De mégis van – vagy a befejezés talánya alapján inkább lehet – tisztítóút, s következhet megbocsátás. Következhet, mert Kláríka végeredményben nem csalta meg szerelmét, csak – (végül is: büntetlen) kacérkodásával s az ezt rejtjen akaró megbánása miatti füllesztésével – hibát ejtett. S következhet, mert Decsi bibliás ember! (Furcsamód erről Lacza Ferkótól értesülünk, midőn Sándornak mondja: „Te bíjod a bibliai történeteket.” – Végül is valahol: barátok ők, lényegest tudnak egymásról.) Ezért a befejezés talányos módosítószava: „Talán soba nem is látta őt többet” (ti. Kláríka Sándort).

Összetett személyiségrajzú alakokkal találkozunk tehát a regény lapjain, még mellékszereplői is életesek. E tulajdonságukban előznek mindennemű anygalördög sablonú (romantikus) hősököt; a regényt pedig bonyolult lélekta-nisága, merész erotikája a század-utó, a századforduló hangulatának, merészebb, új típusú szerelemfelfogásának egy fajta allegorikus, parabolisztikus ábrázolásává avatja. S megítélésünk szerint a dezillúziós korok Jókaijára áll leginkább Várkonyi Nándor gondolata: „Gondosan mérlegeli a feladatokat, melyeket regényalakjai elé tűz, s csak olyanokat ró ki rájuk, amelyekre a lélek valóban képes.”⁵⁷ Igaz a Jókai-kutatás felvetése: „szinte minden magyar társadalmi rétegben találkozhatunk Klára, Decsi vagy Lacza Ferkó egy-egy alakmásával!”⁵⁸ Örök létüket jelzi: Kláríkat Prosper Mérimée novellájának hőséhez való hasonlatossága alapján „pusztai Carmen” titulussal is illetik. A modern regény gazdagon kibontott jellemű⁵⁹ figurái e kisregény szereplői,

konfliktusaikban modern korok embere az övékre ismerhet. Abban is akár, hogy drámai mód „eltévesztett élet” mindhármuké. Mégis, mennyire igaza van Szabó Dezsőnek: Jókai „humora és gúnyja és tréfája és derült életnevetése: a néplélek felzajló napsugarai”.⁶⁰ S a jókais derű összetéveszthetetlen, szavakkal nehezen megragadható atmoszférájával övezi alakjukat az író, ezzel kacsint ki a tárca-regény szerzőjeként olvasójára: nem kell azért az életet annyira komolyan venni. Ez már Krúdyt előlegezi, alteregója, Rezeda Kázmér mondatát: „az egész élet nem érdemes arra, hogy vitatkozzon érte az ember”.

„Költőnek kell az életet tanulmányozni, mert az élet poézis; nem az ideállét” – vallotta.⁶¹ Valóra is váltotta ezt művében: líraian „realisztikus” jellege vérbeli próza-költészet; költői prózát alkotott. A pusztai regénynek például „megragadó költészet van minden részében”.⁶² S a lélek botanikusa volt! S a szépség mániákusa, mint későbbi lelki társai, Ady, Juhász Gyula.

Miképp övezi a Sárga rózsában megjelenített szerelmet a Hortobágy mikrokozmoszában a szépség világa? Jókai itt is elemében van, metaforacsokrok sorát köti: „A végtelen láthatárig nincs más, csak fű; egy élőfa, egy kútágas, egy kunyhó nem zavarja meg a fenséges zöld sivatag orszá-gát.” Vagy: „Lassanként megvirrad; az ég bíborszíne aranyárgába megy át: a látó-batár felett ott ragyog már a nap kengyel-futója, a hajnali csillag, a harmatos fűben szivárványos dicsfény fut együtt az emberek árnyékaival.” Továbbá: „Az újbold sarlója ott köszörülte már magát a zámi balomboz, fölőtte ragyogott a szerető csillaga: az a korán fekvő, korán kelő csillag.”

S citálhatnánk a római délibáb látványának szavakra váltását, pikturális erejű megjelenítését, akár valamely szereplő, akár a narrátor szemével, akár a bécsi festő szemüvegén át megírva.

Szótárszerűen s tartalmi értelemben is jelen van a szépség esztétikai minősége a műben. Elhangzik az ámulás szava a szereplők, a narrátor és a messziről jött ember (a bécsi festő) szájából egyaránt. S igaz a szépség a természetre, flórára-faunára, igaz a személyekre: „Bizony, csak szép nagy pusztá ez a Hortobágy, cimborai!” – mondja a csikós a gulyásnak. „Ez aztán a nagyszerű kép! – kiált fel a piktor elragadtatással”; „Gyönyörű szép tavaszi este volt, az esthajnal alig akart megválni az égtől, amíg aztán magára búzta éjszakai takarónak a szép patyolat ködöket, amik körültekartat-

ták a földhatárt”; „megzendült a légben az a mesés szél pacirtazengés”; Kláríka „szép karcsú virágszál lett”, „két nagy kőkényszemé”-ről „nem tudta az ember, hogy kék-e vagy fekete”: „mert ha belenézett, azt is elfeledte, hogy a világon van”, és „de szépen el tudta dalolni, amikor akarta” a sok nótát, amit tudott; „a sáros lábnyomokat a téglapadlón csókolta azokkal a szép piros ajkaival”; Sándornak „villogott a szép fehér fogsora nevetés közben” és „Szép, erős hangja volt, ismerte azt az egész Hortobágy” – hangzik a narrátor szava.

S a szerelmesek természetesen egymást is szépek látják. Sándor Kláríkáknak: „ha te énneem hazugságot mondasz, azért úgy megítéllek, mintha ezt a te szép, tiszta, balovány orcádat kikennéd pirosra bécsi ronggyal”. S szokatlan módon a lány, Kláríka is hasonlóan beszél a fiúról, Sándorról – ez a minősítést illetően egyáltalán nem ironia: „Úgy, gyönyörűségem! Tudod te, hogy milyen szép vagy. Világért el nem rontanád a szépségedet azzal, hogy elnevetnéd magadat. Ez a te két bogárszemed hogy összehűződná, ez a te piros szád hogy kétfelé törne, ha nevetni találnál: elveszne a szépséged bele.” Kláríka a beteg Sándort látva is a szépséget hozza szóba: a „szép piros színe helyén szederjes foltok ütöttek ki rajta, szép fehér homlokán balálszép-lők vannak”.

Tímár boldogságát rózsalevél-tenger jelzi. Ennek összegyűjtése nemcsak megélhetési forrás, szimbólum is. A szépség és a szerelem, az idillvágy beteljesülése a rózsalevél-jelenetsor. „Hát másutt is Isten áldása a rózsza? Ez a drága szép virág, ami maga elég arra, hogy az emberrel a világot megszerettesse.” Teréza mama e szavai – a „Senki” szigetén – szinte előkésztik a Sárga rózsza virágszimbolikáját, összekötte e két mű szépségüzenetét. (Teréza-t és szavai s hasonló, a szerző lelkéből leledzett gondolatai, a természeti édent a természeti vallással összefonó életszemlélete Jókai női alteregójává teszik.)

A fehér rózsából egy volt, a Senki-szigeti rózsából tengernyi, a sárga rózsából megint egy van. Ez a virág Jókai „kiválasztott kedvence” volt.⁶³ Műveiben a rózsza belső vándormotívum. „Az aegyptusi rózsza foglalja össze legteljesebben azt az úgyszólván örökre kielégítetlen vágyat, mely a Jókaihoz hasonló, színek és szavak zenéje iránt annyira érzékeny prózaírókat szüntelen kísérti, kiknek csak a vers tudna végleges kárpótlást nyújtani.”⁶⁴ E metaforikus-allegorikus rózsától vagy A fehér rózsza a tiszta és hű asszonyiség, hitvesi hűség névátvitelének is tekinthető harmatosságától a „Senki” szigete valóságos és boldogságallégori-aként is értelmezhető rózsaozónén át a római regény metaforáijáig, vagy éppen A lélekidomár pusztai rózsáijáig él ebben az oeuvre-ben. (Utóbbi műben olvasható e motívumnak mintegy színtere: aki a „pusztai rózsza” szívétért érdemese akar megívni, annak „száz lelke legyen, mint száz levele az igazi rózsának, s tövise is legyen, hogy azt is megszúrja, akit szeret, azt is, akit nem szeret.”) Füst Milán esztétikai előadássorozatában mintha a Sárga rózsza virágszimbolikáját is értelmezné: „Hogy egyetlen szín mire képes, egyetlen szál sárga rózsza. Oly sokáig néztem, hogy megfájdult tőle a szívem. [...] Milyen is ez a szín voltaképp? Minek a színe ez? A nyári délutánoké? Napos háztetők jártak eszemben. Ó, napszínű virág, ó, gyönyörű virágom, sárga rózsza! S anyámra gondoltam és sok minden egyébre, s addig-addig, amíg megfájdult tőle a szívem. – Túláságosan, indokolatlanul lírai, az a baja. [...] Egy sárga rózsza volt [...] asztalomon... és oly szép volt! Az embernek a szépségtől néha megfájdul a szíve.”⁶⁵

Jókai világában a magyar népköltészet általános virágszimbolikája.⁶⁶ A népi szimbolikában a rózsza „a szerelem és szépség virága”.⁶⁷ (A sárga pedig „gyakran az aranyat helyettesíti, így a Nap, az örökkévalóság színe”.⁶⁸ Káprázatos, ahogy itt a sárga rózsza kettős je-

lentését kibontja. (E folyamat kezdetére Lacza cselekvéssorára tekintve utalunk.) Ez a rózsza „szelermi zálog, a csaplárolány vonzalmának kifejezője: akié a lány ajándékozta virág, azé annak szerelme is.”⁶⁹ A gulyásbojtár fizikai erővel reflektál – belerug a bogáncsba: „Még az mer az ő rózsájával csókolózni!” Lacza messze áll azonban a mélyebb jelentés befogadásától: „ha értene a madarak nyelvét, kiálalná, mit csicsereg az a száz meg száz pacirta, mely a kora hajnal utódzólvé mind odafenn jár a magasban, ahol szem nem látja: azok mind azt mondják neki: »ne tized fel, ne tized fel a sárga rózsádat.«”

A cím kétértelmű. Hiszen a virág, a sárga rózsza allegorikus metaforája a lány: Kláríka. Bámulatos a két egyedi „rózsza” rokon vonásainak, szételemezhetlen azonossá válásuknak a kifejezése: „De szép sárga rózsza van a síveddel mellett, cimborai!” – kiáltja Decsi Laczának; „csak »egy« sárga rózsza van az egész Hortobágyon, az is a csárdabérlő kertjében. [...] csodálatos rózsza, egész nyáron nyílik, pünkösdkor elkezd, s még adventben is teli van fakadó bímbóval. Olyan sárga a virága, mint a termésarany, az illata meg inkább a muskotály boréhoz hasonlít, mint a rózsáéhoz: hej, de soknak a fejébe ment már ez az illat, aki azt a rózsát megszagolta! / Aztán annak a leánynak is csak »sárga rózsza« volt a neve, aki abból a rózsából szakítani szokott, nem is magának. / [...] Nem volt annak az arca piros, mint a többi lányoké; hanem valami átlátszó, hamvasárga; azért mégsem volt az beteg szín, alatta ragyogott az élet”. S íme, az azonosulás remek szójátéka: „Én nem akarom, hogy ti egymással összeakadjatok. Énniattam! Egy sárga rózsza miatt!”

Az arany ember boldogság- és idilljelképe a rózsalevelek sokasága. S hangsúlyozza a rózsamotívummal Noémi páratlan, egyedi tisztaságát: képes „lángrózsává pirul”-ni; „arcának finom incarnatja a fehér rózsza gyöngéd testszínét leste el, mikor komolyan néz, s a piros rózsáét veszi fel, mikor elpirul, s akkor aztán a homloka is elpirul. S az a gömbölyűen boltozott tiszta homlok kifejezése a jóság maga”. Ez a Sárga rózsában is – vágyképpén feltétlenül – jelenlévő tiszta Egy a századforduló szerelmi költők – köztük elsősorban az Ady-előd Telekes Béla – által is megénekelte, áhított-vágyott Egy jelképe, Ady A Léda aranyiszobrárt, illetve Szabó Lőrincnek az Egy álmaít előző, rendkívül modern jelkép. Együttal a kizárólagosság, a szinte drasztikus, kegyetlen őszinteség metaforája. A Tars csak a teljes azonosulás és odaadás esetén lehet társ. Az említett, korát megelőző kíméletlen őszinteség kívánalmának, a mű szerelemkonceptiója etikai magvának és a kettős metaforának különleges összefonódása Decsi e két, Kláríkához szóló felhívó erejű – ekképp esztétikai kommunikációs funkciót is betöltő – mondata, a mű egyik fő gondolata, alighanem fókusza: „Nézd el ezt a rózsát a kezdedben, még most alig fakadt ki, de ha ráfújom a forró lebeletem, egyik levele a másik után kifeszlik. Légy te nekem ilyen sárga rózsám, nyisd ki a lelkedet, nyisd ki a szívedet előttem, akármit vállalsz meg, nem haragszom érte, megbocsátok érte, akárhogy összetöröd vele a szívemet.” E kizárólagosság jegyében semmissíti meg rituálisan a legyőzött Lacza Kláríkátlól kapott sárga rózsáját („úgy elüti a botjával, hogy százfelé repültek a levelei, mint a lepkék, úgy repültek a szélben”), e rituálisan erős gesztussal érzékeltetve: a pusztai testi kívánás még nem szerelem sőt, a szerelem – a rózsza – halála... S e citált költői képből azt is kiolvasni véljük: a lepkék repülnek, ám ama eszményi Egy rózsza helye állandó (legyen a szívben)...

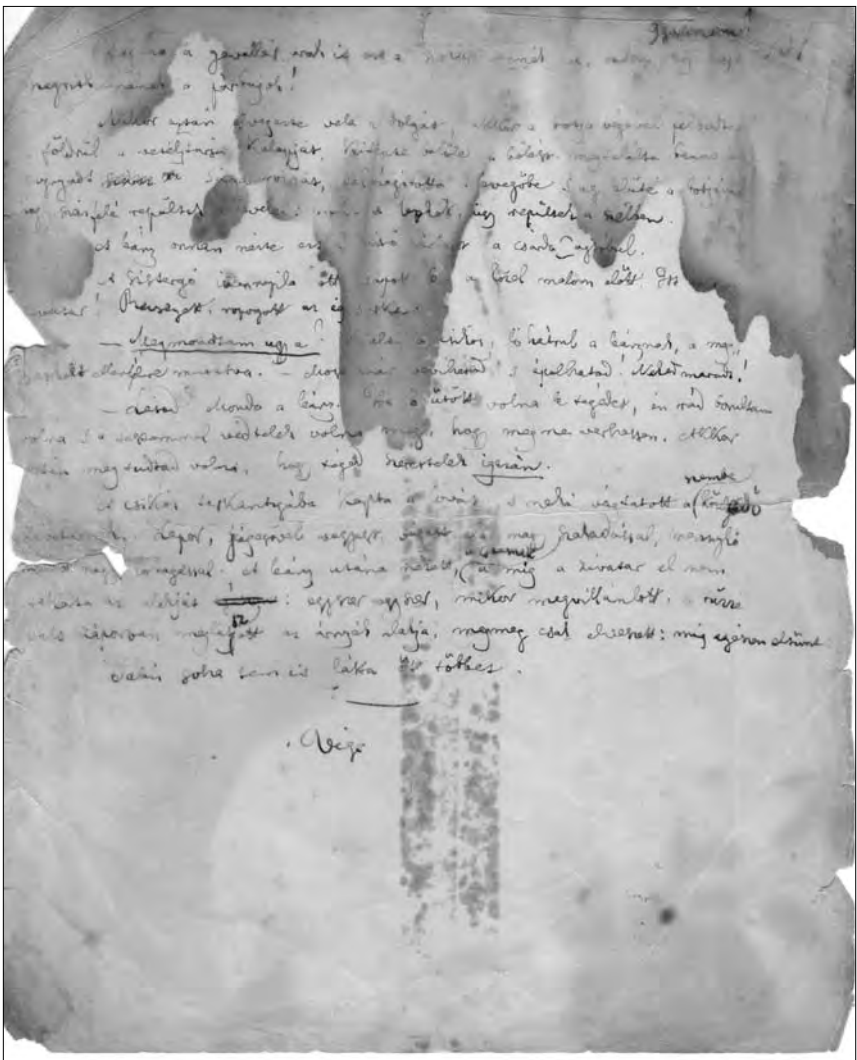
Ami pedig a mű időjátéka mellett – a '60-es évek díszletei között századvégi figurák élnek – annak terét és a hangulatvilágát illeti, Hamvas Béla lényeglátó véleménye szerint: az öt géniusz egysége egyedül Jókai műveiben valósult meg: ő „az egyetlen író, aki az ország minden helyén egyaránt odahaza van, otthon

úgy, ahogy az ember csak otthon lehet, meghittén és oldottan, meleg pillantással”.⁷⁰ Vagyis ő az, aki mindig s mindenütt megelé honját a hazában... Még is elvágyódik? El, de nem földrajzilag kívánczik el hazából; a hazugságok, az álságok világából menekül – az egzotikum idilljébe, a pénzvilágból lelki emigrációba; minden ember keresi az igazi otthont, valahol mindenki jár az elveszett paradicsom nyomában, ő pedig fokozottan s művészi módon tudatosítja ezt bennünk.

Jókai Mór „úgy zenélt, cirpelve úgy beszélt, mint szalmakalickában rózsapetyores szalmazöcske, mint rabtartó kőtorony kőrács-dobozába zárt sárgarigó” – írja ihletett költeményében a magyar nyelv kortárs zsenije, Juhász Ferenc.⁷¹ Jókai egész kozmoszából, írói s emberi alkatából sugárik a szeretet mindenhatóságát. Az 1730-as orosz–török háború idején játszódó A fehér rózsza „a hitvesi szeretet apoteózisának regénye”.⁷² Az arany ember-beli „Senki” szigete „nemcsak »menekülés« – hanem a jóság, a szeretet, a nagy emberi erények melegágya is”.⁷³ „Gyöngéden, baráttian kedves modor”⁷⁴ jellemzi a Sárga rózsza narrációját, s a páratlan megjelentető erő” mellett a „nagy szeretet”⁷⁵ az, amellyel a Hortobágyot megrajzolja, a szereplők terét, a rónát életre kelti. Az „a szeretet, a derű, mellyel Jókai a városi szegény emberekről ír, új, szokatlan szín még az ő életművében is”.⁷⁶ Az Abol a pénz nem isten c. regényben a szigetlakók a maguk alkotta társadalmi rendben, szeretetben élnek.

A magyarság szeretete, s hites, bibliás, egyetemes szeretet vezérli mindezt. Olyan érzés, amellyel a Mellyeket a kilenc közül? c. novellában a szegény pestvárosi csizmadia, János mester viszonyul gyermekeihez. A gazdag úrnak mondja: „Kérjen tőlem akármit a világon, de gyermeket egyiket sem adhatom senkinek, ha már az úr Isten nekem adta őket.” Azért nem adja, „mert ő valamennyit szereti”. Ez az áldás nem következett be sem a szeniális prózaköltő, sem nagy poéta csodálójá életében. Az arany ember gyermekmótívumai vagy a citált novella éppúgy tanújele Jókai gyermekimádatának. Ady pedig „az igazán igaz isten”-nek nevezte a gyermeket. De ha utód, mint Tímár exodusát, a Jókaiét nem követte is, éppúgy megadatott neki két erős mentevár, miképp Ady számára: a hit és az anyanyelv. Egy kicsit a Szép Mikbál messze földön híres „magytiszteletű és tudós”, öreg Frölich Dávidjának töretlen hite: „Gyakran fölállítá a horoszkópot, összeveté az aspektusokat, és felüti a csíziót. E három tudományos faktor segítségével mindannyiszor annak a megtudására jutott, hogy a Mikbál leánya most igen nagyon boldog, s örömelet él, valami nagyon messze eső országban, aminek még a nevét nem mondta ki senki. / S talán igaz, hogy úgy van.”

A 19. századi prózaírók közül ő „tette a legtöbb szolgálatot azért, hogy a Biblia nyelvi öröksége fölsvívődjék a köznépi nyelvbe és szemléletbe”. S „tudatosán vállalta protestáns örökségét”.⁷⁷ Mint citált utódát, őt is erős hittel vértette fel kálvinista eredete. Ez a hit mindig menedék lehetett számára. A látható Isten című vallomásában írja: „hogy magyarul írok, azt nem azért teszem, mert nemzetem iránti kötelességem kényszerít, hogy bú hazafi legyek – hanem azért, mert én olyan szép, kifejezésekben gazdag, mondataiban tökéletes, a gondolatokhoz odataláló nyelvet nem ismerek, mint a magyar.” [...] – Miért nem beszéli ezt a művelt nagyvilág? – Sokszor kérdem magamban, hát már az Isten a magyar nyelvet csak a saját gyönyörűségére teremtette? / De én bálát adok neki, hogy ezt nekem adta anyanyelvül; hogy ezen a nyelven mondatom meg neki, hogy én látom őt a csillagtejtakban, látom az aszú falevél férgének életében; látom saját sorsom rejtélyes fordulataiban, látom nemzetem csodálatos történetében, lá-

DUNA-PARTI ELÉGIA

VERS ÉS VERSHÁTTÉR

Czigány György

Hogy túri el szervezetünk a percek véten mértanát, ha nincs, nem lehet kihagyás, nincs átugorható idő: egy helyszín, egyszólamú lét, türelmes dramaturgia csitít, bévül nőtt hatalom felettünk. Boldog Duna-part: lábujjhegyen futkároz itt a víz a partszegélyeken. Egy helyszín, egyszólamú lét felett másik táj, más idő hever, mint én kövek közt, és felkelnek velem bármikor.

Kár, hogy a győri vizek partjain nem találkozhatam gyermekkorom esztendeiben az ott élő szobrással, Borsos Miklóssal, és a költővel, Tűz Tamással. Igaz, a szobrász pályája elején állt, apja órásboltjában meghúzódvá vésnökként dolgozott, a költő pedig kék reverendás kispap volt a káptalan-dombi szemináriumban s nem is Tűz Tamás volt a neve: még Makkó Lajosnak hívták. A híres győri pap-költőnek, Harsányi Lajosnak köszönhetette költő-nevét: Harsányi egy kalapba különböző kitalált nevek céduláit rakta s ebből kellett egyet húzni.. Nem a Hold Ábelt: a Tűz Tamás nevet adta így neki a sors.

Negyven évvel később, emlékeinket keresve Borsos Miklóssal a városban sétáltam, beszélgettem (ebből persze tévéfilm született), s a révfalui töltés oldalán megpihentünk. A Kis-Duna partja ez, túloldalt a Püspökerdő, a helyet Vargakőnek nevezik. Borsosék kőhajításnyira laktak innen, nyáron ide jártak fürdeni. Ahogy mi is, lévén Révfalu lakosai. Lassan kiderült, hogy amiről nem lehetett eddig sejtelmünk, valamikor 1937 nyarán együtt is voltunk itt a töltés oldalában az alkalmi fürdőzők között. Motorcsónak érkezett a partra, sietős, izgatott emberek emelték ki elkötött kezű társukat, már a mentőautó is épp megérkezett. A szerencsétlenül járt katonatiszt ekrazittal halásztunk, baleset érte, keze feje roncsolódott szét. „Ott voltunk, láttuk!” – mondta Miklós. Ez a különös, közös emlék a bizonyíték: együtt lehattunk itt már évtizedekkel ezelőtt is! A folyópart szegélyén egy öreg betonfal húzódik. Tetején, mivel jól átforrósodott a napon, kislányok szoktak fürdés után hasalni, dideregve. Vargakő – magyarázta Miklós – a vargák régen a bőrköket itt szárították. A baptisták pedig itt keresztelkedtek. És szemben az erdő? Ez még vár egy nagy festőre a maga szürkés-zöld, gyönyörű színárnyalataival. Mézőly Géza festett ilyeneket. Nemsokára versben is megfogalmaztam e percek emlékét.

Ülünk együtt Révfalu szélén. nem emlékszünk, fénykép sincs róla, hogy megmaradókra eszmélvén a vizet nézzük órák óta. A töltés oldalból kinyúlt ág lélegzet-ringásában láttam, hogy erdő: szürkén-zöld mennyország árnyai égnek a Dunában. Közös perc volt, s te mit sem őrzöl: angyalok az eget kitarják. Nemrég vésted ki bazaltkőből a síró asszony Golgotáját.

Tűz Tamás, nem sokkal halála előtt még írt nekem levelet Kanadából. Valamelyik recenziómat olvasta a jezsuiták *Távlatok* folyóiratában. Csak bámultam meghatottan, szép, dőlt betűit. „Kedves Gyurkám, milyen rég találkoztunk!” Megörültem sorainak és mosolyogtam, hiszen tudtam, hogy soha nem találkoztunk. Se Győrben, se másutt. Csak olvastuk figyelemmel egymás verseit. Megint rehabilitál bennünket az idő, az emlékezet. Mert megírtam neki: láttam én a világoskék reverendába öltözött kispapokat párban sétálni a révfalui hídon, ha épp arra bicikliztem. Vasárnap kora délután, szép napsütésben. Tamás újra írt: „én biztosan ott voltam közöttük, – akkor hát láttuk egymást, találkoztunk...” A jelenet versben válik véglegessé.

Akkor tudod, hogy ott az árnyak árvízében derékig állnak házaink, rajtuk égő felhők s tömjén áll fehér végtelenből. Falai, fái, Káptalandomb. Zárt erkélyek: ablakaikban nyár és angyalok szárnya villan.

Akkor tudod, láttuk egymást ott, kék reverendád, vonulástok a révfalui hídon vártam. Fény anyyi gyúlt föl a Dunában, akárha öröklétünk volna, holott e ragyogás volt nemlét. Nem tudom, búgtak-e a gerlek?

Akkor tudod, emlék se vár most: lehetetünkől fényes város

utca-zajában hallgatóznak az egykor ott heverő holtak. Emlékek helyett csak a hűség.

Csak gondolhassunk rájuk: nap tör fel máris a kockakövekből.

Győri gyermekkorom öröme volt, hogy apám Révfaluból elkísért naponta a belvárosi iskolába. Útközben pedig mesélt. Ember-ézelmű naiv és derűs szívű medvékről, kutyákról, lovakról. Mulatságos, ironikus történeteket rögtönzött. Hallgattam őt boldogan. Majd folytatjuk! – mondogatta az iskola kapujában biztatóan, amikor elváltunk. Már fél évszázad telt azóta is, hogy motorbiciklimre apámat is felülteve kirándulhattunk az egykori mesék születésének színhelyeire, Győrbe. A mesélések később, apám halála után, életre keltek itt Budán is, középső gyermekünk, Zoli révén. Igaz, ő író volt, filmrendező: inkább illett világába az irodalmi rögtönzés, mint apámnak, aki gépészmérnökként próbálta ugyanezt. Zolikánk gyermekének mesélt, Zsófinak és Matyinak a kacagató kalandokban szereplő két lórlól: Csodáról és Kószáról. Akik azért elég tájékozottak az emberi világban is, van úgy, hogy vitáikban Heideggerre hivatkoznak. E mesesorozat harmadik kötetének megjelenését már nem érhette meg Zoli. Bárcsak hihetném, valamiféle égi Duna-part várta őt és apámat, hogy kedvükre vágtazhassanak Csodával, Kószával a mennyek kapujáig! Nemcsak magyar népmeséket mondott és olvasott nekem anyám és apám, nemcsak a kedves, betyárokkal megküzdő állatok, a brémai muzikusok kalandjait hallgattam, bizony „horrtort” is: beleborzonghattam a Grimm fivérek mese-gyűjteményének egyik-másik ijesztő történetébe. (Nem tudtam, hogy ők kiváló nyelvészek voltak s hogy egyikük, Homérosz, Dante, Shakespeare, Goethe nagyságához méltónak találta Petőfi Sándort! Jó, hogy nemrég Günther Grass regényt írt róluk.) Mindenféle mesék öröméért hamar megtanultam olvasni, s akkor már nem szorultam rá a szülem által nyújtott szellemi táplálékra, inkább én számoltam be nekik lelkesen az olvasás élményeiről. Családomhoz tartoztak, közeliek voltak az életre kelt rongybak, beszélő kutyák s egyéb mese-figurák: tündéri balgaságuk, gyermeki ártatlanságuk, mulatságos történeteik által. Tányértalpu Barnabás, Zebulon, Mufurc és Mickó, jószágos és nemes medve-urások utazásairól olvastam s tűnődtem azon, hogy milyen is Mackó Dani úri neveltetése orthon meg a falusi iskolában. Izgulhattam a Vitéz Úr, Paprika Jancsi és a Muki majom, meg az előkelő bolha: Eszmeralda hercegnő kalandjain. Fogyatékoságainknak nemcsak bája, erkölcsi ereje is volt. Érdemes ám, ha sorsuk részesei lehetünk, az ő mese-létük vonzásában élni, hiszen amin köznapjainkban szomorkodnánk, azon csak nevetünk s túlvilági jóakarattal mosolygunk félelmeinken, fontoskodó törekvéseinken, minden emberi butaságon. „És azután?! Azután mi történt?” – ezek voltak az én nyughatatlanul kíváncsi kérdéseim, biztatásul is az elmaradhatatlan folytatásra. De létünk értelmét is ez adja: van-e folytatás?

Zoltán ugyanezt ismételte meg lánya, fia kedvére: meséi a két mindenkor vágtazni vágyó lórlól szóltak, a bölcs Csodáról és az örökké zűrzavarokat keltő Kószáról Gödöllőn, vagy Santorinon, a mogyoródi versenyautó pályán, vagy az Eiffel-torony körül Párizsban, vigasztaló lehetetlenségek derűjével, ironiájával.

Kisiskolásként én *Az Egri csillagok* szerzőjének nevét jól megjegyeztem, de a Gárdonyinál valamivel idősebb Sebők Zsigmondnál nem figyeltem föl. Gaál Mózeséra sem, aki a tisztviselőtelepi főgimnázium igazgatójaként Babits Mihály főnöke s barátja volt. Tábori Pál neve számomra már csak londoni áthalással vált ismerőssé, amikor az angol rádió, a BBC bementője lett. Zágon Istvánról, a mérnökből lett íróról, humoristáról se tudtam semmit, pedig az ő Paprika Jancsi története gyermekkorom fölvidítói voltak éppúgy, mint az említett szerzők medvéi, kleptomániás majmai, furfangos rókáik mind! (Sebők Zsigmond gyászbeszédét Molnár Ferenc mondta, *A Pál utcai fiúk*, s vidám színpadi jelenetek írójá, – Gaál Mózesét pedig a *Nyugat* folyóirat híres kritikusa, Ady egyik fölfedezője: Schöpflin Aladár fogalmazta meg.)

Képzeteletünkben filmként elevenednek meg a mesék, de ezeket a képsorokat igencsak inspirálják a meséhez tartozó rajzok! Mühlbeck Károly háromszáz ezer vidám vázlatának, grafikai munkájának egy ezrelékére biztosan emlékszem, ez is nagy mennyiség!

Rólam, rólunk szólnak a gyerekmesék: lovakról, medvékről, emberekről, sugallva valamiféle önfeltdetn boldog, édesanyai és anyanyelvi biztonságot adó világot, mely persze képtelen és hihetetlen, ugyanakkor magától értetődő, mint minden csoda. Általuk térhetek most is vissza gyermekkoromba.

Apám karácsony hajnalán halt meg. Anyám karácsonykor született. Most már kettejük új, mély szövetségét ajándékozza ez az ünnep: együtt van, együvé tart a világba lépők és a távozók pillanata.

Mi volt, amikor még halottak voltunk? – kérdezte naivul kis unokám, beleborzongva a születés előtti, végtelennek tetsző nem-lét gondolatába... Isten velünk teremti meg időket, de az örökkévalóban – szeretetének gyümölcsként – már jelen voltunk és jelen maradunk, akarata szerint. Milyen jó volna, ha megsemmisülés iszonya nélkül emelhetnénk föl tekintetünket a számunkra áthatolhatatlan végtelenségre; hála és hűség bizalmával a Teremtő iránt! Nincs mitől félnünk, tanúsítják az emberiség erkölcsi nagyságának hősei, akik a Titok erejével voltak képesek tragédiák sodrában is derűsek maradni.

Apám egész életében köpenyt, földig érő gallért viselt, mint subát a csorda pásztorok, józan is volt, mint a szabad ég alatt tanyázó egyszerű emberek, s nem is vágyott csodákra. A betlehemi jászol realitásába hitt, s úgy képezem, valahol most is a pásztorokkal énekelget hajadonfőtt, éjjel a mezőben.

Czigány Zoltán filmet írt, rendezett a forradalomról. *Ecséri tekersek* címen képzelt dokumentumokkal, 1956 őszi napjairól! Kamerával járt Tamási Áron testvéreinél s heves párbeszédbe kezdett a magyar sors lehetőségeiről Sütő Andrással. Közben novellákban éltette tovább erdélyi ámulatait, filmet forgatott az erdélyi arisztokrácia még élő alakjairól: *Darabokra szaggattatol* címen nyolc és fél óras sorozatot. Kemény János báró amatőr-filmjeit támasztotta fel a képernyőn, játékfilmben jelenítette meg Gérecz Attila életét: *Szökés a nagy árvíz idején...* Hogy illik ebbe a világba a bájos, ironikus és mu-

latságos mese a két lórlól: *Csoda és Kósz*a története? Talán rejtett, önéletrajzi motívumok, emberi jellemek „áthallásai” révén? Három kötet kacagatja ma a gyermekeket és szüleiket ez az országban. A színpadi változat Mácsai Pál érdeme. Zoli Duna-parti házban, Zebegényben született, a Duna vízének illata lehetett jelen első lélegzetvételében. Szenvedélyes volt, figyelmes-érzékeny a természet erői, a történelem leveretései, létünk gyönyörűségei, tragédiái iránt. Mohón élte a maga forradalmát és ebbe bele kellett halnia. Annak idején *Fiam, Petőfi Sándor* címmel írtam verset: róla is szól.

Fiam, Petőfi Sándor

Arcod kigyúlt, zászlóként lobogó testtel állsz a Pilvax előtt, futsz a Corvin-közben, ott vagy az Országház terén s minden csatatéren – rossz bórben vagy fiacskám, baljós láz van egykor oly szelid, szerelmes szemeidben. És reszket ifjú kezed, mint bölcs öregeké, amint bort tölt az áhitat rideg pohárba. Kipattanó izmok dühe van arcod csontjain: kegyetlen volnál? – lázak bilincseiben szabad! Holott odaadón nyújtózik pillantásodban a róna s a homályból kék gyümölcsfák néznek terád, kit örömeivel a tapasztlás annyiszor kínált sötét poharából... Kisfiam, azt hallom, vért köptél, mégis kardot kívánsz, katona lennél s a gyávaságtól megrezzent szívvel sutdogol, mondog és kiáldot gyöngéden a gyermekien szép forradalmat, hogy meztlen koporsón: vérző hátadon dübörögjön majd a föld, míg vigyorogva esküdöznek, kiknek csak sírni szabadna.

Itt az idő! – csak a te szegény, enyésző szívedben élhet Magyarország. Félünk fiam és félünk: nem áldott földbe, ócska legendába vetnek téged, nehéz évszázadok eleven sírjába temetnek – költő és vértanú, te elszánt boldogság-cselekvő! Ki avat boldogá téged – hűség mártírja – kinek minden szívútása imádság volt?!

HINNI ÉRDEMES

Kovács Emőke

A világ első köztéri Kossuth-szobra a Balatontól nem messze, Siómaroson található. Jelačić horvát bán a tó partját érintve jutott el egészen Pákozdig. Érdekes forradalmi emlékhelyre, elfeledett alakokra és történetekre lelhetünk a magyar tenger partján.

Kezdjük a reformkor egykori helyi központjánál, Balatonfüreden. A Gyógy téren található Kossuth-gyógyforrás, a Kossuth-kultusz szép megnyilvánulása. A Horváth-ház, ahol az első Anna-bált rendezték, a Kiserdőben a Füredi Színház oszlopai, a Tagore sétányon Noszlopy Gáspár kormánybiztos 1849-es partra szállását hirdető emléktábla, mind-mind a reformkort és az azt követő forradalmi időket idézi. A Jókai-villa enteriőrjei szintén visszaadják a korszak atmoszféráját.

Füredtől nem oly messze, a Tamás-hegyen áll a Jókai-kilátó, valamint a Recsek-hegyen a Noszlopy-kilátó. Talán keveset hallottunk eddig róla, pedig a Tamás-hegy déli oldalán – Balatonfüred városának közelében – *Az arany ember* című regény hőseiről elnevezett padokon pihenhetünk meg. Ha a szomszédos Arácsra is átmegyünk, Lonkay Antal egykori honvéd őrnagy – Perczel Mór tábornok parancsoltírtja volt – sírjának felirata még inkább visszaröpít bennünket a korbá: „A divatos áramlattal úszni nem virtus, de a rossznak felismert áramlat ellenében a társadalom legszentebb javaiért kitartóan küzdeni: ez férfias erény. Lonkay.”

Akadnak olyan hősök, illetve az ő leszármazottaik, akik számára a Balaton nyújtott menedéket. Aától nem messze, a Balaton-felvidéken, a Dörgicse irányában található Mentshelyen, 1849 őszén Blajsza János evangélikus lelkész bújtatta el a kormányzó, Kossuth Lajos menekülő fiait. Erre az eseményre emlékeztet a parókia falán elhelyezett emléktábla. Az aradi vértanú, Pöltenberg Ernő leszármazottai Badacsonytomajon leltek nyugalomra. Pöltenberg leánya, Ilona, 1869-ben ment férjhez Fackh Gedő-

höz, akivel 1871-től Badacsonytomajon éltek. Ők s mindhárom gyermekük (Ernesztina, Joanna, Elemér) is a badacsonytomaji temetőben nyugszik. Joanna az első világháború idején ápolónőként tevékenykedett Badacsonyan, betegek közé tartozott Egry József, a Balaton festője is. További érdekesség, hogy szintén ebben a temetőben nyugszik Pöltenberg Wilhelmina, aki a tábornok árvának gyámja is volt egyben. A síremléken kívül az aradi vértanú emlékét őrzi a révfülöpi honismereti gyűjtemény, ahol igazán egyedi relikviákat tekinthetünk meg: Pöltenberg több kézirásos levelét, címeres pecsétnyomóját, jelképes ravataláról származó babérkoszorúját.

Akad persze olyan példa, amikor az ellenfél vert tábor a későbbiekben a tónál. Deym Ferenc egykori osztrák császári altábornagy – nem melleleg, aki a branyiszközi hőstől, Guyon Richárdtól 1849-ben megalázó vereséget szenvedett – a szabadságharc vérbe fojtását követően a festői szépségű Lesencetomajon kapott az osztrák kancelláriától szép birtokot és Nedeckzy Károly egykori barokk kastélyát. Ha kimegyünk a lesencetomaji temetőbe, nemcsak Deym Ferenc sírját láthatjuk, hanem ifjabb Hertelendy Kálmánét is. Ő honvédszázadosként a budai vár 1849-es visszafoglalásában szerzett nagy érdemeket. Hertelendy egyébként az 1867-es kiegyezés után Zala vármegye főispánja lett.

Ott vannak aztán a balatonalmádi és a balatonkenesei Kossuth-szobrok is, mint nevezetességek. Korai alkotások. Meg kell említeni a síófoki Fő teret is, ahol a szökőkút vízmedencéjében egy stilizált gőzhajó áll, rajta gróf Széchenyi István bronzszobra egy kormánykerékkel. A reformkor idején indult el az első balatoni gőzhajó is. Varga Imre Kossuth-díjas szobrászművész alkotása a „legnagyobb magyarról” azt hirdeti: érdemes hinni a reformokban, s egyáltalán, hinni érde- mes.

Erről szól minden magyar szabadságháború. S ez a hit *átörökléte!*

HITETLEN TAMÁS

Borbély László

Egy hét, talán kettő, már számolni sem merem, mennyi idő telt el azóta, hogy utoljára kézbe vettem az ecsetet, pedig vízkeresztkor megígértem a káplánunknak, húsvétra elkészülök a képpel. Ha behunyam a szemem, látom magam előtt a jelenetet, ahogyan Tamás apostol Jézus Krisztus sebébe teszi ujjait és hitelensége elmúlik; hányszor, de hányszor kilincseltem, szüntelenül gyözködtem a sekrestyében a káplánt, észre sem véve, hogy lényegében saját magamat unszolom, hiszen régen túléltem bennem a kép és még el sem kezdtem a munkát. A pénz is jól jött volna, igaz nem sokat remélhettem, de másról is szólt ez a történet, nem az alkalmi mellékesről a nyugdíjhoz. A papnak tetszett az ötlet, „nyugodtan fesse meg ifjúkori önmagát Tamás apostolként, ha úgy látja jónak”, azt is mondta, hogy tavasszal van a templom felszentelésének húszadik évfordulója, szóval egymás kezébe csaptunk.

Hamarosan rájöttem, hiábavalóan ábrándoztam annyit a két főalakról, olvastam el mindent, ami a kezem ügyébe került. Mikor a vászon előtt álltam, megbénultak a karjaim. Képtelen vagyok megcsinálni, beszéltem le magamat, ha megfestem oda a kínosan őrzött és kimunkált képmutatásom, leleplezem magam, mert aki ránéz, felismeri, hogy ez kép szálnalmas önvallomás, semmi több.

Ledobtam az asztalra a palettát az ecsetekkel együtt és töltöttem megint egy pohár pálinkát, majd bevackoltam magam a kertre néző ablakkal szemben. Mialatt az ócska fotelben fásultan tűnődtem, az érvek egyre csak gyűltek, módszeresen beszéltem le magamat a munkáról. Tulajdonképpen nem vagyok méltó rá, hogy ezt a témát megfessek, fáj a csuklóm meg a derekam és az orvos is megmondta, hogy ne erőltessem magam, inkább pihennem kéne. Különben sem éri meg, túl nagy munka ez ennyi

pénzért, a pap persze csalódni fog bennem, de majd kitalálok valami elfogadható magyarázatot...

Felálltam a karosszékéből, odamentem az asztalhoz a szemüvegemért és addig vagdostam a földhöz, míg ki nem törött belőle a két bifokális lencse. Utána elégedetten üldögéltem, kezemben a pálinkásüveggel és a stampedlis pohárkával. Szorgalmasan töltöttem a pohárkámba egészen addig, míg el nem bóbiskoltam.

Arra ébredtem, hogy ugat a kutya a kertben, hunyorogva tekintettem ki az ablakon. Az erős, szikrázó napfényben káprázott a szemem, csak annyit láttam, hogy két jókorára nőtt alak áll a kertkapunál. Valamilyen teherautóval érkeztek, a típusát nem ismertem, kicsit távolabb parkolt az utca túlsó oldalán.

Az ablakból kikiabáltam, hogy „kit keresnek?” „Özvegy Tamás Lászlót”, mondta az egyik. Mondtam, hogy „én vagyok”, mire ők, hogy csatornázási művektől vannak, és engedjem már be őket, mert fontos hatósági ügyben járnak el. Megvontam a vállamat. Éreztem még a fejemben a hátradobott pálinkákat, talán azért is viselkedtem a szokottnál elővigyázatlanabban. Megkötöttem az öreg pulit, ajtót nyitottam a két melós formájú idegennek, betesékeltem őket, a konyhában ültünk le.

„A csatornafejlesztés miatt vagyunk itt”, kezdte az egyik, felváltva, néha egymás szavába vágva beszéltek, hol az egyikre, hol a másikra néztem, s míg szóval tartottak, végig az foglalkoztatott, hogyan szabadulhatnék meg tőlük. Előleget akartak „csatornafejlesztésre”.

„Nem kell sokáig töprengeni, bácsi”, mondta az erőteljesebb, mutogatták a papírokat, hogy már nagyon sokan feliratkoztak a listára, ha azonnal fizetek, már a jövő héten elkezdik a munkát.

Az egyik elővett egy köteg bankjegyet és megmutatta, a másik egy szerződést lobogtatott. Akkor támadt egy mentő ötletem. „Sajnálom, hogy nem olvashatom el a szerződést, mert épp az imént törtem el a szemüvegemet.”

Gyűrött, kockás ingem felső zsebéből előhúztam, hogy megmutassam. Arra kértem őket, hagyják nálam a papírokat, majd ha visszajöttem az optikustól, elolvasom. Na, ez nem tetszett a két férfinak.

„Az nem jó nekünk”, mondta ugyanaz, aki az imént a pénzt mutogatta: „Inkább visszajövünk valamikor, néhány nap múlva.”

Azután faképnél hagytak, már gyönyögzött a homlokom. Addigra beláttam, hogy a pálinka túl könnyelművé tett. Mikor a két férfi elhajtott, nagyot sóhajtottam. Akkor fogott el a félelem igazán, mert eszembe jutott, mennyire kiszolgáltatott helyzetben voltam. Mit csináljak, ha visszajönnek, akár kényszeríthetnének is, hogy adjam nekik a pénzem. Ezek nem a csatorna miatt jöttek, a pénzem kell nekik.

Hogy nyomasztó gondolataimtól szabaduljak, odaálltam a vászon elé és határozott vonásokkal folytattam a képet. Még aznap délután befejeztem Jézus Krisztus alakját, három napra rá pedig elkészültem a képpel. Másnap reggel elindultam vele a káplánhoz, hogy megmutassam. A papot nem találtam otthon. A házvezetőnőtől tudtam meg, hogy egy férfihez ment látogatóba, a kórházba. A kövérkés asszony megkínált teával, és mivel örült, hogy van kinek elmondania új pletykáit, rögtön elmesélte, mi történt tegnap kora este. A rendőrök elfogtak két férfit, akik már hetek óta rettegésben tartották a környéken élő idős embereket, különböző ígéretekkel vagy zsarolással pénzt csaltak ki tőlük, és akadt olyan is, akit majdnem otthontalaná tettek.

Hétfári Andrea versei

Jelenlét

A fák csak állnak, és mi nem is látjuk,
hogyan isszák a fűrgé fényeket,
magukba szívni és asszimilálni
csak ismeretlen ismerőst lehet,

az érthetetlen csend molekuláit
bívd magadhoz, hogyha vársz és csak
egy üres bambuszként gondolsz magadra,
– mi más lehetnél, hogyha tartanak –

berobban majd az ismeretlen isten,
s a vágytalan, ürege ür-elmét
kiölti minden centiméterével,
s minden mozdulatodban szerte szét
árad a végtelen, mi csak te vagy
a mindig ismeretlen önmagad.

Kerti egyenlítő

Felesleget a kert is termel olykor,
de rendbe rakva újra hajt a fű,
emlékszem-e a tízeves nyarakra,
a képlet most is nagyon egyszerű:

tücsökzenén és csillagpontokon
fordul meg minden, minék lenni jó,
bebújni aztán meleg mag-sötétbe,
és indulhat a végtelen hajó,

a csöndhullámok lassú ringatása
elaltat minden ép gondolatot,
Dsuang Dszi se tudná megmondani,
hogy ébren volt-e vagy csak álmodott,
lett-e belőle könnyű pillangó
vagy almamagnyi fényes embrió.

Bényei József Holló László

Feszült inakkal ló botorkál,
ekére dől egy öregember,
vonszol korhadó ezerévet
riadt-tág égómlással szemben.

A Túcós-kerti ház fehéren
megütözik az alkonyattal.
A Krisztusarcú vásznat érint
s felröppen egy alföldi angyal - -

zömök, mint piactér kofái,
s szomorú, mint a téli ablak.
Összetöri tükrét a város,
s a civis-csontok megroppannak.

Napóra

Ma minden olyan mintha nem is lennék,
levendula és pipacs integet,
fölkötem zsálya, s ernyős madártej küld
a bokrok alól csönd-üzenetet,

és pont ide, hol beszívárogo minden,
beszűrődik egy darab fenti fény,
a júliusi tarka nyári ingen
csupán egy folt a friss gyümölcsidény,

az esőhöz sok-sok évized
és régi nyár egyetlen harapás,
pitypangos tavasz már csak rövid korty,
nem lesz ott velem aztán senki más,
ahol majd bennem néma tél szuszog –
fölkötte fehérr, ritka cirruszok.

Őszi axióma

Ma este óta újra zúg a kert,
mert benne nyüzsgő minden létező,
egyenlítő, kavics, karma, ösvény,
kabócsazárny, elektromos mező,

még ott pulzál a nyári csillaghullás,
tévedések, vörösbegy-életek,
a tökéletes csak vélt entitás,
a fűszálak is fésületlenek,

tücsökmorajba csavarja az ősz
a rozsdaszín, elfáradt napokat,
befejezetlen és félkész a tető,
a mennyezetről hullik vakolat,
a holnap mégis tenyerébe vesz,
és úgy írja, hogy nem volt, hanem lesz.

Fazekas István versei Punió

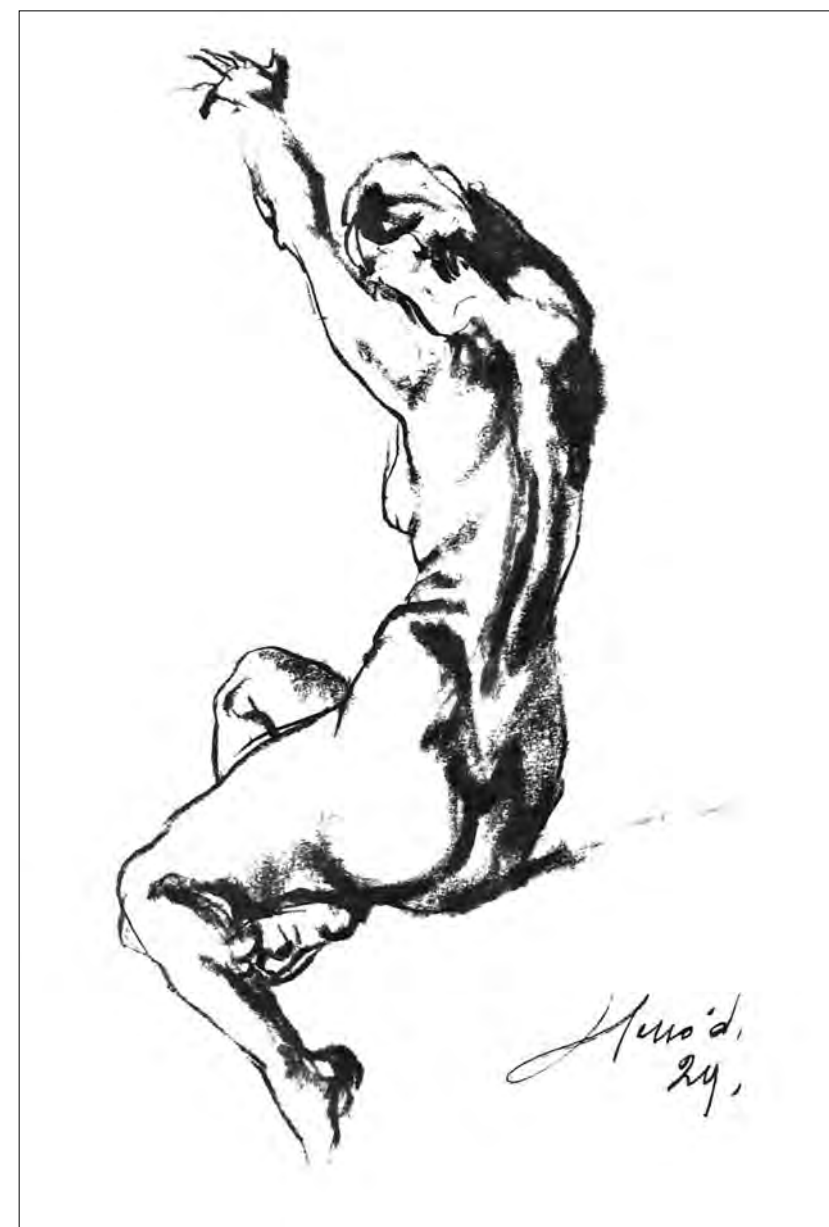
Európa!, micsoda korezme!
Közben a kosz esz meg...

Ratkó

halott a költő
a halottak költője
halott halottunk

Gnózis

Akik meghaltak, egyre inkább élnek,
és akik élnek, egyre inkább halnak.

HOLLÓ LÁSZLÓ ALAKJA A SZÉPIRODALOMBAN

Bakó Endre

Holló László személye és életműve költemények heroizált tárgya lett. Erre, mint értékálló életmű alkotója szolgált rá, továbbá, mint erkölcsi fenomén, aki mindig, minden körülményben ember maradt, s csak a maga belső növekedési törvényeit követte.

Az első verset Tóth Endre címezte hozzá (*Vers Holló Lászlóról*). Egy fennmaradt levelének tanúsága szerint, a publikálás előtt elküldte a kéziratot a Mesternek, hogy hagyja jóvá. Az engedélyt nyilván megkapta, mert a költemény megjelent az *Alföld* c. folyóirat egyik 1959-es számában, majd Tóth Endrének *Az elszálló ifjúsághoz* c. kötetében (1960). A költő egy másik leveléből kiderül, hogy az Alföld nem akkor hozta, amikor várta, s „különléle kifogásokat hangoztattak” a vers ellenében. Jó lett volna tudni, hogy mit? Holló ellen merült volna fel kifogás vagy a vers művészi megformáltsága ellen? Mert akadt kritikus, akinek visszatetszett a vers, elavultnak találta népies hangvételét. „Kedélyessége, szándékoltan naiv népiessége nem alkalmas arra, hogy jelentőset mondjon Holló gazdag és bonyolult művészetéről, a kép akaratlanul is karikatúrává válik, a vers rigmussá.” (Kerékgyártó István).

Meglehet, van benne némi igazság, ám ahhoz nem férhet kétség, hogy hűen ábrázolja Holló emberi helyzetének és művészetének sajátosságait. Holló szerette a festészetet piktúrának, a festőt piktor-nak emlegetni. A vers pontosan jellemzi képi világának tematikáját, mellőzöttségét és művészi elszántságát. Külön érdekessége, hogy a költő Holló sorsát párhuzamba állítja Gulyás Pál és Oláh Gábor kiteljesedésig nem jutott sorsával. Erre a vers születésének pillanatában még volt némi alap, de az összevetést nagyobb perspektívában nem igazolta az idő. Egyrészt, ami művészi rangjukat illeti, Holló László sokkal jelentősebb volt festőnek, mint Oláh Gábor vagy Gulyás költőnek, noha kétségtelen, az utóbbiak Debrecen kiemelkedő lírikusai közé tartoztak. Lényegesebb azonban, hogy Holló végül feljutott a csúcsra, művészi pályája megkapta az őt megillető reflektorfényt, a szakma és a közönség számottevő részének megbecsülését egyaránt. Őt tehát, egész életútját számba véve, nem lehet a közömbösség áldozataként aposztrofálni, pláne a sikertelenség metaforájaként emlegetni. Más kérdés, hogy egyes művészettörténeti összefoglalók – amint ezt többen szóvá tették – még mindig nem kiemelkedő jelentőségének megfelelően tárgyalják és értékelik. A Nemzeti Galéria állandó kiállításán például egyetlen Holló-festmény sem látható. A mellőzést számon kérő levélre annak idején a Nemzeti Galéria főigazgatója azt válaszolta: „Most az 'Alföldi festészet' és a 'Munkácsy-hagyomány' szorul háttérbe, vélhető elemi hatásként az ötvenes-hatvanas évek felfogásának, amikor ez az irányzat uralta a kiállításokat és a szakirodalmat. [...] Holló Lászlót is az idő emelte a debreceni ismeretlenségből a Kossuth-díj fényébe, amely bizonyosan ismét rá fog vetülni az inga visszalendülésekor. Ezt azonban nem szabad siettetni.” Tény viszont: nagyon kevés művészről mondhatjuk el, hogy annyi könyv és tanulmány foglalkoznék életművével.

Visszatérve Tóth Endre verséhez, emlékeztetünk rá, hogy Gulyás Pál egy alkalommal empátiásként foglalkozott Holló festészetével – annál is inkább, mert mindketten az Ady Társaság egy-egy szakosztályának elnökei voltak. Oláh Gábor, a „Kar utcai remete” azonban, bár ő volt Holló nemzedéktrársa, nem érdeklődött a tócskerti művésztrásról. Holló László, igaz, már jóval Oláh Gábor halála után, egy időben szívesen olvasott Oláh-könyveket, érdekelte Gulyás költészetét is. Koczogh Ákos egy 1947-es

újságcikkében nemzedéke „piktor Oláh Gáborának” nevezte Hollót, romantikus szenvedélyessége okán. Ez valóban hasonlóság köztük, azonban egyéniségük más szerkezeti sajátosságai annyira különböznek, hogy inkább szembeállításuk tűnne hitelesnek.

Buda Ferenc Kossuth-díjas költő, Debrecen szülőtte 1963-ban szentelt költeményt Holló Lászlónak (*Ostor, törött ág*). Amint az ajánlásban írta, az iránta való szeretete és tisztelete jelzésekként. „Emberi és művészi példája előttem erős oszlop.” Az anekdote hevesekben írt költemény részint megpróbálja érzéki módon, szavakkal felidézni azt, amit Holló festésze képes kifejezni, részint a képek témáit saját szubjektív nézőpontjából reflektálja. Így lesz a költemény lírai totalitás. Falu Tibor kiskunfélegyházi barát 1966-ra datált verse (*Tócskerti nyírek*) a művekkel és a művésszel való bensőséges találkozás elragadtatót élményét önti rímes formába. Weöres Sándor igazából rögtönzésnek szánta azt a néhány sort, amelyet 1968-ban, egyik debreceni látogatása alkalmával jegyzett be Holló László vendégkönyvébe:

*Kedves Holló Laci bátyám,
itt a Tócsima hátán
fested, amit Hajdú s Dorog,
ősidőktől kipárolog,
a magyar föld egyik színes
alakzata, melyre kéis
szemed a ház nagy ablakán,
ahol áll szép három platan.*

(Nem mellékes a költő-házaspár prózai kiegészítése sem: „Tisztelettel, szeretettel, hódolattal Weöres Sanyi. Debrecen, 1968. IV. 14. Szeretettel, csodálattal jegyzi nevért Weöres-Károlyi Amy.”) Weöres fontos megfigyelése, hogy Holló művésze „a magyar föld egyik színes alakzata”-hoz kapcsolódik. Ezzel ráta-pintott Holló László művészi regiszterének talán leglényegesebb komponensére, amit ő mindig is vállalt, sőt hangsúlyozott. „Úgy érzem, magyarul festek, és mégis megértik mások is, s lehetek nemzetközi. Mint ahogy Sibelius a zenében, úgy ragaszkodom én a festészetben a néphez.” Az 1972-ben forgatott televíziós film riportereinek is ezt mondta: „Senkihez nem akartam hasonlítani. Csak ennyit mondhatok a magam piktúrájáról. Én egyéni akarok lenni és magyar...” Persze az ő magyarsága nem „árvalányhajás, gatyalobogató” magyarkodás, hanem a nemzet sorsával és a néppel való azonosulásban gyökerező hit és hitvallás, a magyar kultúra elsajátítása és folytatása. Mert ő is tudta, amit Madách: „A művészetnek is legfőbb tökélye, / hogy úgy elbú, hogy észre sem veszik.”

Bényei József *Holló László* c. költeménye (1972) mélyen átélte, lírává párolt élményekről tanúskodik. A feszült inakkal botorkáló ló és az ekére dőlő öregember látványában a költő magyar sorsjelképre ismer, miként más rajz vagy festmény is szimbolikus jelentést hordoz számára. Holló Krisztus-arcúvá magasztalódik. A vers befejező sorai - „Összetöri tükrét a város, / s a civis csontok megröppannak.” - rejtett utalás Debrecen közömbösségére, a civis gögre, amitől a Mester annyit szenvedett. Jóllehet a bigott református civis házakban nem túrték meg a tükröt, mint a hiúságot szító, szolgáló eszközt, de vele együtt lemondtak más „bűnre, léhaságra csábító haszontalan dolgokról,” például a táncról, a világi zenéről, a díszekről. A civis lakások falait legfeljebb egy Kossuth-nyomat, s egy-két családi fénykép díszítette. Bényei később egy nagyobb kompozícióval is hitet tett a tócskerti Mester mellett (*A Holló-ház elégijája*). A költőt a festő egykori otthonának kisugárzása szenvedélyes vallomásra készíti, de a lírai konfesszió az eszményítés hevületében is megőrzi a tudat rendet tartó, belső arányteremtő működését:

[...] *Pedig hogy feszül, ég, lobog a vászon,
és ázsiai puszták napja éget,
és földből, égből egy nemzet világot:
magyarul üzen süket mindenségnek,
mert minden arcban ott él minden ember,
és minden ég az Alföld nagy csodája,
s fejbéren, kékeben, tomboló vörösből
időt és sorsot bővítt itt az árva,
sámánbitű és hallgatag varázsló.
A néma nemzet álomként kilíncsel.
Illés szekeérén robog Holló László,
s levett kalappal várja őt az Isten.*

Holló László (az utóbbi Bényei-vers kivételével) ezeket a lírai omázásokat még életében kapta, olvasta, ismerte. A bolgár Gencso Hrisztov már feleségének, Olgának ajánlotta versét (*Holló László festőművészhez*) emlékeztetve arra a bizonyos végső augusztusi napra is, mikor élete lángja utolsó lobbant. Költeményét, melyben megszólítja a művészt, Király Zoltán fordította magyar nyelvre. A szabad-vers alkatú szöveg lírai emelkedettséggel felidézi Holló László néhány sajátos témáját, majd művészetének a költőre gyakorolt hatását: „Állunk, a némaságunk hódolat”.

Kiss Tamás *Holló László: Önarckép* c. szonettje rendkívül találó módon fejezi ki művészi nyelven azt az igazságot, hogy a mester több mint száz önarcképe meghatartatlan, mert „Mind más, és mind te vagy – [...] / Pedig én is vagyok. És ő; az ember.” Vagyis Holló László nem feltétlenül a típus, sokkal inkább a karakter, pontosabban a pillanatnyi lelki állapot megragadására törekedett, önarcképeinek títka „a testet váltó lélek”. Joggal állította Holló önarcképeiről már 1944-ben Jobbágyi-Geiger Miklós, hogy mindegyik kaphatná azt a címet: „Ecce homo”. Egy alkalommal, 1960 januárjában, önarcképeit nézegették Menyhárt Bélával, amikor Holló László így szólt barátjához: „Magam is csodálkozom azon, hogy egy semmi fejről (a saját fejére gondolt!) hogyan lehet ilyen erőteljes tanulmányt festeni, illetve rajzot készíteni”. De ennél is beszédesebb Menyhárt Bélának az a feljegyzése, miszerint 1960 decemberében előzetesen javasolta a budapesti kiállítás anyagát válogató zsűrinek, hogy a mester önarcképeit helyezze el külön teremben. D.

Fehér Zsuzsa, a neves művészettörténész azonnal elvetette az ötletet mondván, hogy már más esetében próbálkoztak ezzel, s a közönség be sem ment abba a terembe. Amikor azonban sorra kerültek Holló László önarcképei, „lázba jött a zsűri, körülbelül a közepén tartottak, amikor Fehér Zsuzsa megjegyezte, meg lehetne próbálkozni a külön teremmel.” Menyhárt Béla hozzátette: „Az volt a benyomásom, hogy a zsűritagok nem eszméltek fel arra, hogy életükben soha nem láttak egy alkalommal ennyi kiváló, nagyvitalitású műalkotást. Az önarckép-tanulmányoknál talán felködlött bennük, hogy kivel állnak szemben.” Ma már közhely a Holló-szakirodalomban, hogy a művész nem csupán modell, vagyis pénz hiányában rajzolta-festette olyan sűrűn magát, hanem sorsa dokumentációjának szánta őket. Ifj. Kovács Géza a művész helyzetébe képzelte magát, s egyes szám első személyben, kvázi Holló Lászlóként összegezte Tiszadada jelentőségét a művész életében: „Az ő életük az én munkám lett, / S vitte hírüket száz ecsetvonás.” (*A falu, mely szeret engem. Holló László festőművész emlékére.*) Valóban, Tiszadada mint téma hallatlanul fontos volt a művész számára, ott mindig valósággal feltöltözött, felfrissült. Volt olyan év, amikor már májusban készült Dadára, s akadt olyan esztendő, amikor három hónapot töltött a Tisza-parti községben. Pedig a ki- és beköltözés, a sok csomag, a képek, eszközök szállítása miatt nem volt egyszerű a helyváltoztatás!

Vitéz Ferenc azok közé tartozik, akiknek életre szóló élményt jelent Holló László művésze: költészetének vissza-visszatérő, s mondhatjuk, egyik fő témája a művész világa. A *Lángból riadó angyal* c. kötete Holló László képeire 16 „verses asszociációt” tartalmaz. E kisebb-nagyobb kompozíciók részben egyes képekhez fűzött, átképzéles lírai reflexiók, (*Szent Antal megkísértése, Vihar előtt, Pihen a csorda* stb.), részben esztétikofilozófiai meditációk (*A teremtés bugyriban*), portré-versek (*Holló László portréja*), versalany-átruházó imitációk (*A festő levele feleségéhez*) és más lírai etűdök. A versanyag darabjai közül többnek önálló aurája van, de az esztétikai feszültséget a jól megszerkesztett kollekción együttesen

reprezentálja. 2002-ben született költeményének már a címe (*Szép volt magyarnak*) előértelmezi a mondandót. A gördülékeny, szemléletes képekkel operáló vers a művész személyiségét történelmi távlatba helyezi, s Ady Endrével és Bartók Bélával egy sorba állítva, a hazafiság példázatos alakjaként ünnepli.

*Szép volt magyarnak. Forró arcán
szikrát gyújtott a keleti szél.
Szomorú országot kapott,
de nem adta volna semmiért.*

Egy másik, mindössze nyolcsoros verse, a *Csinosítja magát (Egy Holló-akt mellé)* szép példája a költői empátiának: a szöveg az ösztön és az intellektus kettős vonzásában kel verbális életre. Vitéz Ferencet még a másodlagos esztétikai tükrözésű Holló-élmény is versre indítja. A *Táncolat sugarat* c. költeménynek az alcíme is elárulja, hogy *Kövér József Holló László-szobrához* fűz reflexiókat:

[...] *s míg rendet vág a tócsói tájon,
csodálkozik egy katicabogáron.
Megszolgálta tudta álmait,
bogy színek már nincs batára itt,
bogy szegények büszke pártja vált
szív s az ész között komisz batárt
[...]*

Az ihletforrás azonban tovább buzog, Vitéz újabb verset szentelt a Mester emlékének, empátiás módon beleélve magát egy fikatív alkotófolyamat szürrealista hangulatába. (*Holló László aktot fest. A „fogadott onokának”*).

Tar Károly is egész kötetnyi versben (*A szépség csodája*, 2007) folytat képzelt dialógust a Mesterrel. Ujváry Zoltán professzor emeritus is így érzekelte a versi beszélő pozícióját és a szövegek belső tagolását, ezért népköltészeti ihletű lírai darabokról beszél a könyv előszavában. Tar azt az élményt szóllaltatja meg, amelyben egyébként a kritikusok többsége is osztozott, hogy Holló László minden alkotásába belevitte a lelkét. „És ott van a lelked / minden moccanásban, / a képbe álmodott / sokszínű világban” (*Régen elmentél már*). A verses reflexiókat azonban legtöbbször konkrét alkotásokhoz fűzi (*Angelus, Halápi tanya*). Csodálja a Mester szépségteremtő és drámai kifejező erejét, portréfestő, lélektani empátiáját, mindig adekvát színvilágát. A Holló-élményt versben kifejező kört újabb Erdei Sándor is káfigítja. *Holló László Vihar című festménye alá* jelzi a költemény karakterét: ez is élménybeszámoló, a festmény szubjektív értelmezése. Az e típusba tartozó költemények akkor igazán érdekesek az olvasó számára, ha tárgy-szerűek, vagyis a túlzott absztrakció nem vezet a képi látvánnyal való kapcsolat elvesztéséhez, ugyanakkor képesek rejtett összefüggések feltárására. Erdeneik sikerült ezt megvalósítania a dal-szerű forma ellenére. Nagyobb kompozíciója az *Emlékeztél a jövőre (Holló László bazafélé című festménye kapcsán)*. A címbeli paradoxon a Holló-alkotásoknak a konkrét és általános, korhoz kötődő és időtlen dialektikáját fejezi, az a hatás, amely képes azt sugallni a műélvezőnek, hogy a képek alanyisága behelyettesíthető, mással ugyanazok a dolgok történtek meg (deja vu).

*Honnan a titkos talentum,
ba nem az örökké valótól,
bogy vászonra vitted szívem világát,
életem útjait, cifra kalandjait,
amikor még nem is léteztem?
Hogy láthatatlán gyarló fejembe,
bonnan sejtetted, tudtad, bogy
olyannak látom majd az eget én is,
mint te, szinte mindig baragónak?*

Ezek az alkotások lírai mementók, a külsőt belsővé tudják tenni, az alkotó személyiségét alkotásain keresztül a stilizált „én”-nel szerves, emocionális kapcsolat-

ba képesek hozni, lírává szublimálják a megfestett képet, a megrajzolt grafikát, ezáltal létrehozzák az újabb szubjektív totalitást.

Egy prózai mű

Szent Antal megkísértése címmel Vitéz Ferenc életregényt írt Holló Lászlóról (2002). Művészregényt, a szakirodalomban közkeletű elnevezéssel *vie romancé-t* már a XIX. század első éveitől kezdve írtak külföldi irodalmakban. A szakirodalom szerint az első magyar életrajzi-művészregény P. Szathmáry Károly nevéhez fűződik (*Balassa Bálint ifjúsága*). Tudjuk, Lukács György, a regény-műfaj egyik klasszikus teoretikusa nem becsléte az életregényt, miközben az egekig magasztalta Thomas Mann *Lotte Weimarban* c. művét. Tehát van jó életregény is, csak nem mindegy, ki milyen szándékkal és képességgel írja, s az sem mellékes, kiről. Azaz, mennyi regényes elem, fordulat található a választott művész életében. A sima életű, az akadályok nélküli érvényesülés nem érdekes, a modell tragikus küzdelme, hősi erőfeszítése, de legalább is egy nagy életkonfliktusa elengedhetetlen, még ha nem is drámáról van szó. Holló László külső eseményekben szegényes, monoton, tócoskerti remeteélete eleve nem hálás téma, noha sokáig, jószerint idős koráig, nélkülözések, félreértések között élt, a közömbösség kárpadján. Ám passzív életstratégiát követett, ezért életéből elmaradtak mind a szakmai, mind a társadalmi-politikai szférában a drámai ütközetek, csak bensőjében tombolt a vihar. Magánélete is harmonikus volt, szerette, sőt saját szavait idézve, imádkozta első feleségét, Hrabéczy Annát, s második feleségében is megértő, méltó társra talált. Ő elsősorban belső küzdelmet folytatott önmagával, ami inkább egy alkotás-lélektani tanulmányt lehetne hálás tárgya. Mintha egy Veda-intelmet követett volna egész életében: „Dolgozzál, hogy csituljon a lelked.” Ez a belső vívódás epikai eszközökkel nehezen ragadható meg, legfeljebb sok-sok belső monológgal, amiből viszonylag keveset kaptunk. Ezért Vitéz Ferenc munkáját csak fenntartásokkal nevezhetjük regénynek, jobban illik rá a regényes életrajz, nem kevésbé a beleélő lélektani analízisekben bővelkedő művészettörténeti értekezés. Ez már egy-két fejezet után kiderül. Az epikum ugyanis vékony erekben csörge-dezik a szöveg periférikus járataiban.

Paul Ricouer francia irodalomtudós szerint tiszta fikció csak úgy jöhet létre, ha a művész megszabadul az adatszerű bizonyítékok kényszerétől. Vitéz nem tudott (nem is akart?) elszakadni a konkrét életrajzi adatoktól, tényektől, s bár a lineáris idősíkot megtörte, de az epikai felszárnyalás elmaradt. Néhány kisebb (egyébként jól sikerült) fiktív epizódtól eltekintve az életrajz nem ábrázol, csak jellemez, az intellektuális szférából nem vált esztétikaiba, nem teremt fiktív alakokat - legfeljebb néhány kulcsregény figurát - ellenben közöl, leír és értekezik. Nem feledkezik meg ugyan a korábrázolás követelményéről, de ezt is kívülről végzi el, így a korjelző szövegrészek nem hatják át szervesen az írásmű belső légkörét. Noha Holló László nem emelkedik regényhőssé, mégis azt gondoljuk, a könyv így is nyereség. Mert a szöveg értékes, mind gondolatilag, mind stílusát tekintve, a Holló Lászlóról alkotott kép így is plasztikus, hiteles víziót kelt. A könyv írója az életrajzi tényeket követi, sokat merít például Menyhart Béla naplójából, ez részint erénye, részint műfaji korlátja

„Ostoros villám”

A Holló László Alapítvány és a Néző•Pont c. folyóirat 2009-ben Országos Holló László-verspályázatot hirdetett 2010. márciusi határidővel. Negyven szerző küldött a pályázatra több mint 80

verset, az esztétikai intencióval szemlélt képélmények lírai dokumentumait. A fődíjat a pályázatotól különdíjakkal toldották meg, s a legjobb pályaművekből 2011-ben válogatott antológiát jelentettek meg „Ostoros villám” címmel. A megjelenésre alkalmas versszövegeken kívül Vitéz Ferenc szerkesztő a Függelékben helyt adott korábban publikált, Holló Lászlónak dedikált vagy művei által ihletett műveknek is, így a nagy művészt méltó módon reprezentáló kötet született. Az Országos Holló László verspályázat győztese Tóth Máthé Miklós lett, külön díjjal részesült Erdei Sándor, Mentovics Éva, Kelebi Kiss István, Szilágyi Hajnal.

Az ismert író, Ady-versmondót, Tóth Máthé Miklóst Holló László Ady-portréja ihlette rendkívül érzékeny nemzet-történelmi-mitológiai asszociációkra, ugyanakkor lelkiismeret-próbára (*Ady szeme*). Már az első szókép jelzi az élmény hőfokát, és rejtett összefüggését a napimádó pogány magyarsággal: „A költő homloka aranyló fényben / a Nap delel így a Hortobágy felett”. A költő „látóvá”, mitológiai alakká lényegül: „és sokat látott nagy szemében ott / vágat a múltunk mokány lovaival, / táltosok dobolják hozzá a ritmust.” A mitológiában a világ egylényegű teljesség, vagyis a

útjait. A szerző él a késletetés mozzanataival, ezzel is fokozza a drámai feszültséget. Szemléletének sajátossága, hogy a kitörni készülő félelmes vihart nemcsak pusztítóknak, hanem tisztítóknak, tehát katartikus eseménynek érzékeli:

*Vár. Minden és mindenki. Mozdulatlan.
- Mikor
csap le végre, hiszen már fáj
a csönd! Tépjén, pusztítson! A táj
kicsit megal, de a letört gally helyett
új ág, új levelekkel,
új zajokkal csak azután lebet.*

Hasonló motívum Böröczki Mihály versében (*Vihar előtti csend*) a képzet, kozmikus fájdalom. Ebben azonban nem a csend fáj, hanem az ég. A költemény érdekessége a versi beszélőnek az alkotó-folyamatba való beleélése: „a festő matat csak a képen, / a tétovázó ujjon érzem, / ahogy majd ellepi a festék / az Isten itt hagyott ecsetjét”. E képtelmező vízióban is katartikus a vihar szerepe: „hogy belenyilallhasson a kékbe, / a villámlásba hasadt béke.” Két sajátos szóalkotás: „úgy csontul görbülten a háta” (ti. a lónak), a dallam „ott szomorog most még halkán” színesíti a verset. A „vágató félelem” tölti be Szilágyi Hajni *Bomló tiszta...c.* versének „kinyílt terét”, amelyben kozmikus erők is működnek.

tudat a teljes léte fogja át, s a hiányokat pótolja, kitölti az űrt. Míképp a vers költője „a végzet szülte magányban” létrehozza a minden magyar értékre vigyázó demiurgosz-Ady modelljét, a „számon kérő igazság őrzőjét a strázsán”, akinek versei „újra csatába indulnának értünk, / minket erősítve, legyőzhetetlenül.” Mindezt a Holló-festményből olvassa ki, noha a szöveg már nem utal a forrásra, mintha az élmény az élő alakhoz kötődne: az anyaggal összeforrt ábrázolás szinte átélkesül.

Több pályázót Holló *Vihar előtt* c. drámai hangulatú festménye ragadta meg. Már jeleztem Erdei Sándor kísérletét, szívesen idézném az egész költeményt, amelynek minden szakasza (formailag is!) képes kifejezni a vibráló ideges feszültséget:

*kerget élt félelem
félelem a végtől
[...]
fent lángol a magasság
remegnek a lovak
tebetlen az isten
a bísképpü lovag*

Zalán György variációja nem nélkülözi az epikus és a meditatív elemeket, az ábrázoló leírásokat, a fantázia kanyargós

rab legfőbb érdekessége azonban abban a felfogásban rejlik, amit eredetileg Carl Gustav Jung, a neves svájci pszichológus, illetve itthon Babits Mihály is képviselt: nem a művész alkot, az alkotás teremti a művészt: „a festmény / bűvópatakként érkezik / az ecset hegyéhez”. A *Időkút* kevert stílusú költemény. Az első négy versszak amolyan sanzón-féle, míg az ötödik, alkatában is különböző szövegyű egység, sóhaj az eltűnt idő után...

Az antológia egyik legjobb darabja Zalán György *Kasza* c. verse, mert pontos, empátiás módon képes felidézni a magyar paraszt kaszahasználatát, amely „ezer év alatt épült a tudat alá”. A szerző a látzólag statikus Holló-grafika kisugárzásából lélektani és tudati folyamatokra is következtet, el egészen a forradalmi gondolatig: „aztán a magyar / parasztnak az is a / génjei között / volt, / hogy hány suhintás / után / kel kiegyenesíteni / a kaszát.” Szubjektív és tárgyias szerzői pozíció váltakozása jellemzi Dudás Sándor *Kaszáló parasztok* c. versét, amelynek különös gondolata, hogy a képről hiányzó marokszedőkkel valamit üzen a Mester: „valamit várt”. Ezt szövegszerűen nem könnyű igazolni, de minden esetre egy sajátos szempont az interaktív befogadásban, amelynek nemcsak az a kérdése, hogy mit mond nekem a festmény,

Holló-kép, hanem a művész alkotás-módja foglalkoztatta. Már versének első sora képes kifejezni a lényegét. „Ecsetje bőszen cikázik a vásznon” (*Holló László festi*). Vagyis a Holló-kép nem aprólékos, realista ábrázolásra törekszik, hanem a bőven felhordott, látomásban fogant színekkel drámai hatásokra! Koosán Ildikó *Tárlatvezetés* c., hagyományos formát követő darabja szintén az életmű egészére reflektál, rokonszenves beleéléssel felvillantva Holló László művészetének legfőbb témáit, ugyanakkor e festői világ üzenetét: „képeim él a küszködés kora, / akárha hozzánk beszélhetne ma, / megannyi megélt, rejtett kisvilág. / Jöjj velem! Lépj be! / Gyönyörködj tovább!” (*Tárlatvezetés*). Petz György „Láttató”-nak nevezi a festőművészt, illetve ennél is többnek tartja: valóságos életadónak „e nagy zuhanásban” (*Holló-világ-fotó, A Láttatóhoz*). Mülléder Mari és Matyikó Sebestyén József Holló László emlékének szentelte versét. A *Tavalyi gerincesek* kissé nehezen értelmezhető követhető a nézőpontra sűrű változtatása miatt. Az *Oda-túlra* vallozás, illetve számadás arról, amit a szerzőnek Debrecen, benne Holló László szellemisége adott. Juhász László *Kísértések* c. költeményének képzetet versit beszélője Szent Antal, lévén a vers a Szent Antal megkísértése c. kompozíció verbális reflexiója.

Az antológiát Videcz Ferenc három szonettje zárja *Memento hominis* összefoglaló, majd külön címen. Az etűdök közül a *Virágcsendelekek* a legjobban megformált alkotás, a szerző antropomorfizálja, emberarcúvá stilizálja a Holló-festette virágokat, a virágközösséget:

*Abány virág, lásd, annyiféle jellem:
Szerény, hivalkodó, s akár az ember,
Tövisek szelíddel kerül csokorba.
Kíváncsi szírmok közül sejlő arcok
Bámészkodnak: elébük tükröt tartott
Varázscsented táncoló koboldja.*

Az antológiában nem minden darab érett alkotás, egyik-másik költeményben akad szemléleti megbicsaklás, formai szabálytalanság, képzavar, rossz szóhasználat, gyenge rím. Azonban joggal érezte úgy a szerkesztő, hogy mindegyik vers átél, van hitele, valami különös aspektusa, tehát mind hordoz annyi értéket, hogy megkaphassa a nyilvánosságot. A kis verscsokor összességében képes érzékelteti Holló László művészetének sokszínűségét és művészetének hatását. Bizonyosak lehetünk abban, hogy még ezután is születnek a nagy piktort ünneplő, értelmező, magyarázó költemények, netán prózai művek, ami egyrészt az emléképolást szolgálja, másrészt gazdagítja azokat az írókat, akik belépnek művészetének vendégváró otthonába.

Kiss Tamás Holló László: Önarckép

A százéves mester emlékének

*Most fésd meg frissen, ha virág,
mert holnapra elhervad. Az arc
kibomlik a Tócs háttéréből,
ecsettel vagy hegedűvel talán.*

*Vagy semmivel. Csak az arc, a
puszta arc. Kemény tekintete,
mint a vadászé. Vagy egyre néző,
álomszerű, Greco-i révülettel.*

*Mind más, és mind te vagy – így
mondod el csukott szájjal magad.
Pedig én is vagyok. És ő: az ember,*

*a titok, a testet váltó lélek,
örök Protheus – százkilencven alak,
ki itt élz köztünk már örökre, Mester.*

hanem mit mondok én a festménynek? Báblics László Fülöp *Fuvar előtt* c. kis etűdje érzéki leírását adja Holló László *Fuvaros székér* c. festményének. Viszonylag nagyobb, egyben hagyományosabb struktúra Kovács György *Bús magyar ló* c. költeménye. A szerző nem szimbólumot lát a grafikában, hanem képzet sorát idézi fel csikókorától a vágóhídig, s ezzel lírico-epikai eszközökkel csatlakozik a szimbolikus magyar ló novellákhoz (Mariay Ödön: *Nyalka élete és halála*, Veres Péter: *Laci* stb.).

Holló László előszeretettel festett, rajzolt népi figurákat. Szulimán Eleonórárt a Kiskunfélegyházi kiscseléd ihlette kedves, együtt-érző versre (*Kiscseléd*), Janáky Mariannát a Parasztfiú c. grafika szeretetteljes ábrázolásra (*Jívóág*). Pongrácz Ágnes és Nagy Horváth Ilnát a Tócoskert világa babonázta meg (*Találkozás*, illetve *Táj és Tócoskerti táj*). P. Tóth Irén *Lakodalmások* c. groteszk hangulatot árasztó kis verse adekvát változata a grafikának. Andics Árpád ihletforrása kettős: Nagy László János Emlékeim egy piktorról c. könyvének szövege és képanyaga egyként megragadta. A *Ki szól?* c. kis vers akrosztichonja Holló László nevét rejti. Kerti Károly György fantáziáját nem egyetlen

HOLLÓ LÁSZLÓ „SZOCIOGRÁFIAI” ALLEGÓRIÁI

Vitéz Ferenc

Az új utak keresése

Holló művészetének eredetiségét a „szociográfiai” életképeken, azok kialakulásán és témavariációin, a témafeldolgozás mélységén, a művészi és etikai problémák kifejezési szándékán keresztül érzékelhetjük. Noha egyéni festésmódja az 1920-as évek végére kialakult, s már a tiszadadi élménykörben megjelent a paraszti tematika, az új Holló-stílus megjelenése viszonylag váratlan volt.

A drámai történés izgatta már atécsoi tanulmányidőszakban, ahol elsősorban Hollósy Simon példája ösztönözte, aki – Végvári Lajos szavaival – egy szénaboglyából is drámai látványt tudott formálni. Néhány korai és első világháborús képéből kitűnik, hogy mestere „szalkás” festésmódját Holló is érvényesen alkalmazta. 1923-as kiállításán több impresszionista stílusú plein air képe szerepelt. Hollósy és az új művészcsoporthoz tartozó nagybányaiakkal, de ez nem jelentette azt, hogy a nagybányai festészetem belől jelentkező (franciás) modern, pozitívimpreszionista irányzatok ne gyakoroltak volna hatást az egyéni utakat kereső festőgenerációra. Ez a fajta megújulási kényszer csak néhány Holló-képen fedezhető föl – Végvári a *Holló Béla unokatestvérem Tiszatújfalu cséplőkor* című képét említi, utalva a neosok „vad” foltfestésére. Az új utak keresésében előremutató példa lehetett volna a párizsi időszakot lezáró *Kiskundorozsmai parasztszoba* – ám az (a kiváló plasztikai térszervezési megoldások ellenére) a hagyományos realista (később alföldi realista) keretek között maradt.

1920–21-től nagy intenzitással vetette bele magát a munkába, titkon remélve a sikeres országos debütálás lehetőségét. Ösztönző volt meghívása a Belvedere-be, Lázár Béla pártfogása, aki az Ernst Múzeum igazgatójaként szintén kiállításra hívta. A fogadtatás sikeres volt, noha nem mulasztották el kiemelni Holló festészetének grecoi hagyományokra utaló jellegzetességeit. A 20. századi művészettörténet-írás Holló e korszakát manierista korszakként említi. Grecóra kívánnak ezzel utalni. A görög-spanyol festő épp a reneszánsz és barokk közötti manierista stílusirányzat jeles képviselője volt. Egyszerű lenne megmaradni a történeti párhuzammal, de ennél többről van szó! A manierista kifejezőmód (és nem a manierizmus) emlegetése azért indokolt, mert a megnevezés épp azt fejezi ki, hogy egy új művészi tartalom megjelenítéséhez az érvényben lévő „rég” stílusesszenciákat alkalmazták. Ezáltal a forma kiüresedik, paradox módon, hiszen nem képes befogadni az új tartalmakat. Így történhet meg, hogy az új tartalom éppen a régi forma szorítása miatt nem érvényesülhet. Ez az egymást feszítő, egymást kioltó jelenség mindig is hatott a művészet történeténél, az új kifejezési formákat ösztönözte.

Holló manierista „korszaka” – tehát az 1920-as évek első fele – az imént vázolt útkeresés jegyében zajlott. Tulajdonképpen a pozitívimpreszionista kifejezéstől az expresszív realizmus felé haladt, mely irányt plein air expresszionizmusnak is szokás nevezni. Az új festői és etikai témák/tartalmak megjelenítéséhez mindez kevés lett volna: az ábrázolás így az indulati elemekkel átfűtött kritikai zsáner szintjén marad, miközben ettől a szemlélettől Holló távol állt.

Ezért pontosabb, s a művészi elkötelezettséget is jobban érzékelteti a meghatározást, miszerint a téma és kifejezőmód összhangja nem a plein air

vagy alföldi festészetben, nem a realista életképben, hanem az allegorikus expresszionizmusban valósulhat meg és teljesebb ki. Ez a szemlélet- és kifejezőmód eleve feszültséget hordoz magában, amit csak fokoz Holló drámai sorsok iránti érzékenysége (illetve nem egyszer a dramatikusságon alapuló ösztönös szándéka).

Az allegorikus formában megfogalmazott szociografikus tartalmak előkészítéséhez kiváló terepek bizonyultak előbb a bibliai és a mitológiai témák feldolgozása majd – a szociográfiai életképekkel párhuzamosan – a történelmi festmények sora. A 20. század első harmadában ugyanis meglehetősen anakronizmusnak bizonyult volna, ha a művész csupán a stúdiumért vagy a játék öncélúsága okán fordul mitológiai témához. A *Bacchanália*, a *Sámson és Delila*, az *Olympia*, a *Zsuzsanna és a vének*, a *Szent család*, illetve *Krisztus sírba tétele* és *Krisztus feltámadása* nem pusztán a bibliai történetet, a mitológiai epikumot kívánta megjeleníteni, hanem a képi narrációban a reprezentációs célokat érvényesítette.

Egy megfestett jelenet nem pusztán önmagát jelentette Holló e korszakában, hanem valamilyen módon az aktuális társadalmi valóságra utalt – az eredeti történet szereplői behelyettesíthetők voltak a jelen idejű szereplőkkel. S ami fontos még: e képekben Holló saját élethelyzeteit, benne önmaga jelenlétét is reprezentálta. Ám ha megmarad a múlt időben (az aktuálisan érvényes üzenetek keretében), egyszerre üresedik ki forma és tartalom. Szükségszerű volt tehát eme manierista átmenet után megkeresni a jelenkor mitológikus magasságokba emelhető, szakrális jelentésekkel átszőtt figuráit és élethelyzeteit.

E figurákat és élethelyzeteket az alföldi emberben, a magyar parasztban, a szegénysorokban és szegénysorokon találta meg. A modern mitológiák mentesítik a szociográfiai érdeklődést a kritikai realista tartalomtól, melytől Holló ekkor és később is idegenkedett – e miatt sem tudott azonosulni például az ’50-es évek kultúra- és művészetpolitikai elvárásaival. Holló-életrajzokban Nagy László János finom ironiával s nem kevés kritikával számol be arról az epizódról, mikor a tiszalöki erőmű elé vezényelt festők között Holló visszautasította a kötelező téma megfestését; Koczogh Ákos és Végvári Lajos egyaránt kiemeli, hogy Holló nem volt hajlandó beállni a bútorgyári sztahanovistákat festő művészek sorába. S még a ’60-as évek elejének államilag rendelt képein is a valóság érvényesült a színpad képe mögött.

Az allegorikus példázatteremtés megköveteli a túllépést az egyszerű jelképeken, a felülemelkedést a jel- és szimbólumkapcsolatok szintjére, a metaforaképzés vagy asszociatív képteremtés alapjához. Mivel Holló szemléletmódját nem a kritikai realizmus jellemezte, a festészetében megjelenő alakok soha nem a típusalkotás (a zsáner) szándékától vezérelt általánosításból születtek, hanem mindig egyedi karaktert mutattak föl, s Holló a figurák sorsát egyedi módon érzékeltette.

Ahhoz azonban, hogy mitológia születessen e festészetből, mégis szüksége volt típusokra vagy tipizálható vonásokra és szituációkra, s a mítosz még inkább megkövetelte a rítusok (az ismétlődő cselekvések) jelenlétét és festői ábrázolását. Ezek a rítusok, mint szituációs keretek s egyúttal tartalmak, körvonalazzák Holló szociográfiai témaérdeklődésének

legfontosabb irányait. Ilyen jellemző, a rítus szintjén jelen lévő cselekménytípus, eseménymozzanata vetőt, kaplót, lucernakaszálót felidéző, a hazatérőket bemutató művek sora, a vízholdó, vesszőhántó kép, a pásztrolány, a pihenő gazda, az ebédelő parasztnak jelenete, a Tisza-parti és tócskerti epizódok, egyéb gazdálkodási és kézműves munkák tematikus megjelenítése. E visszatérő hétköznapi cselekvések, nemcsak Holló festészetében, de a grafikai tanulmányok száz meg száz változatában s néhány akvarellben is megfelelően reprezentálják művészi létmódját.

Homokbordás a dadai révnél (1927; 1950)

A munkában megfeszülő ember (szokatlan szereplőkkel benépesített) mitológiai világába emelkedő, mégis földön maradó, a hétköznapi létküzdelmekben szakrális áhitatot sugárzó karakterét jelzik az olyan képek, mint a *Homokbordás* vagy a vele rokon *Vízbordó nő* (1928), másrészt az aktuális jelenből kiemelt szimbolikus kompozícióra épített *Pásztrolány* (1929) című képei.

Az emberek földből-szakadó és égbe-magasodó pozícióját a horizontot szokatlanul alacsonyra helyező művészi komponálás eredményezi. Ezzel a megoldással mutat rokonságot több festmény (például az emblematisz ábrázolásnak számító, kitüntetett helyet elfoglaló *Angelus*). A figura szinte a horizonton áll, s a térszerkesztéssel a művész kiemeli azt mintegy az időből is. E feszültségteremtő komponálásmód akkor alakult ki, mikor Holló megismerkedett a tiszadadi parasztnak mélyvalóságával, és részt vett a szegények mindennapi életében. A saját művészi egzisztenciájában feltornyosuló gondok (pl. küzdelem a megélhetésért) egészen más megvilágításba kerültek, ugyanakkor leomlottak a határok is a művészi és a paraszti életterek között.

Holló nem valamilyen posztromantikus egzotikus kalandként (és az alföldi tematikát követő divatnak hódolva) fordult a mindennapi betevőjükért áldozatokat hozó parasztnak felé, hanem azonosult is ezzel a világgal. A *Vízbordó nőben* már nyoma sem volt a még Goya

által idealizált zsánervalóságnak, de az ekkorra kibontakozó alföldi, lírai realizmus jellemzőit szintén elvetette. Az idillinek látszó helyzet – az időből kimerítet mozdulat – jelképezte az egyéni sorsban megnyilvánuló egyetemességet: s nemcsak azzal, hogy a figura a horizont fölé magasodik, hanem az ember és a természeti környezet viszonyának megfogalmazásában is. Bármennyire annak látszik – a nő arcán elégedett mosoly, a pásztrolányka testtartásában valamilyen önfeladás, a lucernakaszáló szomorúságában melankólia rejtett, egyszerre szomorúságba húzó s bánatból kiszakító kiemelő vigasztalás... –, nyoma sincsen az idillnek. Szorongástól terhes várakozásnak vagyunk tanúi. Goya *Saturnusa* noha megszelídül, a *Homokbordás*, végső soron, az „önmagát felfaló” szegénysorsot jeleníti meg. Mit értünk ez alatt?

A grecoinak nevezett figuratorzítás már elvesztette „manierista” jellegét, és csak látszólag követte a korai (preszürrealista) goyai hagyományokat. A mindkét kezében homokvödört cipelő parasztnak sziszifuszi reménytelenséget jelképez. A Holló-képeken csak ritkábban jelentkező, klasszikus szimbólumteremtő szándék itt megvalósul, része lesz a hétköznapi mítoszi allegóriának. A homokbordó férfi figurája nemcsak a horizont fölé magasodik, de nagyságarányával is megkülönbözteti magát a kép többi szereplőjétől. A távolban feltűnő házacska, a mellette dolgozó asszony a valós léptékekhez igazodik, míg a homokbordó jelképes óriás.

Nem a férfi győzi le a kiszolgáltatott sorsot: magát a sorsot jelképezi a kissé meggörnyedt figura. Önmagába transzponált jelentésként metafikció lesz. A látomásban nemcsak a látvány és emlék, de a magát folyton újíró emlékezet és a jövőlátás homlokon visszatükröződő fénye testesül meg. Holló ez a probléma folyamatosan foglalkoztatta. A *Homokbordás* több változata ismert: az első kép megszületésének dátumát 1927–29 közé (közvetlenül a dadai élménykörrel való megismerkedés idejére) teszi a Bíró Katalin által összeállított életműkatalógus, másik változatát 1930 előtt datálja; másutt Holló 1930-as szignójára bukkanunk, és ismerünk egy hasonló képet 1950-ből is.

Hazatérők (1929–43)

A szociografikus expresszionizmust követő, cselekvéskifejező műveken – noha nagy változatosságot mutatnak a jelek – két szituációtípus ismétlődik: munka, művelet közben látjuk a szereplőket, illetve a köztes stációkban, érte ez alatt például a pihenés, az ebéd és a hazatérés mozzanatait.

A *Hazatérők parasztszanyók* (más címmel: *Hazatérők* 1929, 1943) témája (Tóth Ervin állításával szemben) nem csupán 1937-től foglalkoztatta a művészt, hanem közvetlenül a tiszadadi élménykör első megnyilvánulásainak eredménye volt két ilyen Holló-festmény is. Tóth Ervin a 37-es dátumot bizonyára azért emelte ki, hogy ideológiai tartalomra utaljon, mint írja: „Az embertelen munka után pihenésre vágyó, vánszorító proletároknak mindössze az evés és alvás ősi ösztönei parázslanak. A festő megérti bánatukat, együtt érez velük. Mögöttük hullámzik, kavargó a szántás, a szegényes batyun és a rongyokban lógó darócsocknyakon villóznak a fehérék. Nem szólnak egymáshoz – ahhoz már túl fáradtak –, markolják a nincstelen földmunkások nyomorúságos motyóját, kezükben fonott üveg a víznek, kis kosár a déli elemzősiának.”

Szó sincs még az újjívlágháború felé rohanó ország sorsának előrejelzéséről, bár nem mehetünk el megjegyzés nélkül egy ártételesen közvetített jelentés mellett: az 1943-as *Hazatérők parasztszanyókban* ugyanis valamilyen módon megjelenik a világháborús vetület. A többi és korábbi képen Holló értelemszerűen olyan családokat, párokat mutatott be, ahol az asszony és a férfi – gyakran a gyerekek is –, egyaránt kiveszik részüket a nehéz kétkezi munkából. Az 1943-as képen viszont csak asszonyokat látunk: a férfiak a fronton harcolnak – olvasható ki a hiányból. A hazatérő asszonyok, a munkaszerep hangsúlyeltolásaival, megketőzve cipelik sorsuk terhét, így a jelenet affektív orientációja egzisztenciális racionalitással változik.

Lakodalmak (1940; 1943)

Az úgynevezett sorselőjelzést még jobban kifejezi a *Lakodalmak*. A festmény nem a témából és címből következő ünnepet, felszabadultságot és boldogságot (jövőt) jelképezi, inkább egzisztenciális filozófiai allegóriának tekinthető. Példázza Holló érdeklődését, mely nyitott volt az emberi létezés filozófiai problémáira. Bíró Katalin a *Lakodalmak* festményváltozatairól azt feltételezi, hogy valamennyi ilyen olajkép és grafika indítóélménye egyazon esemény volt. Az 1940-es első változatok – Holló két ilyen képet készített ebben az évben – azt mutatják meg, hogyan éltek az életük egyik jeles ünnepét a jellegzetesen paraszti figurák. Az első változatokban még úgy tűnik, mintha nem oldódott volna föl bennük a szertartás meghatottsága – a háttérben látszik a templom (s mi tagadás e szakrális környezetben is föltűnik a parasztfigurák Brueghel alakjaihoz hasonló „bumfordisága”). A naiv násznap hangulat fokozatosan válik drámaivá a későbbi változatokban – egészen az 1943-as képig, amelyen a „megfogalmazás robbanással fenyegető feszültségei” szinte kézzel tapinthatók.

Festőtechnikailag a képi erőket küzdenek egymással (előtér és háttér, egyének és csoport, a csoport és környezet, formák, színek és kontrasztok, a figurák epikus kiterjedése, balladai tömörség). Bíró Katalin szerint, összevetve a téma különbö-

ző variációit, az 1943-as végső változatban Holló „egyértelműen, a zsánerképek epikus szándéka nélkül, a drámára koncentrált. A környezeti elemek csak jelzés-szerűk, s talán éppen e miatt a figurák ’emberibbek’, mint a második változat bálványyszerű változatai. (...) Zaklatott ecsetjárás foglalja egységbe a képfelületet. Ez a lakodalmas téma legtömörebb, legkoncentráltabb megfogalmazása.”

De vajon miért beszélünk drámáról egy lakodalmas téma megjelenésénél? A képeken ugyanis nem az ünnepi eseményhez klasszikusan társított pozitív hangulati elemek érvényesülnek. Az ünnepélyes alkalom nemcsak az ifjú pár, a család, hanem a kis falusi közösség egybetartozását szintén szimbolizálhatja, még ha – státuszkiefező mivoltából adódóan – áttételesen magában rejtheti a közösségen belüli feszültségek atmoszféráját is. A boldog megilletődöttség hiánya olyan érzést kelt a nézőben, mintha ez a lakodalmi aktus csupán kényszer lenne.

Pedig – minden bizonnyal – nem erről van szó, sokkal inkább arról, hogy a történelem kényszeríti rá a saját akarát vagy „hangulatát” (úgy is, mint korhangulatot) az ifjú párra, az egyéni sorsok alakulására. Ugyanis bizonyos történelmi helyzetekben az egyén vagy a kisebb közösség nem függetlenítheti magát a társadalmi sors- és történelmi szükség-szerűségtől. A lakodalom ez esetben tehát nem egy bizonyos közösségi léthelyzet vagy cselekvésminta allegóriája, hanem az egyén és közösség történelemmel való kapcsolatának drámai kifejezése. Nem vitás, hogy melyik szereplő kerül ki győztesen. A lakodalom meg-hittsége, ünnepi hangulata ezért torzul, ezért hiányzik az alakokból – a menyaszonnyéból is! – a harmónia és a szépség.

A festői viselkedésmód idomul az aktábrázolásban rejlő allegorikus szándékhoz: a szépség hiánya vagy torzulása a szabadsághiányt jelképezi. Egyén ésközösség szabadsághiánya a szegénység és pillanatnyi helyzetten túl a történelmi kilátástalanság, a perspektíva hiánya miatt fokozódik. Ugyanakkor – miközben a ’43-as változat háttérből eltűnik a templom – a násznép „egymáshoz tapadása” azt sugallja, hogy az egyén csak önmagára vagy közvetlen környezetére hagyatkozhat. Jobban érezni a kiszolgáltatottságot fokozó izolációt – ahogy Sz. Kürti Katalin fogalmaz: „a saját környezetében is idegenként fölmagasodó embercsoport” a közös magányt reprezentálja. A lakodalmi tematika több képe a művészi tömörítés nagyszerű példája, s a tömörítés révén erősödik a szimbolikus jelleg.

A gúlaszerűen kiemelkedő figurák nem a hierarchikus struktúrát jelölik, hanem a védekezés formáját alkotják meg – mintegy az elkerülhetetlen végzet ellen tiltakozva. E művészi sűrítés a hiányos metafora felé vezet, így még jobban érvényesít szimbolizmusát. Az azonosító-azonosított mintája szerint: az állítás és a tagadás ellentétpárjából csak az egyik elem van megnevezve. A lakodalom egyúttal a születés képzetét hordozza magában, a végzet ellenben a halált, az elkerülhetetlen sorsot mutatja. Holló festményének ebben a kimerevített pillanatában egyszerre van jelen születés és halál, idill (béke) és háború, védekezés és fenyegetettség, tragédia és... – Vajon hol van a megváltás?

A kérdés azért nehezedik ki évtizedek múltán is a képből, mert a hierarchikus elrendezés nem tudatos művészi koncepció eredménye, a jelentésszerkezetnem a jelképes üzenettől függ. A festmény elemi erejét az adja, hogy Holló nem jelen-tésben (értelmi asszociációkban), hanem színben, tömegben, gesztusban, indulatában komponált, így képzetársításunk is érzelmi és indulatú. A *Lakodalmasokat*, különösen a ’43-as változatot, Végvári Holló legjobban komponált művei, sőt,

a magyar festészet párját ritkító alkotásai közé sorolja, ahol a kollektív embe-riség példaadó hagyománya érzékenyen találkozik a modern, individualista életérzéssel. Így ír a képről: „a hideg és meleg színek ritmusa a sötét és világos tónusokkal összekapcsolódva és a sajátos – Holló László művészetére jellemző – komplementer színviszonylatokkal párosulva különleges hatást okoz”. S maga is vitatkozik Bíró Katalin észrevételével, mely szerint a figurák egyensúlya valamilyen megfontolt elrendezésre utalna.

Lucernakaszálás idején (1928)

Az úgynevezett színfoltfestés (poszt-impresszionista örökségként) fokozatosan visszatért egy-egy műben. A színtömegek és a dramatikus (hangsúly- és jelentésárnyaló) szerepet játszó fények elrendezésének feszültségsformáló lehetőségeit, a komplementerek és kontrasztok párbeszédét Holló gyakran alkalmazta István-tematikájában, és hasonló megoldást kínált az 1928-as *Lucernakaszálás idején* című képen. A színekkel megkülönböztetett formákat a művész megfosztja azok tárgyias jellegétől, s „az így létrejött színfoltok a festés izalmát, a felgyúló képzelet rögtönző leleményeit hordozzák”.

Végvári Lajos szerint: „Az ecsetvonásokkal elért sajátos mintázat hatására szinte feloldódik a test tömege, a szeszélyes formájú fények szinte átszellemítik a figurát, és fokozzák a férfi lépésének dinamikáját. Ezt a célt szolgálja az előtér vörösésbarna foltja, a bal alsó sarokban feltornyosuló kék szín, mely egy comb képzetét kelti: majd a három sávban megjelenő fehérek, melyeknek elsősorban az lehet a szerepük, hogy ritmusukkal az alak monumentalitását fokozzák. A kaszát hordó figura ebben a képi zituációban többértelmű: nemcsak a maga sorsát hordozó ember képzetét kelti, de olyan művészettörténeti reminiscenciákat kelt, melyek a halál, a végzet lassan közelgő megtestesítőjét idézik.”

Sz. Kürti Katalin, követve a mítosz és kép összekapcsolásának lehetőségeit, a viszonylag egyszerűsített színvilág ellenére monumentális hatású *Lucernakaszálás*ban fontosnak érzi a „fölmutatás gesztusát”: „az úton közeledő kaszás paraszt alakja a ’Magyar Paraszt’-ra mutató hollói Ecce Homók közül az egyik legkoncentráltabb alkotás. Takarékos mozdulatát, lépéseinek ütemét a természet megszabta paraszti munka évszázados örökségként vérébe ivódott ritmusa diktálja.”

Angelus (1931)

A mítoszi utalást Végvári is alátámasztja – noha ő más oldalról közelíti meg értelmét és szerepét. A figurák mozdulatlanságából transzponált mitikus létezés emeli ki, szerinte Holló ezzel is kerülte a realista típusalkotást. A Holló-figurák – előre hajtott fejükkel, a semmi végtelenségébe irányuló tekintetükkel – „valamiféle titkos kultuszba való beavatottságukat” sejtetik. „Ősi pogány hangulatúak ezek a figurák, még akkor is, ha pl. egy képének az Angelusz (sic!) – vagyis az esti imádság – címet adja. Holló alakjai saját sorsuktól terheltek, pogány méltóságérzet hatja át őket, nyoma sincs bennük a keresztény bűntudatnak vagy az irlgmasságért esedező alázatnak.”

Míg Sz. Kürti a ritka lírai megnyilatkozások egyikeként írta le a képet, ezzel szemben Holló figuráinak Don Quijote-szerűségét (lírainak rendelt, mégis groteszk karakterét) emelte ki Végvári az *Angelus*ban is. Sz. Kürti a „millet-i indítatásokat sem tagadó” művet olyan képnek tekinti, mely újabb árnyalatokkal gazdagítja a *Rőzsevívó* és a *Lucernakaszálás idején* alakjaiban megfogalmazott mondanivalót. Végvári a groteszk tartás mellett a figura félszeg meghatódottságáról,

csodaváró-csodalató jellegéről beszél; a mitológiai utalásokat látva: „az antik vízőzönmítosszal összefüggő Deukalion és Pirrha-történet jut eszünkbe”.

A „csodalató” mozzanatban is különbözik az *Angelus* szemléletmódja például Kosztától és Tornyaitól, akik művészetéhez a Hollóét sorolják, alföldi festészetről beszélve. Kétségtelen a párhuzam, ha a földet művelő paraszt iránti rokonszenvre gondolunk. Koczogh Ákost idézve: „Ez a szófukar, a világot csendes mosollyal szemlélő művész megdöbbenőt szomorúságot hordozott magában, súlyos, a bírálatot a földdel, étellel küzdő nyomorról, de egyben melengető szeretet is a fény, a természet, a színek, az asszonyi jóság, a tisztess munká iránt. Nem élt álomvilágban, a kitapintható valóság talaját sohasem hagyta el.” Ehhez Végvári hozzáteszi: Holló a valóság mítoszba fordításával oldotta föl a létezés tragikus mozzanatait, így örizve meg végül azt az optimizmust, amely minden egzisztenciális szomorúsága ellenére jellemezte a művészt.

Ha elfogadjuk a Végvári és Koczogh említette „Don Quijote”-séget, az *Angelus* akár paraszt Don Quijote névvel is illethetnének. Elválaszthatatlan a földtől, amiből sarjadt és kinőtt, hiszen az álmai is a földben vannak. De félszeg meghatódottságában, természetes csodavárásában is tudja: az özőnvezet egyvé válik az ég a földdel, s nincs helye semmilyen kétségnek a létezésről, még akkor sem, ha a létezés – a csodalátás naiv hitével és bájával fölvertézve – naponta kétségbeejt.Arca veritékével műveli a földet, az Úr Ádámnak adott parancsá-ként hordozza a veritékfakasztó sorsot. De a mítosz magasába nőtt paraszt csak „ürügy” ahhoz, hogy az általános ember mindennapi küzdelmeit fesse a művész. Jelképes önarcképnek is tekinthető ezért a mű –mintha Holló állna ott a falu szélén, a szántóföldön, ásóját a rögök közé szúrva, érezve az étellel küzdő, életért kiáltó nyomort. De érezve a fényt is – benne parancsot látva, a természet jóságát. Mintegy az ember és természet fölél emelt, mítoszba fordított valóságot.

Az esti harangszóra áhítatba merülő paraszterben ünnepélyesen magasodik a horizont fölé. Ruhája egyszerű módon ünneplős: mintha a szántóföldre helyett a templomba készült volna. Föld és ég dimenziójában – egyszerre közel az éghez és földhöz – lélegzik alakja.

Kérészszedők(1929, 1931)

A két világháború közötti korszak egyik főműve a *Kérészszedők*. Erőteljes a mitológiai atmoszféra, noha látszólag egy hétköznapi, tiszai jelenetet látunk. A festmény a görög mitológiából ismert Danaidák történetére emlékeztet, miközben az emferer szituáció groteszk ábrázolásával profanizálja Holló a mítoszt. A mítoszi áthallások valóban erősek a képben, ezért gondolta Sz. Kürti Katalin – Végvárihoz hasonlóan – Holló „legirodalmiasabb alkotása”-nak.

A téma hosszabb ideig foglalkoztatta a festőt. 1928-ban készült a*Kérészszedő lány* című olajkép;s 1929-ben és 1931-ben is feldolgozta a többalakos jelenetet.A szituációs és csoportos grafikai mozdulattanulmányokban szintén fölűnik a jelenet. „A *Kérészszedők*-ön dolgozom” – írta a naplóba 1929. június 20-án. Följegyezte a dátumot 21-én, a következő nap is, majd 23-án jelezte: vasárnap van, de sehol nincs kommentár a dátumok mellett. A legközelebbi bejegyzés, néhány nap kihagyás után, csak július 2-án került a vonalas füzetbe. Holló örült az Ernst Múzeumból küldött levélnek, a meghívás jelentette felelősségnek, hogy a kihívás segít összpontosítani az energiákat. A hosszabb kihagyást a következő bejegyzés magyarázza:

„*Nem bírtam a kezembe venni a ceruzát, hogy folytassam naplómát. Most már kisé megnyugodtam. Közben dolgoztam: a Kérészszedők-et úgy ahogy befejeztem. A Sámson és Delilához megcsináltam a vázlatot (81x65), amit majd a nagy (114x146) formátumon fejezek be. Ma csináltam két önarcképet egy 33x41-es és egy 62x47-es formátumban. Ez utóbbi majdnem a kész megvalósulásához jutott. Világos, értelmes kifejezési formában, színben és megjelenítésben. Még egy nagyon kicsi kell hozzá, hogy teljes érett egészet alkossak.”*

Szuggesztív, drámai kép lett a *Kérészszedők*. A dadai emlékekből mintha a Három Párkát festette volna meg. A sors fonalát gombolyító nőket, akik három életkort képviselnek. A születés és a halál istennői. Csúnya istenek. A Tisza vízében álló nőalakok három nemzedéket mutatnak be, egy életút három állomását. Mindnyájuk arcán eltorzult a mosoly. A fekete ruhás öregasszony már a halált vetíti előre, az inas lábú, középkorú nő arca belesüllyed a szemüregbe – az érett asszonyban már nincs semmi csábítás, sőt, mintha a pufókás arcú kislánynak is gyötrelmes jövődő sorsot ígérne.

Fekete, vörös és fehér. A három kor ruhája: halálé, szenvedélyé és tisztaságé. A sárga bőr a fényé, de már megcsontosodott rajta az idő. A kaszával a vállán hazafelé baktató férfi sem csak a maga sorsát hordozó ember képzetét kelti, hanem a Nagy Kaszást is megidézi, megtestesítve a végzet lassú közeledését... A *Lucernakaszálás idején* allegorikus jellegéhez idomulva, itt is múlandóság telepszik rá a nőkre, annak kényszere irányítja mozdulataikat. Megtört tükkörképek hullendelen fodrozódnak a folyóvíz lassú hullámaiban. Kérészkeket szednek, tisztavirágokat, az Isten különös teremtményeit, akik csak egy napig élnek. Eliramodó, tünékeny életük van. De mennyire szépek! Akár a Danaidák, kiket arra ítelt a végzet, hogy férjeik meggyilkolása miatt lyukas kancsókban merjék a vizet. Holló nemcsak a mitológiai témákat tanulmányozva találkozhattott a történettel, hanem Babits versében vagy Szőnyi és Aba Novák rézkarcaiban is. Szőnyi számára az ábrázolás és a klasszikus harmónia keresésének lehetőségét adta e mitologikus motívum, Holló ezzel szemben – ismét! – profanizálta a mítoszt. (Az 1931-es festményváltozaton – további két figura szerepeltetésével – az arckifejezés „szelídítésével” némileg oldódik a tragikus hangulat, és a kép, az allegóriajellegét megőrizve, közelebb áll a szociográfiai zsánerhez.)

Szimbólumok és attribútumok; táj-ábrázolási sajátosságok; a*Vihar előtt* tematika tanulságai

A jellegzetes paraszthalakok egész tömegükkel beilleszkednek a környezetbe, de ki is emelkednek onnan. Átveszik a táj „viselkedését”, idomulnak a tárgy karakteréhez és az állatok által jelképezett hangulathoz. Jól mutatják e sajátos ember–táj–állat–tárgy harmóniát az úton lét (az időből kiszakítotttság) festményei. Érzékelhető konkrét valóságuk, mégis víziószerűek. „Lovai is mintha Ady kísérteties, fogvacogtató, szimbolikus világából léptek volna elő – írta Bógel József 1961-ben – sajátos szuggesztív előadás-módjával plasztikusan állnak előttünk, közel menve azonban mindig kisiklanak a kezünkől, hogy beleolvadjanak a mester valósággal mitologikus világába.” Sokszínű, szenvedélyes az alakábrázolás, a figura (szimbólumként) tehát érzelmeket kelt.

Bógel a szimbólumot a mítosszal társítja, ami a szereplők attribútum jellegére irányítja a figyelmet, mások e festői világ alapvetően emberi vonatkozásaira apellálnak. Bíró Katalin arra utal – az elsők közt szegődve Koczogh Ákos megállapítása mögé, mely a Holló alföldi festészetére vonatkozó sztereotíp

állításokat cáfolta –, hogy a debreceni művész festészete jóval túlmutat „Kosztá és Tornyai plebejus eszmeiségén”.A dinamikus tömegalakítás, a formatorzítások, a komponáló-szerkesztő logika „legjobb életképeiben a festői harmóniák és diszharmoniaiák olyan együtteseit teremtette meg, amelyek (...) szociális és egzisztenciális kérdéseket” érintettek. Már Torockai Oszvald megjegyezte 1930-ban, hogy Holló tájképein „a magyar lélek szól”. A festő hitelesen állítja – s ezt a későbbi életmű szintén bizonyítja –, hogy a figura és a táj képe mindig egyggyé válik.

Jól látható ez a *Tokaji vásár* (1929) festményen, amely azért is érdemel külön figyelmet, mert Holló festészetében – a történelmi kompozíciókon is – viszonylag ritka a három-négy szereplőnél több alakot felvonlatot, csoportos ábrázolás. Azonban itt sem a csoport kerül a kép középpontjába, hanem a vézna, sötét ló mellett álló férfi és az ülő (megpihenő) női figura. A vásári jelenet szükségszerűen követelte meg, hogy a többi alakot is jelezze a művész, de a képjelentést ez a két alak hozza létre. A férfi kiemelkedik a háttérben vásárosok közül.A köze-li horizont alacsony van, az alakok szinte rajta állnak, amit az magyaráz, hogy egy kisebb dombon zajlik a jelenet. Létezik egy másodlagos (távlati) „horizont” is, amelyet a mögöttük magasodó tokaji hegy képez. A ló feje egy szintbe kerül a távolban fölkelő dombbal, és e fölött van a férfi feje. Nem nő rájuk az idő, és ők sem győznek az idő fölött. Ott lebegnek valahol a létező és a képzelet határán, a hétköznapiok és az álmok között. A vásár tipikus zsánersituáció, de ez a kép is többet ad. Portékáikat árulják a vásárosok, a mi szereplőink pedig olyanok, mintha maguk lennének az idő portékái.

Grafikai-, akvarell- és festmény-változatai is vannak Holló vihar-képeinek. A témát először 1930-ban festette meg (*Vihar a pusztán*), majd 1941-ben született egy *Vihar előtt* és egy *Vihar előtti csend* című képe. A *Viharos ég* másik címváltozata volt a *Tóóskerti táj* 1946-ból, majd a lovak kerültek középpontba az 1958-as *Vihar előtt* című képeken. Az 1960-as évtizedben szinte évente készültek a *Vihar és Vihar előtt* című munkák (1961, 1962, 1963, 1964-ből két darab, 1966; 1967-ben *Hortobágyi vihar* címmel, 1969-ben egy-egy *Vihar és Vihar előtt*). S ideszámíthatjuk a hasonló tematikai és hangulati elemeket mutató *Füvaros szekerén* című képeket az 1950-es évektől, melyekből szintén legalább fél tucat szerepel az életműben. Itt a vihartól megriadt, szekeret húzó lovak drámai, megfeszülő, és maga is viharként kitörni készülő ereje ragad meg, amott a vihar előtt – s a vihar elől – egymáshoz búvó lovak az ösztönös félelmet jelzik.

Formát és gesztust követel az indulat, a vízió valódi érzelmi felfokozottságot tükröz. A szimbolikus és allegorikus jelleg két irányból is megközelíthető. Egyfelől a vihar nem (vagy nem csak) természeti jelenség, de emberi viharokról (vagy „zivataros” történelmi helyzetekről) is beszélhetünk. A természet békétlenségébe – a feszültség kioldásába – könnyen belevetíthető az emberi lélek zaklatott állapota, mely szintén kielégülést, megbékélést keres. A vihar előtti csöndben egymáshoz bújó és egymást féltő-bátorító lovak ugyanúgy sors-, illetve szabadságszimbólumok, mint a Hollóéval is párhuzamba állítható festői tradícióban, Delacroix-tól Tornyaiig. Tehát már nem az egyéni zaklatottság, hanem a közösségi vagy nemzeti rendeltetés, a szabadságvágy és szabadsághiány megtestesítői.

(Zárszó)

Holló műveinek jelkapcsolatokon alapuló ikonikus (a hasonlóságelvet érvé-

nyesítő), indexikus (valaminek a létét jelző), illetve szimbolikus (megegyezéses helyettesítő szerepű) jellegéről beszélni, a metaforikus és allegorikus, a többféle reprezentációs vonatkozásokat közép-pontba állítani talán csak esztétai hipotézis lenne, ha erre maga Holló nem utalt volna – s tette ezt nem is egy alkalommal.

A Koppánnal és Istvánnal egyidejűleg önmagát azonosító művész István- és Koppány-tematikában született képeinél nem lehet kérdéses, hogy a festő reprezentációs-helyettesítő elgondolása érvényesült. De nem arról van szó, hogy csak a művész azonosult e két (egymás ellenében ható, ugyanakkor egymást is kiegészítő) szereppel – tehát nem csak a festő talált rá egy történelmi keretre az önismereti kutatásokhoz, noha ez is allegória –, de az István által képviselt, illetve az István–Koppány viszonyban megfogalmazódó kérdések vetődtek ki az aktuális korra. (S a történelmi sze-

reprezentációk – mint analogikus értelmezési felületek – máig érvényesek lehetnek.)

A metaforikus azonosítás, mint a reprezentációk egy magasabb és érettebb foka, a szimbólumot is megteremtette, amennyiben az azonosító vagy az azonosított megnevezésének elhagyásával is dekódolható a hiányos metafora (mely így szimbólumként értelmezhető). Az Istvánnal és Koppánnal történő szerepazonosulás kiegészül a téma és történelmi kor többi szereplőjével: „... az *István temetése* festményen, ugyanazon a képen belül, István is és a mellette álló püspök is én vagyok” – vallotta Holló nemcsak a történelmi művek e meghatározó vonulatáról gazdag elemzést készítő Módy György történésznek, hanem Nagy László Jánosnak is, a Holló Lászlóval készített filmhez rögzített interjúban.

Nagy László János megjegyzi: Holló szavainak hitele, nyomatéka szinte minden

történelmi festményen látható, sőt, az egyes főszereplők arcán Holló arcvonásai fedezhetők fel, közülük több karakteres önarcképek is tekinthető. A történelmi szereplők ábrázolásában kidomborított önarcképpel mellett figyelhetünk föl arra is, hogy a Holló-arcvonások a Krisztus-festményeken visszatérnek.

Meglepőnek tűnhet viszont Holló vallo-másának folytatása: „S a *Febérlőáldozás* című képen az ágaskodó ló is én vagyok...” S rögtön ekképp folytatja:

„A ló. A Vihar előtt lovai és a kocsi is, az Őszi szántás lovai és a szántó ember is én vagyok. Én vagyok a Debreceni csata 1849 sebesült lova s az összes ló, amit valaha festettem – ez nagyon sok! – én vagyok!” – S hogy miért? – „Mert az általuk megtestesített tulajdonságokkal, helyzetekkel, gondolatokkal azonosulok. Amit hordoznak, a sorsukkal, amely a magam és a fajtám sorsa is. A lovak sorsbordo- zó jelképeim.”

Sorshordo- zó jelképek, magyarságsorsot reprezentáló szereplők a lovak. A *Vihar előtt* lovai vagy a magányosan legelésző ló Holló Lászlót és a magyarságot eleve- níti meg. (Ezt erősítette meg egyébként Leővey András orvosprofesszor visszaemlékezése arról a vihar előtti lovat ábrázoló festményről, melyet Weöres Sándor kapott meg a műteremből. Holló Leőveynek mesélte, hogy a költő azonnal észrevette: a magyar sorsot viszi Holló sorsával együtt magával a műteremből...) Holló tehát kimondta: jelképeket használ. A jelkép magában foglalja a felismeréshez szükséges „párját”. Ha a metafora teljes, az azonosító és az azonosított együtt adja meg a „magyarázatot”, mely a címadásban is tükröződhet. Festői allegória születik a szimbólum életre kel- tésével, a szituációba helyezéssel, a cselekvésrészé tétellel. S Holló vallomását tovább gondolva, a festmények szereplőivel az általa nem említett esetekben is azonosul a művész, vagy megteremti az azonosulás lehetőségét.

Így a virág – a különösen kedvelt napraforgó, dália és orgona, a jácint és ószirozsa – Holló László „arcait” mutatja. A téli Tlalimas, amikor a nap már kikezdi a havat, a tanya és az alkonyi sík, a horizontig érő pára, amelybe „odanyal” egy vörös csikot a hunyorgó Nap – mind Holló László lélekarcaira utal. Az aranyeső bokor, a lucernakaszáló, kapáló és ebédelő paraszt, az esti imára készülő Angelus, Csokonai, Bartók, s még a faültető Simonyi óbester is Holló László.

Művészete oly mélyre hatolt a hétköznapival és egyetemessel, az immanenssel és transzcendenssel történő azonosulásban, hogy művészettörténet-írásunk ezt – néhány érzékeny kritikus kivételével – máig alig volt képes megérteni. A Végvári által emlegetett „kései utókor” itt van! Holló László képeit nem elég csak megnézni és leírni, hanem megélni kell és megérteni. – Noha az átélés maga: megegyezik a megértéssel is.

IRODALOM

BÉNYEI József: *Holló László életműve*. Debrecen, 1993.
BÉNYEI József: *Dokumentumok Holló László életéből*. Debrecen, 2009.
BÍRÓ Katalin: *Holló László-életképek. Művészet*, 1984/12.
BÍRÓ Katalin: *Holló László-olajfestmények*. A Debreceni Déri Múzeum Közleményei. 1987
BÓGEL József: *Holló László gyűjteményes kiállítása a Múcsarnokban*. Alföld, 1961/2.
BÓGEL József: *Széljegyzetek Koczogh Ákos Holló Lászlóról írott könyvéről*. Alföld, 1963/4.
HORÁNYI Özséb (szerk.): *A sokarcú kép*. Bp., 2003.
KOCZOGH Ákos: *Holló László*. Múterem, 1958/2.
KOCZOGH Ákos: *Holló László*. Művészet, 1961/2.
KOCZOGH Ákos: *Holló László*. Bp., 1962.
KOCZOGH Ákos: *Holló László*. Debrecen, 1987.
MÓDY György: *Holló László történelmi képei*. In: *Képzőművészeti írások*. A Debreceni Déri Múzeum Közleményei, 1978.
NAGY László János: *Emlékeim egy Piktorról. Holló László*. Debrecen, 2007.
POGÁNY Ö. Gábor: *A nyolcvan éves Holló László*. Alföld, 1967/3.
POGÁNY Ö. Gábor: *Öt magyar alföldi festő. Paris. Montreuil*. (Katalógus; bevezető.) Bp., 1968.
Sz. KÜRTI Katalin: *Holló László festészete – Hrabéczy Ernő emlékezete*. (Vezető a Holló László Emlékmúzeum állandó kiállításához.) Debrecen, 1986.

Sz. KÜRTI Katalin: *Holló László és a nemzeti festészet*. Forrás, 1987/2.
TOROCZKAI Oszvald: *Holló László kiállítása*. Debreceni Függelék Újság, 1930. márc. 4.
TÓTH Ervin: *Holló László grafikáiról*. Művészet, 1961/9.
TÓTH Ervin: *Holló László*. Debrecen, 1965.
TÓTH Ervin: *Lényeg és bangsúly. Holló László grafikai művészetéről*. Alföld, 1968/9.
UJVÁRY Zoltán (szerk.): *Holló László, a művész és az ember*. Debrecen–Kiskunfélegyháza, 1997.
VÉGVÁRI Lajos: *Holló László*. Debrecen, 2007. (2. kiadás)
VITÉZ FERENC: *Sorskérdések Holló László festészetében*. Honismeret, 2002/2.
VITÉZ FERENC: *Holló László grafikai művészetéről*. In: *Kortárs művészek a Szatmári Múzeumban*. Mátészalka, 2006.
VITÉZ FERENC: *Holló László 120 aktgrafikája*. Debrecen, 2007.
VITÉZ FERENC: *„A szépség most taszít.” Holló László aktgrafikáiról*. Mediárium, 2007/nyár–ősz

* A tanulmány a *Holló László művészete. Élet és mű az életmű-képek tükrében* című, a Kossuth-díjas művész születésének 125. évfordulójára, 2012-ben megjelent elemző monográfia utolsó fejezetének szerkesztett változata.

EGY IGAZ, TISZTA LÉLEK

Impressziók egy kismonográfiát olvasva

Harmati Edina

Törékeny asszony ezer alakban címmel, Holló László műzsája: Maksa Olga alcímmel jelent meg Vitéz Ferenc költő, esztéta kismonográfiája, Ujváry Zoltán professor emeritus szerkesztésében, H. Csongrády Márta fotóművész fényképeivel.

„Maksa Olga a levegőt is megsimogatta Laci bácsi körül” – ezzel az Égerházi Imre festőművésztől származó visszaemlékező idézettel kezdődik Vitéz Ferenc köte- te. Ez a citátum kristálytisztán summázza azt a szerepet, melyet Holló László társa betöltött a mes- ter életében. Hisz társ volt ő, a fogalom minden je- lentéstartalmát magában rejtve. Az volt a hétközna- pokban, a munka óráiban, a nyugalom és az alkotói káosz idejében, a jóban s a rosszban, a szeretetben és a szerelemben. Óvóhely volt, anyai kebel, oho-

vá a szó legnemesebb és átvitt értelemben is odasi- mulhatott a férfiúi orca. S gyermeke, örök ifjonti- ságának tekintete is volt Olga Hollónak, bizonyára hasonló tartalommal, mint ahogy Ady Endre írja Kalota partján című Csinszka-ihletett költeményé- ben: „Leány-szemek, Sorsom szemei, / Szemek, melyekben rózsás, bús éves, / Vidám kamaszok látom magam, / Szébb szemek minden volt szemeknél / S bennük végkép megpecsételtet / Az én örök-bús ifjuságom.”

Olga volt a remény a múlt időben, a hit, a támasz, a fa gyökere, melyből egy vastag, erős törzs táplál- kozhatott, zöldellő lombkorona terebélyesedhetett, majd – a festőművész élete végén – nyugalommal hullajthatta le elszáradt leveleit. „Fáradhatatlan, ön- feláldozó munkával lehetővé teszi számomra a nyugodt, zavartalan munkásságomat. Istenadta egyenes jellem, férfiúi képességgel győzi a nehezebbnél nehezebb körülmé- nyű tennivalókat, szinte emberfelettieket. Igaz, tiszta lélek.” Holló László ekképp írt naplőbejegyzésében Olgáról.

Úgy töltötte be Maksa Olga a hitves, az anya, a lány, a barát, az ápoló, a múzsa szerepét, hogy köz- ben mégsem vált hivalkodó, önmotogató művész- feleséggé. Holló László ecsetje ugyan folyamatosan megörökítette őt (*Női portré* /1963/, *Feleségem* /1966/, *Olgi reménykedik* /1970/), ám Olga mégsem élt a reflektorfényben, nem akart középpontban lenni, hanem inkább a háttérből, óvó figyelemmel őrizte, féltő tekintettel simogatta és támogatta a művészt. A háttérben élt, de nem volt ő alárendelt szereplő sem Holló, sem a külvilág szemében. Cs. Nagy Ibo- lya kritikus szerint Olgát „nem lebetett nem észrevenni. Pedig jóformán semmit nem beszélt, félbehúzódott, ám a

karja azonnal segítségre indult, amikor észrevette férjének egyik bizonytalan lépését”.

„Két ember nem találkozhat egy nappal sem előbb, csak akkor, amikor megérték e találkozásra.” Maksa Olga és Holló László kapcsolatára véggépp igaz Márai Sándor *Eszter hagyatéka* c. regényének mondata; e két ember életének két különböző szakaszában kötötte össze sorsát. A művész már hetvenes éve- iben járt, megözvegyült, ősz halántékán a hosszú évtizedek örömei és gyötrelmei hagytak ráncokat, barázdákat. Olga viszont negyven évvel volt fi- atalabb, hamvas, üde, magas, fekete kontyos as- szonylány volt, aki még csak próbálgatta talpát az élet rögös utca- kővé. Mégis talán szerencsésebb és egyértelműbb nem is lehetett volna e találkozás. Hisz két rokonlélek egyesült, egy ikerpár egy-egy tagja volt mindkét egyéniség, folyamatosan sok értéket nyújtottak egymásnak. Holló László örök Élet-fája számára Olga volt a szikra, a tűz; a közös Otthont együttes munkával teheték bensőséggé. Nemcsak Holló számára nyújtott tehát kiegyensú- lyozottságot Maksa törődése, Olga is révbe ért a hit- ves, a társ szerepében. Holló nyugalmáért bár sok áldozatot is kellett hoznia Olgának – folyamatos figyelmet követelt a művész testi, lelki és mentális egészségének óvása – ám – ahogy Koczogh Ákos művészettörténész szavait idézi a kötet – „ebben az áldozatban kiteljesedett, meg nem alázkodott, partnere, segítőtársa, szellemi testvére, párja lett férjének, s ezt kevés művész feleségről mondhatjuk el”.

Egy törékeny asszony itt vázolt rendíthetetlen ere- je bontakozik ki előttünk Vitéz Ferenc kötetében. Az esztéta ismét alapos, időt és kutatómunkát

nem sajnálva mélyedt bele egy asszonyi sors felidé- zésébe: Bakó Endre, Béneyi József, Bíró Katalin, Bógel József, Koczogh Ákos, Nagy László János, Rockenbauer Zoltán, Sz. Kürti Katalin, Tóth Ervin, Ujváry Zoltán, Végvári Lajos, Vidos István műveit felhasználva írt hiánypótló alkotást.

Vitéz Ferenc Holló Lászlóról, személyéről és művé- szetéről íródott eddigi kötetei (mint amilyen a *Szent Antal megkísértése* c. életregény (2002), *Holló László művészete. Élet és mű az életmű-képek tükrében* (2012) után most sajátos beleérzéssel és együttérzéssel, ám mégis tárgyilagosan ír egy nőről, aki közvetlenül és közvetve is számos férfitársat meghatározott – hisz Hollónak az Olgáról készített képei sok alkotót megihlettek, sok művésznak megadatott, hogy a portréfestészet művészetének csodáját megismer- hessék általa. Maksa Olga személyisége és szerepe sugallta azokat a költeményeket is, melyeket a kötet szintén csokorba szedett: Gencsó Hrisztov, Tar Károly, Erdei Sándor, illetve Vitéz Ferenc verseit is tartalmazza a kismonográfia.

Vitéz Ferenc tehát egy olyan asszony portréját „fes- tette” meg, aki nemcsak a művész életében, hanem annak halála után is méltó társa maradt Holló Lászlónak. Maksa Olga ma is élő emlékezete az alkotó- nak, a hagyatéka, a tárgyi és eszmei örökség gondos ügyelője. 1976. augusztus 18-án hagyta el őt Holló testben, ám lélekben sohasem búcsúztak el...

(*Törékeny asszony ezer alakban. Holló László műzsája: Maksa Olga*. A kötet tervezője: Timár Tamás, TT Play; Kapitális Nyomda; Ethnica Kiadás, Debrecen, 2014)

SZÉP A GOND

Részlet a „Szent Antal megkísértése” című Holló László-életregényből

Vitéz Ferenc

A gazda borral kínálta Hollót, amikor megérkeztek Resicabányára. Az állatvásáron kéredezkedett fel a festő a szekérre, s útközben arról beszéltek, vajon milyen lesz a termés. Háború volt, de a termőföld békéjét meg kell őrizni minden időben.

A két csikóért kevesebbet kapott Jónás gazda, mint amennyire számított. Azt kalkulálgatta, hogy mennyi liszt, hány öl fa telik belőle, hány malacot tud felnevelni. Gondban volt – s mint kíméletes belenyugvással morogta a bakon: nem másként, mint egész életében.

Hétvége volt, Holló úgy gondolta, hogy a tanítás után – ami most is ugyanúgy fárasztotta, mint korábban Debrecenben vagy Podolinban, mert hiába, apjával ellentétben, ő nem tanításra született – szombaton vízparti tájat fog festeni, hiszen a Temes partja is rejteget másutt sehol nem látható szépségeket.

Tudta, hogy a víz egyben az időt is jelenti, mégis abban reménykedett, hogy a víz és a part festése közben megszűnik az idő. Hogy nincsen emlékezet, hogy testét és gondolatait feledve merülhet bele az őszi vízpára szürkés rózsaszínbé átolvadó, egyszerre hűvös és langyos kékjébe, a vízre hajló, szél suhogtatta, arany színt játszó, elhalni készülő lombok képezte labirintusban pedig akár csukott szemmel is festhet: engedheti, hogy magukkal vigyék a habok, hogy rácsodálkozzanak ecsetjére az útra kelő madarak, hogy kiüressítse lelkét a pillanatoknak.

De nem ment a festés. Igaz, hogy mindig szüksége volt némi, látszólag tétlen, mozdulatlan időre, hogy megszülessen az első gesztus, miután magában már felépítette az egész képet, de azon a vénasszonyok nyarát lassúdan hömpölygötető október eleji délutánon rá kellett jönnie, hogy nem állt össze benne semmi kép. Hogy itt áldogálhatna a parton napnyugtáig, a félresikerült vázlatok is csak tehetetlenségére és mulasztásaira emlékeztetnék. Ő pedig éppen a múlt elől menekült volna a Temes partjára, hogy tiszta levegőt harapjon, és közben a festék szaga ébreszse föl benne az ősmadárként szárnyait próbálgató lelket.

Nem volt kedve visszamenni a karánsebesi iskola tanári lakására sem, inkább úgy döntött, hogy Resicabánya felé indul. Összepakolta kellékeit a szabadtéri munkához, kiszámolta, hogy jó tempóban azt a huszonöt kilométert négy óra alatt is meg tudja tenni. Javában tart még a késő délután, mire a városba ér – szállást is kereshet magának, és bár még soha nem járt arra eddig, biztos volt benne, hogy kedves befogadóra talál.

Rákanyarodott a Resicára vezető útra, s húsz perc sem telt bele, Jónás gazda megállt előtte úgy ötven méterre a szekérről. Bevárta a festőt, akit azért vett fel – mint ahogy már a bakról magyarázta –, mert látszott rajta, hogy igazan csak cipekedik.

– Nem nehéz – mondta Holló. – Az a nehéz, ami miatt cipelem a táskát, az állványt. Meg ezt a kis ládát – biccentett oldalvást fejével –, amiben a festék, az ecset van. De ha ez nem lenne, akkor biztosan összeroppannék a sok nehézség alatt.

Jónás gazda nem értette pontosan, mit akar mondani a festő e talányos szavakkal. Számolgatott magában, s ő nem a miéltre, hanem éppen a hogyan továbbra volt kíváncsi. Meg is kérdezte, hogy szomorú-e az úr. Bevallotta, hogy ez a beszéd arról, mi nehéz és mi nem, számára kissé ismeretlen, de úgy sejtí, semmi mást nem jelenthet, csak a szomorúságot.

– Hogy szomorú vagyok-e? – gondolkodott el a festő. – Most talán igen. Nem tudom, hogy mit tegyek. Hogy mi lenne a jó. Meg akartam festeni a vizet, a Temest. De nem is azt akartam, hanem csak örülni egy kicsit a víznek. Nem sikerült.

– Miért nem fürdött meg benne az úr?

– Eszembe sem jutott. Nem azért, mert hideg lett volna a víz. Nem az érintésére, hanem a gondolatára lettem volna most kíváncsi. Resicán majd festek. Hátha nem is a víz kell nekem.

– Inkább a bor? – kacintott kajánul a gazda, választ azonban nem várt, belekezdett mondókájába, melyben csodálatosan összekapcsolta a bort és a festést. – Én egyszer már találkoztam egy festővel. Az mindig ivott. És mivel mindig ivott, minduntalan arról beszélt, hogy milyennek látja az asszonyokat meg a fákat, de soha nem festett semmit. Csak egyszer. Csinált az utcáról egy képet. Ott hagyta a fogadóban. Most is ott van, meg lehet nézni. Én nem tudnám megmondani, hogy tényleg azt az utcát látni-e, de az öreg Gárdony ott van rajta. Őt felismerem a nagy bajszáról. A bajsza is úgy áll, mint aki megivott vagy két liter bort.

– Gárdony is ivott? – kérdezte elmélázva Holló.

Hogyne, ivott Gárdony is, de nem azért állt a bajusza úgy. A festő hibája, az nem volt józan. Azért lett olyan az öreg bajza. – Van, akinek segít, ha bódítja magát.

– Én azt elhiszem. Csak hogy bóduljon el munka után az ember. Ha már kiérdemelte.

A nap még erősen izzasztott, noha ilyenkor már gyengélkedni szokott. Holló levette a kalapját, végigsimította haját, világoskék kendőjével a homlokát megtörölte. Oldalról nézte aztán Jónás gazdát, akinek egyelőre nem volt több mondanivalója a festőkről.

Az öregem is kalap volt, és Holló azon csodálkozott, hogy az állig gombolt vastag vászoningben, a fényesre kopott zakóban, ami alá egy lajbit is húzott, nincsen melege, még veríték cseppje sem látszott rajta, pedig az idő beillett volna júniusinak is.

Jónás bácsi feje sárgászörszre cserződött az időtől, a festő udvarias, mégis az emberzsákmány ígéretétől felajzott, vizslató tekintete megállapodott a kezén, ami a gyeplőt tartotta. A kéz egyszerre volt kemény, munkától edzett, és volt benne valami puhán és méltóságteljesen asszonyi is.

Holló arra gondolt, hogy nem a várost, hanem az öreget kellene megfesteni. Sokkal izgalmasabb az arca, mint az ismeretlen házaknak, tereknek. De Jónás bácsi, mintha érezte volna a festő gondolatát, megelőzte a kérését:

– Azt mondta az úr, hogy festeni akart. Gondolom, nem csak úgy, hogy töltse az időt. De a festésből lehet-e élni?

– Tanár vagyok. Karánsebesre osztottak be. A tanári fizetésemből élek – sorolta kelletlenül Holló. Mindjárt megérkeznek, s magáról még nem nagyon beszélt. Két óra is eltelt, hogy felszállt a szekérre, de az öreg még azt sem kérdezte, hogy hívják, mit csinál. – Holló Lászlónak hívnak – mondta aztán félszegen, mintha elnézést kérne, hiszen már jóval előtte meg kellett volna ejtenie a bemutatkozást.

– Én meg a Jónás Cséza vagyok. Mert amúgy Gézának kereszteltek, de gyerekként mindig hintóra, csészára vágytam szekér helyett. Ezért neveztek így a többiek. Mondanak Csibának is, régóta már, mert pipázok. Ajánlom az úrnak is a pipát.

– Szoktam próbálni – mondta Holló, és megtapogatta zsebében a dohányzacskót.

– Na de – morrantotta hirtelen az öreg Jónás bácsi, miután néhány pillanatig a zsebében kaparászott s közben meg is tömte a pipáját –, azt kérdezném, hogy engem le tudna-e festeni?

– Ha van ideje megülni a széken, akkor miért ne tudnám? – válaszolta Holló.

– Mert szeretném látni, hogy milyen vagyok úgy istenigazából!

– Szép lesz és nehéz.

– Hogy nehéz, azt elhiszem, ha maga mondja, én nem értek az ilyesféle mesterségekhez, de az a fene baj, hogy engem már nem mond senki szépnek – kuncogott. – Elmult már az idő, amikor úgy néztek rám a lányok, hogy na!

– A munka lesz szép. Mert a maga élete biztosan nehéz volt. Látom az arcán, hogy az volt. És bizony, csak abból érdemes szépet csinálni, ami nehéz volt – vonta le a festő a bölcs tanulságot. – De azt kérdezném, hogy mitől szereti az életet, amikor az olyan nehéz?

– Maga mondta, fiatalúr. Mitől másért, mert hogy nehéz az?! Háború dúl, senkinek sem könnyű. Két fiam már odavesztett, csak az unokák maradtak utánuk, három. A kitarthat szép. Az, hogy bármi történik, csinálni kell. Emelt fővel, máskor lehorgasztva. Hogy aztán megint felemelhessek, és bele tudjunk nézni a Jóisten szemébe.

Holló közben elővette táskájából a rajzfüzetet, egészen a bak oldalába húzódva figyelte Jónás bácsit, s mire az első házakhoz érkeztek, készen volt a rajz, az első vázlat az öregről. Hollót még az sem zavarta, hogy himbálja a szekér, kezében is meg-megdöcögтетik az irónt az országút gödreit.

– Csináljon rá színeket is! – vetett egy pillantást oldalra az öreg. – Az a festő mindent beszínezett az utcán.

– Majd, ha megállunk. Készítek újat, de ahhoz elő kell vennem a többi szerszámokat.

Jónás bácsi aztán odaállított egy butella bort Holló mellé a kerti asztalra –

hiába mondta a festő mosolyogva, hogy neki ez sok lesz, elég a borból egy pohárral is, nem akarja csalén rajzolni a bajszot, mint az a másik –, maga pedig, miután ellátta a jószágokat, a festő kérésére megült egy tölgyfából készült széken.

– Most csak a vázlata lesz meg – mondta Holló –, holnap majd folytatnám, ha sütné a nap.

– Miért ne sütné – kérdezte Jónás bácsi felesége, és frissen sült pogácsát rakott eléjük. – Látni kellett volna, milyen telten és egészségesen ment le a fák mögé. Olyan volt... Milyen is? – gondolkodott egy pillanatra a hasonlaton, majd megtalálta a szavakat. – Olyan, mint a viselős asszony dereka.

– Vagy mint a húsos menyecskéé – kacsintott pajkosan az öreg.

– Menjen már, maga mindig csak a lányokra gondol még most is! – korholta a férjét, majd ismét a vendég felé fordult. – Ugyanígy fog ébredni is, higgye el, Laticám!

– Na, elhiszem – mosolygott az asszonyra a festő. Összepakolt, felállt az asztal mellől, és azt mondta: – Most már magamnak is szállás után kellene nézнем, lassan besötétedik.

– Ugyan már, fiam – háborodott föl Jónás bácsi. – Van itt szállás. Itt, a házban. Meg bor is van a pincében, a tavalyiból, mert még csak most lett szüretelve, a héten.

Ott maradt hát, s vasárnap folytatta Holló a festést a délelőtti őszi napsütésben. Óvatos volt előző este, nem ivott túl sokat, bár a butéliát, köszönhetően a gazda véget nem érő, mesélős kedvének, még egyszer meg kellett tölteni. Inkább csak hallgatta a történeteket, hogyan nőtt férfitvá a fiatal Jónás Géza, és hogyan lettek a gyermeki kalandozásokból, a kisebb-nagyobb csínytevésekből később asszonyért való büszke versengések, néha még verekedések is.

A felesége pedig nem tévedett, állapította meg, most talán még nagyobb az ereje a napnak, mint előtte. Ahogy festett, mintha Lajos nagybátyját idézve köszöntek volna vissza rá a ráncok, az arc vonalai. Lajos a függetlenségért, a békéért él, gondolta. És Csiba bácsi? (Így gondolt rá, mert ez a név jobban tetszett neki a Csézánál. Egy pipát is kapott előző este az öregtől. Igazibb ez a név, játékos és komoly.) Csiba bácsi ugyancsak a békét akarja. – Ekként próbálta megfejtteni szállásadója jellemét, belemerengve a hirtelen hűlő esti sötétbe.

És ezt a szomorú, gyötrelmes életű békét festette rá az öreg Jónás arcára, ahogy a szék karfáján megtámasztja gondtól nehezült és paraszti bölcsességtől megszüpült fejét.

Mert szép a gond, nyugtázta Holló, a kész festményt még egyszer átmustrálva, amit alá is írt. Az ebéd után, mielőtt a szomszéd Karánsebes felé induló szekereére ült volna, akivel már reggel megállapodtak, hogy elviszi őt, a képet otthagya vendéglátóinak.

– Isten áldja magukat! – sóhajtott. Ezt a szép gondot kellene magával vinnie, a kitartó életet. Vajon ha belenézne a Temes vizébe, fölfedezné-e Jónás gazda hitét a saját arcán?

Találkozás a Varázslóval

(Részletek Vitéz Ferenc „Szent Antal megkísértése” című Holló László-életregényéből)

– Téged hogy hívnak? – pördült a festő elé egy rövidre vágott, fekete hajú kislány, amikor Holló éppen egy virágzó körtefával szemben készült felállítani a festőállványát.

A kislány lehetett úgy kilenc éves, de talán még annyi sem, csak Holló a szeméi miatt gondolta őt éppen ennyi idősnek. Mélyen ülő, nagy barna szeméi szomorúak voltak, de volt bennük valamilyen csitrisen pajkos furfang, ami a természetes titokkeresés őszinte csodálkozásával társult.

– Laci bácsi vagyok – mondta morogva Holló, aki nem szerette, ha már a munkához való készülődés közben is megzavarják, de a gyerekeket nem volt szokása elküldeni maga mellől. Ennek a lánynak is azt mondta, hogy ha már itt van, segíthet neki, megfoghatja a vásznat, amíg jó helyet talál az állványnak.

– Neked van neved? Mi a neved? – kérdezte az egyik lábat igazgatva, azt is jelezve, hogy ha már megszólította a kislány, míg az előkészületekkel bíbelődik, nincs ellenére, hogy beszélgessen vele. – Én Olgi vagyok. Maksa Olgi.

– És mi járatban vagy itt, a kertemben? Nem szoktalak látni a többi gyerekekkel errefelé.

– Mi még csak most jöttünk Debrecenbe. Arról – s mutatott volna is messzire, a kapun, az utcán, a városon túl, Szatmár megye felé, csak hirtelen nem tudta, merre kell néznie, mert a kertben mindenütt szépség volt, virágzó gyümölcsfák voltak, a lombok és virágok eltakarták a kilátást a külvilág felé. – Olyan ez, mint egy nagy virágerdő – mondta.

– És nem félsz, hogy eltévedsz ebben az erdőben?

– Én soha nem félek – válaszolta büszkén, kihúzva magát.

[...] – Adjad hát ide azt a vásznat! – szólt oda Holló a kislánynak, aki a kezében tartotta a már előre lealapozott kelléket, de meg sem mozdult, hanem a festékdobozt bámulta melán. – Add ide, ami a kezedbe van!

Olgi átnyújtotta, száján csúfolódó fintor, félrehajtotta fejét, s mikor Holló már fel erősítette a vakramára, jobb kezét a csipőjére tette s így szólt:

– Tudom ám, hogy ezt hívják vászonnak.

– Na, jó, ha tudod, akkor máskor is segíthetsz. De most menj az édesanyádhoz. Biztosan aggódik, hogy elcsavarogtál. Menj – nyomott egy barackot a lány fejére, aztán incselkedve meg is paskolta szálkás haját.

– Nem szeretem, ha barackot kapok – fordult vissza Olgi, és apró lábacskaival dobantott is egyet a homokban. – A lepkéket jobban szeretem – s már szökdecélt is az egyik pille után a sűrű bokrokat kerülgetve.

Holló hozzákézdett a munkához. Élénk színű, virágba borult fát festett, tobzódt a fény és a szépség, az öröm szivárványos lélegzetű volt a képen. A virágzó

fa volt maga az élet, a méhekkal hazáig táncoltatott édes íz, és a festő minden boldog sóhaja benne volt a virágokban.

S benne volt négyévnyi csönd szomorúsága és dühe. Nem járt el az adysok művészeti szakosztályának összejövetelire, Dadán most még több időt töltött, több festményt készített a szomszédban lakó Tisza nénről, az öreg, fehér kontyos, megtörttségében is méltósággal és bájjal teli asszonyról. Valóságos paraszt fejedelmasszony az öreg hölgy.

Önarcképet is készített, évente többet, kalapban, magas nyakú zubbonyban, zárt formákkal, zárt tartással és gesztussal, tekintettel, zárt öltözékekkel, visszhangtalan zöldekre egyszerűsített színvilággal társítva az önként vállalt zártságot, amiről az önarcképekben is vallani akart.

– Te varázsló vagy? – halotta a hangot maga mögül, amikor már vagy tíz perce nézte az elkészült festményt. Aztán a fát, megint a festményt és megint a fát, a kép virágai vibráltak a szeme előtt, majd becsukta a szemét, bőrével hallgatta a napot. S ugyanazt a boldogságot érezte, mint amit a körtevirágok időről és világról mit sem tudó, pillanatnyi, mégis örök, megismételhetetlen, de hosszan tartó boldogságának gondolt.

Háttra nézett, látta a kislányt, Olgit, aki ott guggolt oldalt, s nagy barna szemeit a vászonra meresztette.

– Hát még nem mentél el?

– De igen, csak visszajöttem. Édesanyám még mindig beszélget, meg kíváncsi voltam rá, hogy tényleg varázsló vagy-e. – Még nem gondoltam arra, hogy varázsló lennék.

– Pedig te az vagy.

– Hát, ha te mondod...

– Ez a te fád sokkal szebb, mint ami ott van előtted. Erre is rászállnak majd a méhek?

– A méhek az igazi virágokat szeretik.

– De ezek is igazi virágok – pattant fel a lány a fűből, odaszaladt a festményhez, és az ujjával belekapott a még ragadós festékbe. – Jujj! – mondta, megérezve az anyag húsát: a kékes cirkájú fehér folt ottmaradt az ujján.

– Látod, most összekentem magad – mondta megbocsátón Holló, aki maga is meglepődött e végtelen nyugalmán, hiszen máskor senkinek nem tűrte volna el, még a gyerekeknek sem, hogy belepiszkáljon a képbe.

– Ne haragudj, nem akartam elrontani a varázsolást.

– Nem is rontottad el. Így még jobb lett – dörmögte kedvesen, de azért az ecsettel igazított kicsit a felületen.

– Az a varázspálcád? – kérdezte őszinte ámulattal Olgi, aki a kezével egy araszoló bogarat hessegetett el a térdéről, így már a lába is festékes lett.

– Igen, ez az én varázspálcám – nyugodott bele Holló, hogy most a varázsló szerepét kell játszani. – És ha rossz lesz, téged is elvarázsollak.

– Hiszi a piszi! Engem úgysem tudsz úgy lefesteni, mint az a virágos fát.

– Hogyhogy nem tudlak?! Egy varázsló mindent tud. Azért van pálcája, hogy az segítsen neki.

– De rajtam nincsen hatalma semmilyen varázspálcának, meg semmilyen varázsigének sincsen, hogy ha én nem akarom.

– Én is megmutattam a képemet, most te következel. Áruld el nekem, hogyan csinálsz, hogy nem fog rajtad a bűbáj.

– Van egy titkom, de azt úgysem fogom elmondani – kacagott Olgi, és nevetve, dúdolván szaladt a kertből vissza, a ház felé.

Hollónak egész délután s még este is jó kedve maradt a kislánykacajtól. Bevitte a képet a műterembe. Úgy állította, hogy reggel majd arra essen a fény, s ő jól lássa, amikor felébred, hogy mit varázsolat előző nap a kertben.

Hány színe van a földnek?

– Láttam ám azokat a képeket is, amiket magadról festettél.

– Szóval kilested a titkaimat?

– Nem lestem ki, ott voltak a házban. Akkor láttam, amikor bent voltam az édesanyámmal. [...] Te tudnál varázsolni nekünk egy házat?

– Házat nem. Abból csak olyat tudok, amit látok előtte magam is.

– Nekem biztosan sikerülne, mert én, ha becsukom a szemem, már járkálok is a tágas szobákban. Olyanban szeretnék lakni, mint amilyen a tietek.

Holló nem szólt, kissé összeszorította mellkasát a gyermek őszintesége és ártatlansága. Alig tudott levegőt venni hirtelen.

– Te miért dugdosod a képeket, amin rajta vagy? – eszméltette fel ismét a festőt az újabb kérdés. Meg kell hagyni, furcsákat mond ez a kislány...

– Nem dugdosom. Most mondtad: mindenki láthatja, aki bemegy a házba.

– De dugdosod! És azt is tudom, hogy miért. Mert olyan csúnya vagy rajtuk. Ha én is olyan varázsló lennék, mint te, akkor biztosan nem ilyen csúnyának és szomorúnak rajzolnám le magamat.

Holló kezében megállt az ecset. Meg akarta kérdezni, hogy mi az, ami szomorúnak mutatja őt a képeken, hogy ezek szerint, aki szomorú, az egyben már csúnya is-e, de a kislány már nem volt ott.

Olgiék a szüleivel Kölcseről jöttek Debrecenbe 1936-ban. Olgi is ott született, ott gyerekeskedett. Hollóéktól vettek ki lakást. Három évig laktak ott, majd vettek egy kis házat a Faiskola utcában. Kapcsolatuk később is fennmaradt. Olgit többször ültette modellnek, de nem akart egy helyben maradni. Ilyenkor hol a festő magyarázott neki a föld és a természet szépségeiről, hol a kislányt kérte, mesélje el, milyen volt a nagyapja tanyáján.

Egyszer Holló már vagy fél órája ült egy helyben a vászon előtt, de nem festett, hanem hosszan nézte a földet. Olgi odaállt mögéje, aztán mellé guggolt, s a festő lendületes gesztusait utánozva elkezdett rajzolgatni az előző nap megázott, így „rajzasztalnak” is alkalmas, nedves homokban.

– Milyen színű a föld? – kérdezte, amikor teljesen átláthatatlan lett a sok ákombákom, de a vonalak mögül igen izgalmas faktúra rajzolódott ki.

– Zöld – vágta rá Olgi.

– Hogyhogy zöld? Azt hittem, azt fogod mondani, hogy barna. Mindenki ezt mondaná, ha megkérdezik.

– Tudom, hogy barna, csak nem akartam neked csalódást okozni. Arra gondoltam, hogy te biztosan másilyennek képzeld el a színt.

– Honnan veszed, hogy másilyennek képzem?

– Mert még nem láttam olyan vászont, olyat, amit te festettél, hogy csak barna lett volna a föld. Meg amúgy sem barna – gondolkozott el –, inkább sárga és fekete.

– Biztosan láttad már a szántóföldeket is, megfigyelted, ahogy a rögöket kifordítja az eke.

– Hát, láttam – válaszolta –, csak abban nem vagyok biztos, hogy megfigyelttem-e a rögöket. Sokkal jobban szerettem a virágokat és a lepkéket.

– Itt azt mondják a jóféle földekre, hogy fekete. De nem az. Nem is sárga és nem is barna. Igazad van, mert zöld színe is lehet a földnek. Zöld, rózsaszínű, lila és piros. Olyan, mint amikor megérik a meggy, vagy amikor felkel a nap, és csak azok látják ezt a csodát, akik elég korán kelnek, hogy induljanak dolgozni a mezőkre. Ők viszik magukkal ezeket a színeket a szántó rögjei közé.

– A nagypapám is mindig korán kelt.

– Azt mondtad, hogy tanyán él. Meg hogy szeretsz ott lenni. Biztosan sokat jártál vele a tanyán.

– Igen, nagyon szeretek. Jól lehet futkározni és a kutyákkal játszani. Egyszer eltévedtem, mert nagyon messzire mentem el. Már éppen sírni akartam, amikor megláttam Csutakot. (...) Mondtam neki, hogy jó lenne haza menni, és Csutak mutatta az utat. Te tudtad, hogy a kutyák nem szoktak eltévedni? – Nekem is volt kutyám kis koromban.

– Miért, te is voltál kicsi?

– Persze. Mindenki úgy kezdi. Még nálam is kisebb voltam, és látod, hogy milyen nagyra nőttem?

– Csak télen nem szeretem.

– Mit? A kutyát?

– Dehogysis! – nézett fel haragosan Olgi a festőre. – A tanyára nem nagy kedvvel mentem.

– Hideg van télen? Miért nem öltözöl fel jól?

– Nem tudok annyi ruhát magamra venni, hogy ne fázzak. Csak a nagyapa bundájában nem fáztam soha. Egyszer úgy vitt el a szekéren, hogy teljesen bebugyolált a bundájába. Csak az orrom látszott ki, de utána már az sem, mert elbújtam benne teljesen. Elaludtam, de felébredtem, mert fázott az orrom is. A bárány bundájából volt.

– Micsoda? Az orrod? – viccelődött Holló. Volt benne gyakorlata, hogy tudja mókásan kiforgatni a gyerek szavait, hogy az szinte el is felejtí, mit mondott előtte. Szívesen ugratta a tiszadadai, a tócskerti gyerekeket is, amikor melléje csapódtak. Olginál is bejöttek a trükkök, de a kislányban emberére talált. Ritka volt az alkalom, hogy ne tudott volna megválaszolni.

– Nem az orrom! Hogy tudsz ilyen butát kérdezni? Hát a nagyapa bundája volt bundából... Látod, teljesen összezavarsz. A bunda volt bárányból... De nehogy megint barackot adj – húzódtott félre, amikor látta, hogy Holló nagy tenyere kedvesen a feje felé emelkedik. – Inkább fess virágokat. Azok soha nem csúnyák.

– Még mindig csúnyának tartod a képeket, amiket magamról festettem?

– Nem... Csak nem szeretem, amikor nem mosolyogsz. Tudod, a szomorú varázslók könnyen elfelejthetik a varázsolást. Hiába van pálcájuk.

ECSETVONÁSAIT A SZÍVE VEZETTE

Beszélgetés Holló Lászlóról
dr. Ujváry Zoltán professor emeritusszal

Harmati Edina

A 20. századi magyar képzőművészet egyik legeredetibb, legmagyarabb és egyszersmind leeurópaibb alkotója” – írja dr. Ujváry Zoltán néprajztudós, professor emeritus, Holló László szellemi örökségének legfőbb gondozója a Munkácsy- és Kossuth-díjas festőművészről a „Festő élsz ekképpen...” című, az alkotó születésének 125. évfordulójára megjelent kiadvány köszöntőjében.

{Ujváry professzort 2012-ben, Debrecen város napja – április 11.– alkalmán kimagasló értékű oktatói, kutatói, vezetői és közéleti munkássága elismeréseként Pro Urbedíjjal tüntették ki. Akkor készült az alábbi beszélgetés, a Debreceni Főnix c. református ifjúsági lap és a Lícium Médiaportál (Lícium.hu) számára. Az interjút változatlan aktualitása okán közöljük itt újra. – A szerk.}

Hogyan kezdődött ismeretsége Holló László művészetével, valamint személyével?

Amikor egyetemi hallgatóként Debrecenbe érkeztem, az ötvenes évektől kezdve rendszeresen eljártam tárlatokra, természetesen nemcsak Holló László, hanem más művész kiállításaira is. Megismerkedtem Holló László festményeivel, és az ő neves személyével is. Hál' istennek, voltak olyan barátaim, akik bemutatnak neki, és lehetőséget teremtettek arra, hogy ellátogathassak a műtermébe. Ez az esemény volt kezdetre kapcsolatunknak. Nyilvánvalóan lassan, fokozatosan alakult egyre szorosabbá a kapcsolatunk, évek alatt mélyült el a barátságunk.

Mi az, ami a festőművészetben a leginspirálóbb volt professzor úr számára? Hogyan vált barátságuk egyre erősebbé?

Mindketten gömőri származásúak vagyunk, így a közös táji gyökerek is összefűztek bennünket. De ami a legfontosabb: összekapcsolt minket a parasztság és a magyarság élete, múltja, történelme. Holló László mint művész, én pedig mint néprajzkutató viseltem szívemen a parasztság és a magyar emberek sorsát. Művészetében, alkotásaiban a magyarság fontos történései mind-mind fellelhetők, művei összekapcsolódnak a történelemmel. Történelmi, irodalmi, zenei egyéniségeket, személyiségeket megörökített festményein – Szent Istvánt, Koppányt, Petőfi Sándort és Bartók Bélát –, s az egyház és a pogány világ ütközése szintén alkotásainak témája volt. Nagyon fontos volt számára Krisztus, a hozzá kapcsolódó jelképek megörökítése, említhetem például a *Krisztus feltámadása* c. festményét.

A művész halála után hagyatékának, örökségének legfőbb gondozójává vált.

Érzelmileg teljesen azonosultam vele és művészetével. Nagyon boldog voltam, hogy az ő közelségében élhettem, és hogy élete végéig mellette lehettem. Nem is beszélve arról: engem oly' szeretettel fogadott, hogy unokájának nevezett, úgymond unokájává fogadott. Számos alkotása, grafikája, festménye hátlapjára odairta: „Zolikának, unokámnak szeretettel. Laci bácsi.” Mind a mai napig fontosnak, sőt természetesnek tartom, hogy emlékéit, kultuszát ápoljam. Nemcsak amiatt, mert unokájának tartott, hanem azért is, mert óriási művésze, meghatározó alakja volt a 20. századnak. Bár a Rákosi-rendszer, az új politikai korszak úgymond kiközösítette a művészeti életből, soha nem készített sztálinistákról alkotásokat. Nem alkudott meg sohasem: ez mutatja emberi nagyságát.

A bibliai, történelmi, alföldi témájú festmények, valamint grafikáké őrzi Holló kéze gyét. Melyeket nevezhetjük mégis a legjelentősebbeknek?

A magyar parasztság életét mindig a szíven hordozta. Nemcsak annak okán, mert jellegzetesen magyar vidékről, Kiskunfélegyházáról érkezett, hanem amiatt is, mert átérzte a parasztság, a szegény emberek – élete során tapasztalt – nehézségeit, gyötrelmeit, s ábrázolta képein e népréteg életét és kultúráját. Alkotásait áttekintve pontosan fel- és megismerhető a magyar paraszti élet, múltunk különböző korszakaiban. Gondoljunk például a *Lucernakaszálás idején* (1928) vagy a *Kaszáló parasztlak* (1957) c. festményére – e képek nem egyszerűen ábrázolnak egy-egy jelene: mindegyik magában rejti a parasztság korabeli nehézségeinek, életének mozzanatait, egyszersmind ezek üzenetét, a paraszt emberek sorsát. Alkotásaiban a Biblia és a mitológia éppúgy jelen van, mint a magyar történelmi múlt, a művész egyes alkotói korszakainak magyar jelene; a magyar haza.

Sajtónyelvőr

Pasiznak, csajoznak – éjjel-nappal

„Te tudod mi az a 20 mondat amit egy pasi sose mondjon egy csajnak?” Hemzseg a helyesírási, nyelvhelyességi hibáktól e médiamondat: két helyütt hiányzik a vessző, az *ami* helyett stílusosabb az *amely* (a vonatkozó névmás előtt főnév áll), s e két ködszürke divatszó, a *pasi* és a *csaj* helyett tartalmasabb, pontosabb szavakat várnánk. Az idézett kérdésből nemzedékeknek. S mivel megszólítva érezhetik magukat idősebbek is, ekképp hangozhatna korrekt tartalmi és nyelvi formában e kérdés: Te tudod, melyik az a 20 mondat, amelyeket egy *férfi* (*férfit, férfitember, úr* stb.) sose mondjon egy *nőnek* (*hölgynek, nőszemélynek, fehérlőnőnek* stb.)? Ha a tegező hangvétel okán a beszélő szűkíteni kívánja a kérdést fiatal(abb) generáció(k)ra, élhet a *fiú, fiatalember, legény, srác, fickó* és más, illetve a *lány, leányzó, fruska, menyecske, fiatalasszony* stb. szavak bármelyikével, a megszólítandó csoportok(tól) függően.

Nemcsak divatszó, a szleng szava is mindkettő! Benne vannak a szlengszótárakban. A *csaj* 'lány, nő', a *pasi* 'férfi' jelentésben. A *szleng* pedig – mint a Magyar értelmező kéziszótár definiálja – „választékos(abb) vagy hivatalos beszédhelyzetben nem használt elemekből álló, bizalmas nyelvhasználat, nyelvváltozat”. A Tolcsvai Nagy Gábor-féle Idegen szavak szótára „spontán beszédben használatos, bizalmas stílusú szavakból és kifejezésekből összeálló városi nyelvváltozat”-ként határozza meg, sőt azonosítja az argóval, ennek második jelentését ugyanis így adja meg: „bizalmas, néha durva stílusú városi nyelvváltozat, szleng”.

Semmiképp sem az igényes, választékos, a művelt köznyelv szavai tehát ezek! Az említett értelmező szótár szerint lekcisinylő szóhasználat a *pasas* ('ember, férfi'), amelyből a *pasi* szó származik. A Népszótár (a *nepszotar.com* oldal) összeállításában a *pasi* szó mint „a *csaj* párja” szerepel. A *csaj* pedig durva kifejezés, a Nyelvművelő kéziszótár szerint – „az ifjúsági nyelvben és a bizalmas-vulgáris beszélt nyelvben is széles körben elterjedt” argószo. Mindkét szó meghatározásában jelzik tehát a szótárak: a bizalmas nyelvhasználatba valók.

Hiba, de elnézhető, hogy a tinédzserek a saját közegükben e két kifejezést használják bármilyen életkorú hím-, illetve nőnemű személyre. De hogy a nyelvi kapuőri szerepet is betölteni hivatott média miért reked meg oly gyakran a serdülők egymás közötti beszédének sivár szókézlete, illetve a szleng nyelvi szintjén? Pedig színimák sora áll rendelkezésére a különféle életkorú, foglalkozású stb. hím- és nőnemű személyek jelölésére.

„A *pasi* előadása tetszett, nagyon interaktív volt és vicces” – hangzik egy vélemény a neten. A szellemi teljesítményt értékeli a beszélő, megjelölhette volna inkább az előadó titulását, pl.: *tanár, tudós, művész, világhíró*. „Öt *pasiról* ötten” – olvasom egy internetes magazinban, címként. S olyan „*pasik*”-ról van szó, mint *II. Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos, Horthy Miklós*... Ez a téves, rendkívül fals, faragatlan szóhasználat is kiált a színimáért...

Példaértékű cselekedetre utalva szintén kerülendő a *pasi* szó. „Az öregek meséltek róla, egy *pasi*, aki állatokat mentett.” Pontosabb itt például az *állatbarát, állatszerető úr, a jólelkű, segítőkész férfi* stb. Az előadóművészek „szinonimájaként”, művész voltak, tevékenységükre vonatkoztatva szintén nyers, lapos kifejezés ez: „a Depeche Mode legismertebb számát nyomja egyedül egy *pasi*. Énekel, bekapcsolja a dobgépet, és orgonál”. Udvariasabb: játssza egyedül egy *zenész*. A „népzenész *csajok*”, a „néptáncos *csaj*” szó szerkezetek is a henyé és bárdolatlan beszéd jelei. Szabatosabb, udvariasabb így: népzenész *lányok*, néptáncos *nő*.

„Mutass már nekem egy olyan *pasit*, aki nem rémül meg egy határozott, céltudatos, okos nő láttán!” Ha a beszélő a nőnemre köznyelvi szóval utal, ízetlen a másik nemet szleng-szinonimával illetni. Tehát: Mutass már nekem egy olyan *férfit*, aki...

Az ünnepi, szakrális eseményeket emlegetve disszonáns a *pasi* megjelölés: a színésznő „mégis hozzámegy a *pasijához*”. Völegényt e szóval illetni? Ízléstelen beszéd. Az amerikai színész „*elveszi a csaját*”; a napokban „kéri feleségül az énekesnőt tethős vállalkozó *pasija*” – olvasom a médiában. A *csaja* kifejezés menyasszonyra alkalmazva: tapintatlan, ordináré. (A hölgy egyébként azóta a színész felesége, gyermeke anyja...) Ami a másik citált közlést illeti: mivel a feleségül kérés feltételezi a *völegény* státuszt, illő lett volna például e szót használni.

Saját igény szintjét is jelzi, aki folyton a szóban forgó szavakkal él. Mint az alábbi mondat közlője: „Hiába, ő az ideális *pasi* nekem.”

Hiába, az is üzen valamit, ha valaki a *férfit, partner, szerelmi társ, kedves, jövőbeli* helyett megelégszik egy *pasival*...

Arany Lajos

STÁDIUM

Társadalmi és Kulturális Hírlap

FŐSZERKESZTŐ:
Pozsgay Imre

KIADJA:
Editio Librorum Kft., Százhalombatta

FELELŐS KIADÓ:
az Editio Librorum Kft. ügyvezetője

FELELŐS SZERKESZTŐ:
Fazekas István

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:
Arany Lajos (anyanyelvi lektor)
Bertha Zoltán (esszé),
Bordás Mária (tanulmány),
Czifrik Katalin (közéleti hírek),
Deák Mór (szépirodalom),
Szigetvári József (kulturális hírek)
Szabó István (weboldal szerkesztő)
Terjeszti a Lapker Zrt.

ELŐFIZETÉSI DÍJ:
egész évre 2600 Ft

A SZERKESZTŐSÉG CÍME:
2440 Százhalombatta, Kodály stny. 26.
Telefon-fax: 06/23-354-447
Honlap: www.stadiumlap.hu

Ára: 300 Ft
ISSN 2063-5389